

**Аграрний
інформаційний
науково-виробничий
журнал**

**Колектив нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України**

АГРОІНКОМ

№ 7—10'2008

<http://www.iae.kiev.ua>

науково-практичне видання

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий
інвестиційний концерн
«Агропромінвест-інтернешнл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. УААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Галушко В.П., д.е.н., проф., чл.-кор. УААН
Гладій М.В., д.е.н., проф., акад. УААН
Дем'яненко М.Я., д.е.н., проф., акад. УААН
Зайнчковський А.О., д.е.н., проф.
Зіновчук В.В., д.е.н., проф.
Зубець М.В., д.с.-г.н., проф., акад. УААН
Коденська М.Ю., д.е.н., проф.
Кравчук В.І., д.т.н.
Лінник М.К., д.т.н., проф., акад. УААН
Лупенко Ю.О., д.е.н., проф., академік УААН
Мельник Ю.Ф., к.с.-г.н., чл.-кор. УААН
Мельничук Д.О., д.біол.н., проф., акад. НАНУ
Месель-Веселяк В.Я., д.е.н., проф., акад. УААН
Росоха В.В., к.е.н., с.н.с.
Саблук П.Т., д.е.н., проф., акад. УААН
Сайко В.Ф., д.с.-г.н., проф., акад. УААН
Ситник В.П., д.е.н., проф., акад. УААН
Федоров М.М., д.е.н., проф.
Шпичак О.М., д.е.н., проф., акад. УААН
Юрчишин В.В., д.е.н., проф., акад. УААН
Петриков О.В., д.е.н., проф. акад. РАСГН
Ушачов І.Г., д.е.н., проф., акад. РАСГН

Відповідальний за формування,
редагування і видання журналу
к.е.н., с.н.с. В.В.Росоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: rossokha@ukr.net

Матеріали підготовлено
МАПНК «Агропромінвест-інтернешнл»

Відповідальність за точність викладених
у публікаціях фактів несе автор, а за зміст
реklamних матеріалів – рекламодавець

Свідцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.

Свідцтво про державну реєстрацію № 22491
від 19.06.2003 р. тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 24.10.2008 . Формат 60x84 1/8.
Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 7,5.
Умов. друк. арк. 6,97. Наклад 1000. Зам. 8-886.

ЗАТ «ВІПОЛ», ДК № 15,
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60

© НВАТ «Агроінком», 2008

ЗМІСТ

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

Євчук Л.А. Взаємовідносини аграрних підприємств у сфері збуту продукції як результативний чинник формування їх конкурентоспроможності	3
Шевчук О.В. Мережеві технології в раціоналізації структури споживчого ринку	7
Сало І.А. Перспективні параметри розвитку ринку ягід в Україні	9
Чернієнко О.О. Сучасний стан і проблеми розвитку ринку цукру в Україні	12
Рудь І.Ю. Оцінка конкурентоспроможності продукції молокопереробних підприємств	16

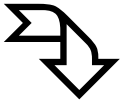
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Коваленко Ю.С., Охріменко І.В., Демченко О.В., Грищенко О.Ю., Малік Л.М. Толстопятова Д.Г. Концептуальний проект методичних рекомендацій з підвищення економічної ефективності аграрних підприємств України.....	19
Саблук Р.П. До напрямів формування ринкових відносин у сільському господарстві України	27
Тростенюк Д.Г., Долинський С.В. Демографічна ситуація і проблеми кадрів на селі	29
Грищенко О.В. Сучасний стан і перспективи розвитку молокопродуктового підкомплексу України.....	32
Калетник Г.М. Розвиток світового ринку біопалива.....	34
Хусайнов Б.М. Конкурентоспроможність продукції і зерновий комплекс Республіки Казахстан.....	38
Короткова О.В. Українське виноградарство потребує відчутної державної підтримки	42

ІННОВАЦІЇ, ІНВЕСТИЦІЇ

Сіренко Н.М. Особливості та проблеми формування інноваційної моделі розвитку аграрного сектору економіки України	45
Гречаний В.М., Мазур І.А. Вплив впровадження стандартів корпоративного управління на інвестиційний клімат в Україні	48

Бузовський Є.А., Витвицька О.Д., Скрипниченко В.А. Інновації в оцінюванні енергетичної ефективності та енергоємності сільськогосподарського виробництва	50
Остапенко О.І. Проблеми державної політики щодо іноземного інвестування харчових підприємств України	56

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

Парсяк В.Н., Титова І.С. Оптимізація рішень щодо матеріального стимулювання із застосуванням теорії ігор	59
Карєба М.І. Щодо сутності і складу ресурсного потенціалу аграрних підприємств та його значення у забезпеченні їх ефективного розвитку	64
Шульган І.М. Економічна оцінка обробітку ґрунту на вирощуванні цукрових буряків.....	67
Терновський В.О. Давальницькі операції в переробних підприємствах	72

ФІНАНСИ, ПОДАТКИ, ОБЛІК

Годун В.М. Кредитний ризик у системі кредитних відносин банку з сільськогосподарськими підприємствами	75
--	----

СІЛЬСЬКІ ТЕРИТОРІЇ

Вінграновський А.М. Теоретичні основи державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів	79
Мацібора В.І. Проблеми сільського розвитку в Україні	85
Хорунжий М.Й., Судеркін А.М. Відродження села через колективний інвестиційний фонд	90
Славов В.П., Коваленко О.В. Аспекти розвитку інфраструктури сільської території в ринкових умовах	94
Високоморний В.І., Андрейчик Г.П. Фінансова підтримка як механізм динамічного розвитку агротуризму в Білорусі.....	99

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ

Клюй В.С., Ярмоленко В.П. Кому потрібен «ринок землі»?.....	103
--	-----

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Нелен В.М. Соціально-демографічні проблеми сучасного українського села	111
---	-----

ЮВІЛЕЇ

Івану Андрійовичу Микитенку – 75 років.....	113
Петру Афанасійовичу Лайку – 60 років	114

Адреса редакції:

08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
смт. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.
<http://www.iae.kiev.ua>
e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua
Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ
МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ У СФЕРІ ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ ЯК РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Формування конкурентоспроможності підприємства відбувається на всіх стадіях руху його капіталу. Кінцева фаза — реалізація продукції й одержання доходів є результативним чинником конкурентоспроможності та рейтингу конкурентних позицій суб'єкта на ринку. Організація збутових процесів залежить від суб'єктивних факторів внутрішнього середовища підприємства, об'єктивного впливу середовища і потреб учасників товарообмінних операцій. Залежно від видів продукції і методів збуту, партнерами сільськогосподарських виробників у сфері продажу аграрної продукції виступають кінцеві споживачі, переробні підприємства, торговельні посередники.

Проблемам формування відносин товаровиробників із контрагентами щодо реалізації продукції присвячені праці М. Калінчика, А. Кулика, Н. Мазур, Ю. Нестерчук, А. Розгона та ін. Здебільшого дослідники зосереджують увагу на моніторингу недосконалості партнерських відносин і шляхів їх можливого усунення.

Метою статті є авторський погляд на кон'юнктуру ринку аграрної продукції, яка формується під впливом потреб покупців і спроможності виробників за-

довольняти їх, а також на природу взаємовідносин, що формуються на цій основі.

Підґрунтям успіху економічних суб'єктів у підприємницькому середовищі є їхня маркетингова орієнтація, в основі якої лежать потреби споживачів. Повніше осмислення структури й обсягів потреб дає класифікація споживачів за способом використання продукції (рис. 1).

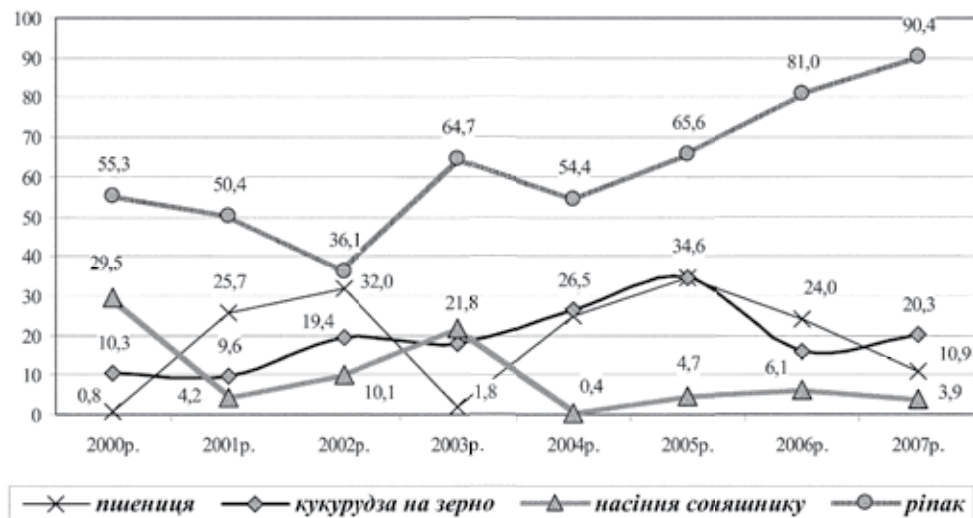
У загальному товарообігу непереробленої (сирої) сільськогосподарської продукції на населення припадає невелика частка, оскільки більшість продуктів харчування воно купує в обробленому вигляді. Тому вимоги промислових підприємств до сировини підпорядковані запитам безпосередніх споживачів до готової продукції. Розуміння їхніх інтересів дає змогу формувати найбільшою мірою наближену до рівня попиту виробничу програму суб'єктів аграрного сектору.

Вивченню мотивацій попиту слугує поділ споживачів за географічною ознакою на національних та іноземних, інтереси яких є різними.

За класичною концепцією маркетингу покупці вибирають товару за критерієм ціни та якості. Оцінюючи товар, вони керуються власним досвідом,

Рис. 1. Класифікація споживачів аграрної продукції

Джерело: Foreign Agricultural Service of United States Department of Agriculture

Рис. 2. Частка експорту у валовому виробництві рослинницької продукції, %

PR-інформацією, суспільною думкою, підсвідомістю. Експерти стверджують, що через низький рівень доходів населення вітчизняних споживачів цікавить дешевша продукція, іноземних — якісніша. Тому українські переробні підприємства, продукція яких зорієнтована на внутрішній ринок, заради прийнятної ціни не висувають надто високих вимог до якості сільськогосподарської сировини. Низька ціна «на вході» є засобом забезпечення низької ціни готового продукту «на виході».

Промислові підприємства, які виробляють продукцію на експорт, ставлять високі вимоги до якості сировини. Якісна аграрна продукція потрібна і зарубіжним партнерам.

Структура збуту за видами ринків свідчить, на перший погляд, про відсутність в аграрних виробників проблем з якістю, адже більша частка валової сільськогосподарської продукції використовується для внутрішнього споживання (рис. 2).

У недалекому минулому експорт основних видів продукції рослинництва не досягав і половини валового збору врожаю. З 2000 року максимальна частка продажу за кордон пшениці становила 34,6 % у 2005 році, насіння сояшнику — 29,5 % у 2000 році, кукурудзи — 34,5 % у 2005 році. Винятком є ріпак, збільшення валового виробництва й експортних поставок якого зумовлено зростанням інтересу до біопалива.

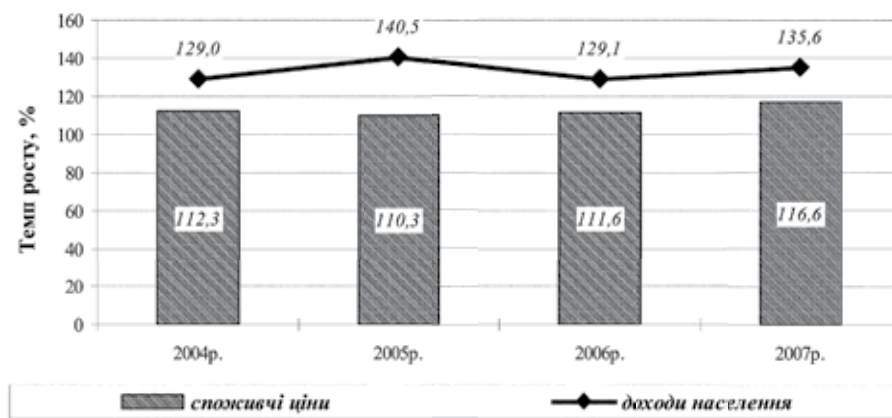
Зовнішній ринок майже не купує українську тваринницьку продукцію в непереробленому вигляді. Певний експортний потенціал має м'ясо птиці.

Найбільшою проблемою внутрішнього споживання для багатьох галузей аграрного сектору стала низька купівельна спроможність громадян, що створює малу ємність ринку. Так, у 2006 році населення України спожило продовольчих продуктів на суму 127 млрд грн, з яких 84 % — товарна

частина і 16 % — натуральне споживання. Тобто платоспроможний попит на внутрішньому продовольчому ринку оцінений у 107 млрд грн. Враховуючи, що фактичні норми харчування у 2006 році становили лише 64 % від рекомендованих, або 61 % від норм продовольчого споживання в країнах ЄС, потенційна ємність внутрішнього продовольчого ринку України в цінах 2006 р. перевищує 200 млрд грн. Такі обсяги споживання стримуються обмеженою купівельною спроможністю населення, яка, у свою чергу, визначається ціною доступністю продуктів харчування. Підвищення останньої необхідно не лише як гарантія продовольчої безпеки, а й для поліпшення макроекономічного стану. Ситуацію можна виправити тільки за умови випереджального зростання доходів населення стосовно динаміки продовольчих цін [6, с. 28]. Темпи змін зазначених показників за останні роки наведено на рис. 3.

Згідно із статичними даними, протягом останніх чотирьох років приріст доходів населення був вищим порівняно із показником зростання споживчих цін — не менше як на 17 %. Незважаючи на підвищення реальних доходів населення, проблема платоспроможності попиту на продукти харчування залишилася невирішеною, що стало наслідком зміни суспільних цінностей. Природу цього явища пояснює теорія ієрархії потреб А. Маслоу.

В Україні, на початку 90-х років внаслідок економічної кризи вагому частку своїх коштів населення витрачало на задоволення первинних фізіологічних потреб. Поступово процеси економічної стабілізації та відтворення суспільного виробництва сприяли підвищенню реальних доходів населення й досягненню більшості індивідів другого рівня первинних потреб — безпеки та захищеності. В останні роки ве-

* Джерело: Держкомстат України

Рис. 3. Темп росту споживчих цін і доходів населення (до попереднього року)

лика частка населення перейшла до третього соціального рівня потреб і вище. Перехід до потреб другого та третього рівнів передбачає збільшення питомої ваги різноманітних послуг у структурі витрат людини, що мало пов'язано з харчуванням. У розвинених країнах на послуги припадає більша частка витрат споживачів.

Таким чином, збільшення розміру реальних доходів населення не гарантує підвищення внутрішнього попиту на продукти харчування. До того ж доходи багатьох осіб є нижчими за вартість споживчого кошика. В умовах низького рівня продуктивності праці в галузі, невикористання потенціалу валового виробництва продукції, недостатнього рівня споживання продуктів харчування в економіці України виникло парадоксальне явище — криза аграрного виробництва.

Зовнішній ринок, який міг би поглинути лишки, висуває жорсткі вимоги до якості. Через низький рівень якості продукція надходить до ближнього зарубіжжя, у східні й азійські країни, що розвиваються. Така ситуація характерна для продукції тваринного походження. Рослинницьку продукцію, вироблену в Україні, країни Заходу купують частіше. Їх цікавить зерно для формування фуражного фонду, технічні культури — як сировина для виготовлення біопалива. Зростає інтерес зарубіжних споживачів до української екологічно чистої рослинницької продукції. За даними 2007 року Україна була одним із найбільших експортерів плодоовочевої продукції в Європу. Великим попитом користуються кавуни, огірки для консервування, картопля, черешня, вишня [5, с. 14].

Взаємовідносини аграрних виробників при реалізації продукції переробним підприємствам мають двоїстий характер. З одного боку, купуючи сільськогосподарську сировину, вони формують на неї попит, з іншого — виступають одним із чинників галузевої конкуренції (товари-замінники, постачальники, покупці, галузеві конкуренти, потенційні конкуренти) [10, с. 20]. Варто обґрунтувати їх як складову зо-

внішнього конкурентного середовища, яка здійснює тиск на сільськогосподарського виробника.

Специфіка аграрного сектору полягає в тому, що виробництво продукції належить до ринку вільної конкуренції, а збут відбувається в умовах моносонії покупців. Так, у 2005/06 маркетинговому році через несприятливі погодні умови та організаційні чинники не одержано високий урожай зерна та насіння соняшнику. Багато господарств південних регіонів України мали збитки через надто низькі врожаї зерна. Тобто на ринку виникли об'єктивні передумови щодо формування сприятливих для аграріїв цін збуту продукції, проте зерноторгові компанії утримували низькі ціни закупівлі збіжжя. Оператори ринку не пам'ятають такого року, коли в лютому насіння соняшнику коштувало менше 1000 грн за тону, тоді як у цей рік його купували за ціною 700–800 грн. Аналогічною була ситуація із зерном.

Потерпає від моносонічно низьких цін закупівлі й галузь молочного скотарства. Невигідність утримання корів призвела до скорочення у 2007 році молочного стада, що негативно позначилося на завантаженні потужностей переробних підприємств. Для виправлення ситуації промисловці почали підвищувати ціни й довели їх на початку осені до 2,3–3,00 грн за кілограм залежно від якості. Проте у жовтні ціна знизилася до 2 грн/кг, а в листопаді — до 1,8 грн/кг. З подвір'їв селян приймали молоко по 1,5 грн/кг.

Побудова нових і реконструкція діючих молокозаводів формує зростання попиту на сировину. Проте вся робота по заготівлі зводиться здебільшого до того, щоб випередити конкурента, вихопити свою частку. Парадоксальне зниження цін напередодні зими (періоду сезонного зменшення пропозиції сировини на ринку) молочники пояснили значним скороченням обсягів продажу готової продукції через підвищення роздрібних цін. Вони були змушені замислитися про доцільність сировинних війн і виробити спільну цінову політику [2, с. 7; 7, с. 35]. Даний факт переконує, що більшість переробних

підприємств прагне забезпечити себе молоком не за рахунок формування сталого й надійної сировинної бази через відновлення поголів'я в аграрних підприємствах і забезпечення його кормами, а шляхом монофонічної змови з конкурентами про рівень закупівельних цін.

Не на користь господарників складаються відносини і з покупцями худоби та птиці. М'ясопереробні підприємства після дешевого імпортного м'яса готові співпрацювати з вітчизняною сировиною тільки за низькими цінами. Застосування дієвих державних дотацій тваринницьких галузей і налагодження контролю за зовнішньоторговельними операціями сприятиме розвитку суспільного аграрного виробництва, а також отриманню сільськогосподарськими виробниками приросту вкладених коштів.

Крім безпосередніх споживачів і переробних підприємств часто покупцями аграрної продукції є торговельні посередники. При продажу врожаю сільськогосподарські виробники нечасто і в дуже малих обсягах застосовують прямий збут, коли розподіл товару відбувається за ланцюгом «виробник – споживач». Здебільшого вони користуються послугами посередників. Останні представлені заготівельними структурами й оптовою торгівлею.

Відносини із заготівельниками зумовлені їх монофонічним тиском і потребами в продукції невисокого рівня якості за низьких цін. Детальна характеристика цих відносин наведена в публікаціях [3; 4].

Задоволення запитів покупців щодо низькоякісної дешевої продукції в умовах входження України до СОТ і відкриття кордонів імпорту ставить під загрозу конкурентоспроможність вітчизняних аграрних підприємств. Оптова торгівля сільськогосподарською продукцією в Україні розвинена недостатньо. Сертифіковані для здійснення торгівлі великооптовими партіями сільськогосподарської продукції товарні біржі є організаторами оптового ринку зерна та насіння соняшнику. За даними Держкомстату України, станом на 1 жовтня 2007 року практичну діяльність здійснювали 314 бірж, серед яких 20 агропромислових. Із загальних обсягів укладених угод за 9 місяців 2007 року на торгівлю сільськогосподарською продукцією припадало 35,4 % (7,2 млрд грн) [12]. Експерти вказують на мізерність цих обсягів порівняно з потенційними можливостями аграрного товарообігу та фактичну відсутність на даний час біржового ринку в Україні.

Оптова торгівля плодоовочевою продукцією зосереджена на оптових продовольчих ринках. Належно організований оптовий плодоовочевий ринок – це ринок, який пропонує продавцям складування і зберігання товару, післязбиральну

добробку овочів і фруктів, експертизу безпеки та якості товарів, формування замовлень продукції для переробки. Вагома роль оптового ринку полягає в інформуванні виробників щодо ринкової кон'юнктури, що врегульовує баланс виробництва та попиту продукції.

Належно організовані оптові плодоовочеві ринки повинні функціонувати у всіх регіонах країни, але поки що вони знаходяться на стадії становлення. Експерти зазначають, що на українському ринку плодоовочевої продукції склалася парадоксальна ситуація: обсяги виробництва завдяки запровадженню прогресивних технологій щороку зростають, якість продукції досягла високого рівня, проте виробники мають проблеми з реалізацією зібраного врожаю. Щороку на полях збирається врожай на суму близько 14 млрд грн, на гуртовий ринок і переробку надходить близько третини. Нерозвинена структура оптових ринків не спроможна забезпечити відповідних умов продажу вирощеної продукції. На внутрішньому ринку оптової торгівлі плодоовочевою продукцією виник дефіцит, зумовлений тим, що 60–80 % товару виробляють середні й дрібні аграрії, здебільшого фермери й селяни-одноосібники. Вони не здатні самотужки сформувати великотоварні партії продукції, які становлять інтерес для операторів гуртового ринку. Останнім вигідніше працювати з великими партіями імпорту, ніж формувати їх з продукції дрібного українського виробника.

Перший український оптовий ринок «Шувар» був створений у Львові у 2000 році на приватні кошти. Великі оптові ринки сільськогосподарської продукції діють у с. Великі Копані Херсонської області, у м. Жашків Черкаської області [11, с. 25; 9, с. 41]. Проте рівень організації останніх є далеким від належного.

Створення високоорганізованого оптового плодоовочевого/ продовольчого ринку потребує великих сум капіталовкладень. За розрахунками фахівців, інвестиції в один такий ринок в Україні становитимуть від 20 до 40 млн дол. США з терміном окупності до 10 років. У багатьох зарубіжних країнах, зокрема Польщі, оптові ринки створені за активного сприяння в організації та фінансової допомоги держави [8, с. 8]. Український уряд і місцеві органи влади поки що знаходяться осторонь цих процесів, забуваючи, що оптовий ринок є вагомим інструментом державного контролю. Він (ринок) забезпечує концентрацію в одному місці товарно-грошових відносин і контроль над ними з боку держави. Завдяки цьому оптовий ринок може стати інструментом політики країни або певного регіону. Через оптовий ринок уряд і місцева влада проводять політику зрівноваженого розвитку роздрібної тор-

гівлі й місцевого виробництва, здійснюють моніторинг якості продукції, ціни, обсягів продажу [1].

Фахівці зазначають, що однією з причин гальмування процесу організації ринків є відсутність в Україні відповідного законодавства. Водночас у Європі, де подібні ринки успішно функціонують, немає спеціальних законів, що регулюють оптову торгівлю сільськогосподарською продукцією.

Висновки. Дослідженнями взаємовідносин аграрних підприємств у сфері збуту встановлено наступне:

на внутрішньому ринку вітчизняна аграрна продукція є неконкурентоспроможною через високий рівень цін порівняно з доходами населення. На зовнішньому ринку слабка конкурентоспроможність зумовлена низькою якістю продукції;

незважаючи на запити покупців у низькоякісній сировині, попит на якісну сільськогосподарську продукцію існує й характеризується тенденцією до зростання. Це вимагає додаткових зусиль виробників щодо налагодження стосунків із відповідними партнерами;

ринкове середовище й функціонування посередників і покупців сільськогосподарської продукції не створюють сприятливих передумов для розвитку аграрної сфери та формування її конкурентоспроможності;

необхідною є дієва підтримка державою тваринницьких галузей та сприяння розвитку системи оптових ринків.

Список літератури

- 1 Аустен Я. Програма створення оптових ринків в Україні // <http://www.lol.org.ua/ukr/showart.php?id=34072>
- 2 Вітчизняні цінові тенденції // Агробізнес сьогодні. — 2007. — № 22. — С. 7.
- 3 Євчук Л. А. Якість молока як складова стратегії забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств / Л. А. Євчук // Економіка АПК. — 2008. — № 2. — С. 43—49.
- 4 Євчук Л. А. Якість продукції як похідний фактор балансу попиту та пропозиції на зерновому ринку / Л. А. Євчук // Агроінком. — 2007. — № 7—8. — С. 3—6.
- 5 Жолобецький Г. Овочі та фрукти України 2007 / Г. Жолобецький // Пропозиція. — 2008. — № 1. — С. 14—15.
- 6 Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наукова доп.; за ред. В. М. Трегобчука, Б. Й. Пасхавера. — К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. — 260 с.
- 7 Козак І. Грушей більше, а худоби — менше / І. Козак // Агробізнес сьогодні. — 2007. — № 23. — С. 34—35.
- 8 Овочеві ринки контролюватиме держава // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 3. — С. 8.
- 9 Осипенко П. Гуртові реалії України та Європи / П. Осипенко // Агробізнес сьогодні. — 2007. — № 12. — С. 40—41.
- 10 Портер Майкл Е. Стратегія конкуренції; пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський / Е. Майкл Портер — К. : Основи, 1998. — 390 с.
- 11 Хомин О. Гуртові спокуси / О. Хомин // Агробізнес сьогодні. — 2007. — № 6. — С. 25.
- 12 <http://www.ukrstat.gov.ua>

УДК 338.439.5

О.В. Шевчук,

викладач,

Київський національний торговельно-економічний університет

МЕРЕЖЕВІ ТЕХНОЛОГІЇ В РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ СПОЖИВЧОГО РИНКУ

Процес ринкових перетворень в аграрному секторі України останніми роками характеризується вагомими змінами, які пов'язані з наданням Україні статусу країни з ринковою економікою та необхідністю адаптації національного споживчого ринку до вимог єдиної світогосподарської системи в межах глобалізаційних процесів. При реформуванні системи господарювання відбувається процес розвитку і трансформації внутрішнього ринку, де

конкурують вітчизняні та іноземні підприємства. Питання адаптації сільськогосподарських товаровиробників до ринкового середовища розглянемо в контексті підвищення ефективності реалізації продукції сільськогосподарського призначення через великоформатні торговельні мережі, що зумовлено активною участю вітчизняних комерційних структур у міжнародному співробітництві не тільки в оптовій, а й у роздрібній торгівлі.

Мета роздрібної торгівлі на відміну від оптової полягає в обслуговуванні кінцевих споживачів. Ця форма торгівлі характеризується більшим різноманітним підприємств, ніж оптова. Поряд із мережевими технологіями прямих продажів в Україні продовжує розвиватися технологія збуту споживчих товарів через торговельні мережі.

Незважаючи на те, що наша країна знаходиться на стадії формування торгових мереж, на ринку вже з'явилася велика кількість різних підприємств торгівлі, орієнтованих частково або повністю на збут сільгосппродукції. Проте, нині простежується важливий позитивний фактор, що сприятливо впливає на процес формування торгових мереж — це поступове прийняття споживачами ролі нових форматів продажу як інструментів цивілізованої торгівлі.

Формат торгівлі — це сукупність параметрів, за якими визначається приналежність торгового підприємства до одного з поширених у світовій практиці видів. Новими форматами торгівлі, які передбачають реалізацію продукції сільськогосподарського призначення для України, є: торговельні підприємства, що працюють у форматі *cach&carry* (складського типу); супермаркети та гіпермаркети класичного типу; торговельні підприємства, що працюють з використанням фрайчайзингу; торговельні підприємства, що працюють як мережа супермаркетів (концерн BILLA) та інші.

Під торговельною мережею розуміють сукупність магазинів сучасного типу (торговельних форматів), центральних і регіональних закупівельних центрів та складів, які об'єднані торговою маркою й забезпечують єдину систему постачання і продажу товарів.

Передумови створення торговельних мереж в Україні пов'язані з процесами інтернаціоналізації, економічної глобалізації й інтеграції у світовий економічний простір. Серед провідних торговельних мереж країн СНД і Балтії — «METRO», «Перекресток», «Рамстор», «Седьмой континент», «Дикси», «Лента», «Патэрсон», «Auchan», «Петровський», «VP Market», «Rimi/Ahold», «Kesko», «IKI», «Aibe». В Україні найбільшими торговельними мережами продовольчого характеру виступають як іноземні оператори — німецькі «Metro AG» та «Billa», російські «Патэрсон», «Перекресток», «Пятерочка», вітчизняні — «Сільпо», «Фушет», «Велика Кишеня», «Фора». Посилюється конкуренція між національними й іноземними компаніями, оскільки вітчизняні підприємства поступово адаптуються до умов міжнародної конкуренції та намагаються протистояти міжнародним торговельним операторам [1, с. 120].

Поява нових форматів торгівлі у структурі торговельних корпорацій привела до того, що багато потенційних споживачів вже змінили свою звичку купувати продукти на оптових і стихійних ринках та приходять до супермаркету за продукцією, яка є сер-

тифікованою, компактно упакованою і правильно зваженою. Високий рівень обслуговування дає змогу отримати і моральне задоволення. Прикладом цього є мережа магазинів «Білла», «Фушет», «МегаМаркет», «Велика Кишеня» в різних містах України. Зауважимо, що інтенсивний розвиток нових форматів торгівлі сприяє зниженню цін на товари. У Києві протягом 2002 р. частка їх у загальному обсязі товарообороту зростає майже вдвічі та становила близько 15 %, а по Україні за перше півріччя 2005 р. — 21 % при збільшенні на 5 % загальної кількості по країні торговельних майданчиків [2, с. 4–13].

Передумовою цього процесу є поява на внутрішньому ринку України великих іноземних корпорацій, які володіють фінансовими ресурсами і новітніми технологіями і сприяють розвитку нових форматів торгівлі. Іноземні компанії приваблює високий рівень рентабельності (30–40 %) і швидкі строки окупності торговельних проектів в Україні (2,5–4 роки). Чинниками, які стримують активізацію їхньої діяльності, можна назвати недосконалість вітчизняного законодавства, непрозорі умови конкуренції, корупцію, нестабільність політичної ситуації, недостатня обізнаність щодо умов роботи на місцевому ринку [1, с. 121].

На користь великих торговельних корпорацій та впровадження в них сучасних каналів розподілу свідчить той факт, що значна частина торговельних операцій здійснюється на неформальних або на стихійних ринках. У 2005 році частка ринків у загальному обсязі продажу споживчих товарів за всіма каналами реалізації становила майже 34 %, у тому числі на неформальні ринки припадало 6,1 % [3, с. 112].

Як відомо, соціальні стандарти суспільства формує середній клас. Водночас, як стверджують фахівці, в Україні майже не створено умов для його існування. Середній клас — це соціальна група, яку на 57 % формують люди активного працездатного віку 25–49 років, з високим рівнем освіти та кваліфікації. І саме цей клас висуває сучасні вимоги щодо рівня якості та асортименту товарів. Однак, через недостатній рівень доходів представники цього соціального прошарку вимушені здійснювати покупки не в магазинах, а на ринках, де асортимент, якість товарів і обслуговування часто не відповідають навіть низьким стандартам.

Підвищену увагу вітчизняні підприємства-виробники почали приділяти вибору каналів просування своїх товарів на ринок, що прямо впливає на всі інші рішення у їхній діяльності. Деякі підприємства прагнуть перекласти частину витрат, пов'язаних зі збутом, на посередників, хоча втрачають при цьому контроль над тим, кому і як продається продукція. Капіталовкладення у власну збутову мережу менш рентабельні, ніж інвестиції у виробництво товару. Посередники є більш гнучкими, мобільними, краще орієнтуються у вподобаннях клієнтів, особливостях

регіонів, ефективніше організують транспортну і складську мережу. Головним недоліком при цьому є підвищення ціни, яку встановлює посередник, що в свою чергу робить товар менш конкурентоспроможним і доступним споживачам [4, с. 267]. Саме тому корпорації та великі підприємства стають власниками збутових, складських, транспортних структур, що зрештою підвищує ефективність їхньої діяльності. Вони беруть на себе функції збуту, тобто організують доставку й реалізацію, стимулюють споживання, формують асортимент, великі партії товарів роблять дрібними, забезпечують складування, фінансування, страхування, інформування про стан ринку, надають послуги з управління та консалтингу, створюють та підтримують роздрібну торговельну мережу.

Торговельні мережі можуть бути двох видів: горизонтальні та вертикальні. Горизонтальні системи — об'єднання підприємств роздрібної торгівлі, а вертикальні — механізм співпраці виробника з продавцем (завод реалізує свою продукцію через фірмовий магазин).

Розвиток цивілізованих торговельних мереж, торгових корпорацій у формі вертикальних систем сприяє витісненню неформальних ринків. Зокрема, це ілюструє російський досвід функціонування великих торговельних корпорацій. За 2000—2001 роки кількість ринків у Москві зменшилась з 240 до 167, що відображає тенденцію до скорочення обсягу «тіньового» обігу і створення цивілізованої сфери торговельного обслуговування [5, с. 98].

Ключовим складником збутової стратегії є чинник цінової конкурентоспроможності. Проте постає нова тенденція — висока потреба покупців, у тому числі тих, хто належить до низькодохідних сегментів, у комфорт-

них умовах здійснення покупок. Таким чином, в умовах конкуренції сучасні українські торговельні корпорації, намагаючись створити додаткові переваги, розвивають інші види бізнесу, як наприклад, власне виробництво м'ясної, молочної, кондитерської, бакалійної та іншої продукції. Значну увагу приділяють також просуванню власної торгової марки. Це дає змогу посилити привабливість пропонованого в мережі асортименту, довіру до марки торгової корпорації, поліпшити стан виробництва і продажу сільгосппродукції.

Висновки. В умовах зростаючої конкуренції високих результатів досягають ті підприємства, які виробляють високоякісну продукцію, що задовольняє потреби споживачів у повному обсязі. Удосконалення якості продукції істотно впливає на попит і прибутковість сільгосп підприємств.

Поряд із поліпшенням якості продукції вагомим важелем є регулювання рівня цін на продукцію власного виробництва шляхом цінової конкурентоспроможності: чим вона вища, тим більша можливість нарощування обсягу реалізації, що сприяє досягненню переваги перед конкурентами.

Список літератури

- 1 Дідівська Л.І. Тенденції розвитку роздрібних торговельних мереж та їх вплив на конкурентне середовище / Л. І. Дідівська // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 8(62) — С. 37—44.
- 2 На пульсе ритейла // Торговое дело. — 2005. — № 11. — С. 21—26.
- 3 Бізнес. — 2006. — № 7. — С. 100—112.
- 4 Мікроекономіка : за ред. В.Д. Базидевича [підруч.] — К. : Знання, 2007. — 677 с.
- 5 Бізнес. — 2004. — № 9. — С. 92—98.
- 6 <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/2006/sr/dsr/dsr 2005.htm/>.

УДК 338.439.5:634.7

І.А. Сало,

к. е. н.,

Інститут садівництва УААН

ПЕРСПЕКТИВНІ ПАРАМЕТРИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЯГІД В УКРАЇНІ

Через цінність ягід у споживанні велике значення має забезпечення ними потреб кожної людини. На вітчизняному ринку товарна пропозиція є звуженою як основних ягідних культур — суниці, чорної смородини, малини, так і малопоширених — журавлини, чорниці, обліпихи, актинїдії, дерену, калини, глоду тощо. Останні населення майже не споживає через недостатні обсяги промислового вирощування.

Україна має сприятливі економічні умови для великомасштабного товарного ягідництва. Насамперед це велика потенційна ємність внутрішнього ринку ягід, що пояснюється високою щільністю населення, зокрема, зосередженням його у великих містах і промислових центрах, розвиненою транспортною мережею, наявністю переробних підприємств.

Дослідження рівня забезпеченості потреб вітчизняних споживачів у ягодах показало, що в загальній

частці фактичного задоволення у сфері товарно-грошового обігу 78,3 % промислове виробництво становить лише 4,0 %. Тому практично вся продукція, яка споживається населенням — 1,5 кг на особу в рік у середньому за 2001—2006 роки, виробляється господарствами населення. Однак вони не в змозі задовольнити потребу внутрішнього споживчого ринку. Так, норма споживання на одну особу в рік становить 4 кг, що в 2,7 раза більше за нинішній рівень забезпечення. Це зумовлено високою трудомісткістю присадибного виробництва, його низькою спеціалізацією та платоспроможним попитом населення, відсутністю належної ринкової інфраструктури. Ефективне функціонування ринку ягід і, зокрема, збільшення й урізноманітнення асортименту можна очікувати лише з розширенням промислового ягідництва.

Таким чином, завданням дослідження є розробка п'ятирічного проекту розвитку промислового виробництва ягід різноманітного видового складу з метою повноцінного задоволення ними споживачів.

Розвиток вітчизняного ягідництва на перспективу обґрунтовується залежно від обсягів потреб населення з урахуванням можливих втрат та експорту. Основними вихідними даними для цього є баланс внутрішньої і зовнішньої торгівлі, кількісний склад населення та норма споживання ягід. Передбачається, що в перспективі платоспроможний попит населення відповідатиме нормі споживання ягід. Для коротко- і середньострокових прогнозів основних показників ринку використовуються рівні й дані динаміки кон'юнктури.

Основними проблемами становлення промислового виробництва ягід є дефіцит фінансових ресурсів, малорозвинена інфраструктура ринку й недостатня підтримка держави, яка передбачає лише виділення сільськогосподарським підприємствам коштів на розвиток ягідництва з одновідсоткового збору.

Нами запропоновано п'ятирічний проект розвитку промислового ягідництва в Україні з розрахунку на щорічний обсяг виробництва 124,5 тис. т. Для цього необхідно досягти рівня садообороти 25 тис. га

плодоносних насаджень. Нині основний масив площ припадає на суницю, чорну смородину та малину — 88—90 % ягідних культур. При цьому суниць виробляється утричі менше від норми споживання, чорної смородини — у 3,3, інших ягід — в 2,5 раза. Лише виробництво малини удвічі перевищує норму споживання — 0,2 кг на одну особу в рік. Через надто високу трудомісткість її вирощують переважно в господарствах населення — 98 %. Тому в промисловому секторі необхідно розширювати площі під суницею, чорною смородиною й іншими малопоширеними ягодами. Ознакою ефективності ринку є досягнення оптимальних норм споживання. В такому разі обсяги промислового виробництва суниці слід довести до 48,7 тис. т, чорної смородини — до 40,5, інших ягід — до 10,8 тис. т. При нормативній урожайності суниці — 100 ц / га — площі необхідно розширити до 7,7 тис. га, чорної смородини при врожайності 50 ц / га — до 9,8 тис. га, під іншими ягодами — до 3,7 тис. га. За умов стабілізації чисельності населення, для повноцінного насичення внутрішнього споживчого ринку на період 2008—2012 рр. валовий збір ягід має становити 186,6 тис. т (табл. 1). Враховуючи, що в господарствах населення обсяги виробництва ягід характеризуються тенденцією до зростання, яка збережеться на період до 2012 р., вітчизняне виробництво з урахуванням можливих втрат (5 %) та експорту підвищиться до 227,0 тис. т.

На ефективність продуктивного використання ягідників суттєво впливають зональні природні й економічні умови, а також правильний добір сортименту. Для дослідження зональної ефективності товарного ягідництва в Україні залучалися статистична і фінансова звітність сільськогосподарських підприємств, результати експериментальних досліджень і наукові рекомендації [5]. Виявилося, що площі під ягідні культури найдоцільніше відводити в зонах Полісся та Лісостепу. В умовах степової зони вони можуть давати добрі врожаї лише при зрошуванні. Отже, для сільськогосподарських підприємств зона Степу через високу трудомісткість робіт і нестачу фінансових ресурсів є найменш сприятливою для розвитку ягідництва.

Таблиця 1

Потреба населення України в ягодах на 2012 р.*

Продукція	Норма споживання на особу в рік, кг	Потреба населення, тис. т		
		сільського	міського	всього
Суниця	2,0	29,7	63,6	93,3
Малина	0,2	3,0	6,4	9,3
Чорна смородина	1,3	19,3	41,3	60,6
Інші ягоди	0,5	7,4	15,9	23,3
Всього	4,0	59,5	127,1	186,6

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України.

Плодоносні площі під ягідниками в сільськогосподарських підприємствах слід зосередити в зоні Полісся та Лісостепу — для їх самозабезпечення — 9,3 тис. га, а для постачання ягід споживачам Степу, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей необхідно розмістити додатково 12,4 тис. га. Розрахунки здійснювалися за умов досягнення сільськогосподарськими підприємствами нормативного рівня врожайності — 50 ц / га. Зазначимо, що в зоні Степу є 50 сільськогосподарських підприємств, в яких можна застосувати інтенсивні системи виробництва ягід на загальній площі 0,7 тис. га. У зонах Полісся та Лісостепу для закладання 21,7 тис. га ягідників налічується до 115 підприємств. Проте з кожним роком напрям товарного ягідництва в підприємствах зменшується і при збереженні цієї тенденції на період до 2012 р. у зонах, сприятливих для виробництва ягід, залишиться до 85 підприємств. Звідси, на кожне підприємство припадатиме близько 265 га ягідних насаджень. Оптимальними розмірами промислових ягідників у спеціалізованих садівницьких підприємствах, за розрахунками О. Ю. Єрмакова, є 125 га [3]. Такий розмір площ орієнтований на високий рівень спеціалізації господарства. Тому для запланованого розширення площ ягідників у зоні Полісся і Лісостепу кількість спеціалізованих на цьому напрямі підприємств має зрости до 200.

Велике значення для ефективного виробництва ягід має використання механізмів на трудомістких операціях. Отже, слід зосередити увагу на створенні засобів механізації для висаджування кущових ягідників і суниці, обробітку ґрунту в міжряддях суниці, захисту насаджень від шкідників і хвороб, вибирання розсади суниці, збирання чорної смородини тощо. А. І. Бурлака провів дослідження економічної ефективності механізованого вирощування смородини в технологічних дослідах Львівської дослідної станції садівництва. Він зазначає, що комбайнове збирання врожаю кущових ягідників є вагомим чинником науково-технічного прогресу в ягідництві, оскільки забезпечує значне підвищення продуктивності праці й основних показників ефективності виробництва ягід. Так, кошти на придбання комбайна «Йонас» та інших марок при урожайності смородини 60–80 ц / га окупляться одержанням прибутку за 2,5–3,4 роки. При механізованому збиранні кущових ягідників прибуток в 1,1 раза (на 24,8 тис. грн) вищий, ніж при ручному збиранні врожаю. Частка затрат праці при використанні комбайнів зменшується в 4 рази, а собівартість знижується на 35–42 % [1].

Наступним напрямом інтенсифікації промислового ягідництва є правильно підібраний асортимент, залежно від зонального розміщення. Для цього необхідно консультиватися зі спеціалістами науково-

дослідних установ, які здійснюють оцінку сортів залежно від ґрунтово-кліматичних умов. Слід добирати ті сорти, які мають найвищу урожайність в певній зоні й користуються попитом на ринку. Сортівий склад кожної ягідної культури щорічно має уточнюватися згідно з «Державним реєстром сортів рослин, придатних для поширення в Україні», де вказано, які помологічні сорти ягід краще вирощувати на території України по зонах [2]. Наприклад, у всіх трьох зонах України висока урожайність помологічних сортів суниці (130–250 ц / га) — Багряна, Дарунок вчителю, Десна, Істочник, Львівська рання, Фестивальна ромашка; для зони Полісся — Мачужинка, Покахонтас, Теніра; Степу — Кримська рання, Кримська ремонтантна; Лісостепу — Ясна, Деснянка кокінська та ін. Конкретний сорт ягід найдоцільнішим буде для вирощування при певних ґрунтово-кліматичних умовах з урахуванням основного напрямку споживання продукції.

Для розвитку товарного виробництва плодів та ягід в країні дедалі більшого значення набувають спільні підприємства, де основна частка у фінансуванні належить іноземним інвесторам. Одним з них є спільне українсько-німецьке підприємство ВАТ «Скала-Подільська», де іноземний інвестор володіє 51 % акцій. На створення насаджень та на інші виробничі потреби щорічно інвестується близько 1 млн. грн. Через неналагоджену мережу збуту плодів ягідної продукції в Україні іноземні інвестори також турбуються і про її реалізацію як, наприклад, на підприємстві «Агро Футика Бишков».

Для України становить інтерес розвиток ягідництва в Польщі, яка повною мірою забезпечує внутрішній ринок (рівень виробництва на одну особу населення становить близько 10 кг) і експортує щорічно до 500 тис. ц ягід. Тут ситуація подібна до України — певна частина ягід виробляється сімейними господарствами.

На ринку ягід у Польщі переважає приватна торгівля та комерційні посередники. Збільшується кількість супермаркетів, що зумовлено потребою у великих товарних партіях однорідних ягід високої якості й асортименту та різного асортименту. Це стимулює розвиток кооперації в садівництві. Причиною активного розвитку садівництва в Польщі також є впровадження механізму пільгового кредитування на створення насаджень за річної ставки 5–7 % з поверненням їх через 5–8 років [4, с. 5].

На виконання проекту, що передбачає розширення промислових насаджень і збільшення обсягів виробництва ягід в Україні, необхідно 1,3 млрд грн інвестицій. Згідно з розрахунками, найвищий рівень чистого приведенного доходу від проекту, розрахованого на 5 років, можна очікувати при ставці дискон-

**Показники фінансової ефективності інвестиційного проекту
тривалістю 5 років для промислових ягідних насаджень**

Показник	Дисконтні ставки		
	15 %	20 %	25 %
Чистий приведений дохід (NPV), тис. грн	337 765	286 291	244 848
Індекс доходності проекту	0,25	0,23	0,21
Середньорічний приведений прибуток (AFR), тис. грн	14 653	12 351	10 503
Середньорічна рентабельність проекту (CAR), %	13,8	13,3	12,8
Приведений період окупності (RP), років	1,8	2,0	2,3
Період окупності з періодом трансформації, років	3,6	3,8	4,0
Коефіцієнт окупності проекту (KR)	0,56	0,50	0,44

ту 15 % — це 337,8 млн грн (табл. 2). При цьому на одну гривню приведених інвестицій припадає близько 0,25 грн прибутку.

Середньорічна рентабельність проекту становить 13,8 %. Повернення вкладених інвестицій з урахуванням періоду їх трансформації в багаторічні насадження розпочнеться через 3–4 роки. Грошові потоки набудуть позитивних значень на шостий рік реалізації проекту. З тих пір реінвестування на відтворення насаджень розпочнеться за рахунок власне зароблених від проекту коштів. Окупність залучених інвестицій в середньому становитиме 2 роки.

Висновки. Формування товарної пропозиції ягід в Україні у перспективі має орієнтуватися, передусім, на повноцінне задоволення споживчого попиту. Критерієм цього є забезпечення норми споживання

на внутрішньому ринку — 4 кг на одну особу в рік та активний розвиток експортної торгівлі. Зазначеного можна досягти головним чином за рахунок розвитку великотоварного промислового виробництва ягід.

Список літератури

- 1 Бурлака А.І. Економічна оцінка механізованої технології вирощування смородини в західному регіоні України / А. І. Бурлака // Економіка АПК. — 2003. — № 10. — С. 64–69.
- 2 Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2006 році. — К.: Алефа, 2006. — 229 с.
- 3 Ермаков А. Е. Развитие и эффективность садоводческих предприятий разных форм хозяйствования / А. Е. Ермаков. — К.: Випол, 1997. — 292 с.
- 4 Эберхард Макош. Польское садоводство с экономической точки зрения / Макош Эберхард.— Люблин : Прогнос-фруит, 2004. — 71 с.

УДК 338.1:633.63

О.О. Чернієнко,

асистент,

Подільський державний аграрно-технічний університет

СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЦУКРУ В УКРАЇНІ

Україна завжди посідала вагоме місце серед експортерів цукру на світовому ринку. До проголошення незалежності країни основним ринком збуту виробничого цукру були республіки колишнього Радянського Союзу.

З 1991 р. в цукробуряковому підкомплексі почали нагромаджуватися деструктивні процеси, внаслідок яких Україна поступово втратила ринки збуту цієї продукції. Однією з причин такого стану було те, що на початку етапу демократичних перетворень по-

стійно приймалися рішення про відмову участі держави у регулюванні процесів перехідної економіки в агропромисловому виробництві. Деякі фахівці й політологи стверджували, що АПК найбільш готовий до сприйняття ринкових відносин і що ця сфера діяльності не потребує втручання держави. Основним регулятором економічного розвитку галузі вчені вважали стихійний ринок, модель якого характеризувалась економічною теорією «чистий капіталізм». Така модель ринку формувалася на початковій стадії розвитку капіталістичного способу виробництва. В подальшому розвинуті країни з активною участю державних структур перейшли до сучасної ринкової економіки.

Нині у більшості країн товаровиробників цукру застосовуються виважені економічні механізми державного регулювання внутрішніх ринків цукру, які взаємодіють з міждержавними. Заходи державної політики у цукробуряковому виробництві мають таке ж важливе значення, як і природні умови для розвитку цієї галузі економіки.

Державні заходи поділяються на дві основні групи. До першої належать заходи внутрішньодержавної господарської політики у виробництві та реалізації цукру. Вони пов'язані з проблемою землекористування, організацією управління цукровою промисловістю, забезпеченням виробництва трудовими та матеріально-технічними ресурсами, з податковою системою тощо. До другої групи належать заходи зовнішньогосподарської політики держави, тобто проблеми регулювання ввезення і вивезення цукру, технічних засобів, хімічних матеріалів, насіння, визначення залізничних та інших тарифів перевезення, митні платежі.

Кризову ситуацію у виробництві цукрових буряків і цукру в Україні не можна подолати без рішучих державних заходів правового, економічного й організаційно-технологічного характеру. Досвід зарубіжних країн переконливо свідчить, що через державне регулювання ринку цукру можливо вирішити проблему відродження цукробурякового виробництва, відновити імідж України на світовому ринку.

Слід зазначити, що держава неодноразово робила спроби налагодити процес регулювання розвитку виробництва і реалізації цього стратегічного для України продукту. У 2006 році Департаментом харчової промисловості Міністерства аграрної політики України було розроблено Комплексну державну програму реструктуризації і розвитку бурякоцукрової галузі на період до 2010 р. Її метою є подолання кризових явищ,

забезпечення економічної стабілізації й подальшого ефективного розвитку цукробуряківництва, створення привабливого інвестиційного клімату та передумов для виведення галузі на рівень передових країн світу, відновлення конкурентоспроможності й експортного потенціалу, забезпечення економічної безпеки держави. Передбачається розширення та оптимальне розміщення сировинної бази цукрової промисловості, переведення її на інтенсивний напрям розвитку, оновлення й модернізація виробництва, створення нових та удосконалення існуючих технологій вирощування і переробки сировини, розробка та серійний випуск вітчизняного обладнання для буряківництва і цукрової промисловості. В результаті виконання заходів очікується:

досягнення у 2010 році обсягів виробництва цукрових буряків на рівні 33,8 млн т, цукру — 4,0 млн т, забезпечення внутрішніх потреб держави цукром, виробленим із власної цукросировини, на рівні 42,1 кг на душу населення в рік;

поступове відновлення експортного потенціалу галузі до 1,5 млн т;

повне забезпечення галузі насінням класу екстра, підвищення урожайності цукрових буряків до 45 т/га, а виходу цукру — на 0,3 % до маси перероблених буряків, зниження витрат пального на 1 % до маси перероблених буряків, а також собівартості продукції й підвищення рентабельності виробництва буряків до 43 %, виробництва цукру — до 27 %;

створення сприятливого конкурентного середовища, зростання обсягів кредитування, інвестування;

створення додаткових робочих місць, підвищення зайнятості населення та його добробуту;

досягнення повної незалежності держави від імпорту цукру й цукровмісних продуктів, вихід на світовий ринок цукру.

Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 404 від 7 березня 2007 року «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру і цукрових буряків», згідно з якою відповідно до статей 2 і 6 Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» було визначено:

1) установити на період з 1 вересня 2007 р. до 1 вересня 2008 р. граничний розмір квоти поставки цукру на внутрішній ринок (квота «А») в обсязі 2040 тис. тонн;

2) затвердити мінімальні ціни на цукрові буряки, які поставлятимуться з 1 вересня 2007 р. до 1 вересня 2008 р. для виробництва цукру квоти «А», у розмірі — 141,67 грн (без урахування податку на

додану вартість) та на цукор квоти «А» на зазначений період з урахуванням базисної цукристості — 2083,33 грн (без урахування податку на додану вартість).

Крім того, Постановою № 259 від 21 лютого 2007 року «Про затвердження Порядку використання у 2007 році коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення короткострокових та середньострокових кредитів» було регламентовано надання на конкурсній основі підприємствам агропромислового комплексу компенсацій за короткостроковими кредитами в національній валюті у розмірі облікової ставки Національного банку, що діє на дату нарахування відсотків за користування кредитами, а в іноземній валюті у розмірі 6 відсотків річних і компенсацій за середньостроковими кредитами в національній валюті у розмірі облікової ставки Національного банку, що діє на дату нарахування відсотків за користування кредитами, а в іноземній валюті у розмірі 5 відсотків річних:

сільськогосподарським підприємствам — за залученими кредитами, пов'язаними з виробничими витратами поточного року, закупівлею пально-мастильних матеріалів, кормів, ветеринарних препаратів, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, насіння, молодняку сільськогосподарських тварин, птиці, яєць для інкубації, сільськогосподарського інвентарю, запасних частин для ремонту сільськогосподарської і зрошувальної техніки та обладнання, оплати послуг за виконані ремонтні роботи, енергоносіїв, здійсненням платежів фінансового лізингу і страхових платежів;

цукровим заводам — за залученими кредитами, пов'язаними з виробничими витратами поточного року, їх підготовкою до сезону виробництва цукру та закупівлею безпосередньо у сільськогосподарських товаровиробників цукрових буряків.

Однак дії цих постанов не досягли мети, адже не було створено умов фінансування та кредитування товаровиробників, забезпечення гарантованих цін на їхню продукцію. До того ж ціни не відповідали вимогам прибуткового виробництва і реалізації продукції.

Посіви буряків у масштабах України зменшилися на 150 тис. гектарів. За даними Держкомстату України, в 2007 р. аграрії одержали від реалізації цукрових буряків 1141 млн грн. Собівартість виробництва 1 т цукрових буряків у 2007 р. становила 157,6 грн/т, рентабельність — 10,8 % проти 11,1 % у 2006 році. Таким чином, у 2007 році Укра-

їна скоротила виробництво цукру на 30,9 %, або на 539 тис. тонн.

Прогнозуючи можливість скорочення посівів буряків, держава у нинішньому році вперше ввела компенсації на їх вирощування в розмірі 550 грн/га. Експерти вважають, що це малоефективні заходи, оскільки дадуть змогу збільшити показники рентабельності тільки на 1—2 %. На вигідніші культури переорієнтовуватимуться в першу чергу дрібні й середні господарства, для яких цукрові буряки є непрофільною культурою. Однак і великі аграрні підприємства оголосили про зменшення посівних площ у два-три рази. Така тенденція гарантує виробникам цукру дефіцит сировини і провокує серйозні зміни в галузі. Цукрові холдинги мають у своєму розпорядженні власні посівні площі, які забезпечують їхні потреби в сировині приблизно на 20 %. За таких умов можуть закритися 20—25 дрібних підприємств. Причому їхнім власникам навряд чи вдасться задіяти виробничі потужності навіть за низьких цін на послуги з переробки сировини. Потенційні інвестори нададуть переваги заводам, що мають потужні сировинні зони.

У профільній асоціації вважають, що врятувати цукрову галузь від остаточного краху може лише дієва державна підтримка. «Укрцукор» звернувся в Кабінет Міністрів України з проханням передбачити заходи стабілізації ситуації на ринку цукру, а саме: щодо пільгового кредитування виробників і переробників буряків, компенсації кредитних ставок на закупівлю техніки, захист внутрішнього ринку від імпортного цукру, цукрозамінників та ін. Асоціація наполягає і на прийнятті законів про виробництво на цукрових заводах біопалива, що допоможе зупинити або, щонайменше, відстрочити їхнє масове закриття.

Нині в Україні функціонує лише 109 цукрових заводів, здебільшого середньої й малої потужності. Це в середньому за добу 2,65 тис. т переробки цукрових буряків одним заводом. Загальна добова потужність цукропереробних підприємств країни становить 288,9 тис. т. Для порівняння, цукрова промисловість Франції за останні роки скоротилась майже вдвічі. Нині тут залишилося 56 цукрових заводів із 102, середня потужність яких становить 7,8 тис. т переробки цукрової сировини за добу.

Знос технологічного устаткування на цукрових заводах нашої країни досяг 55—60 %, що свідчить про глибокий кризовий стан галузі. Невідкладність прийняття рішучих заходів щодо технічного переоснащення цукропереробних підприємств, як і виробництва цукрових буряків, потребує додаткових коштів,

яких у країні немає. За цих умов великого значення набуває створення в цукробуряковому виробництві спільних підприємств. Вони є ефективною формою надання іноземними фірмами інвестиційного кредиту на конкретну, задалегідь визначену мету при безпосередній їх зацікавленості в одержанні високого економічного ефекту від участі в організаційно-економічному співробітництві з українськими агропромисловими підприємствами.

Формування спільних підприємств — це надійний спосіб залучення прогресивних науково-технічного й екологічного відношенні зарубіжних технологій. Проте, незважаючи на соціально-економічну доцільність підприємницького співробітництва агропромислових підприємств з іноземними фірмами й компаніями, його розвиток в Україні обмежений. Однією з істотних причин, яка стримує створення й розвиток спільних підприємств в агропромисловій сфері, — незнання потенційними іноземними інвесторами природно-економічних можливостей України, етнокультурних особливостей і традицій народу, недосконалість законодавчої бази держави. Подолання бар'єрів щодо спільного співробітництва з іноземними інвесторами сприятиме розширенню інвестиційних процесів в агропромисловому комплексі, зокрема в цукробуряковому підкомплексі України.

Кризові явища неодноразово позначалися на розвитку світової цукрової промисловості, а їх виникнення мало свої особливості. Нинішня цукробурякова криза в Україні має локальний характер і зумовлена загальною соціально-економічною кризовою ситуацією в перехідний період від планово-розподільчої до ринкової економіки, втратою державою керованості агропромисловим комплексом, зволіканням владних структур у створенні законодавчої бази освоєння ринкових відносин, фрагментарним підходом до проведення аграрної реформи. Негативний вплив на поглиблення кризової ситуації спричинив розрив традиційних економічних зв'язків із Російською Федерацією, Білорусією, Казахстаном, країнами Балтії, що призвело до втрати державою джерел поповнення фосфорних та окремих видів калійних добрив, технологічного устаткування й матеріалів для цукрової промисловості, ринків насіння цукрових буряків. Водночас в Україні загрозливого стану набули сталі тенденції до спаду агропромислового виробництва, посилення руйнування матеріально-технічної бази агропромислової сфери, призупинення інвестиційного процесу, загострення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників, зниження платоспроможності населення.

Ситуація, що склалася в цукробуряковому виробництві, викликає тривогу не тільки внаслідок втрати такого важливого для України експортного потенціалу як цукрове виробництво, а й з позицій продовольчої безпеки країни. Змінити такий стан на краще можна лише спільними рішеннями діями держави і недержавних виробничо-господарських структур на макро- та мікрорівні. Йдеться про необхідність вжиття радикальних заходів щодо призупинення спаду виробництва цукру, відродження цукробурякового підкомплексу України, завоювання ринків збуту цукропродукції. Вектор системи заходів має бути спрямований на докорінне поліпшення організації виробництва цукрових буряків і підвищення його ефективності, реконструкцію й технічне переоснащення цукрової промисловості, застосування нових організаційно-правових форм інтеграції у галузі.

Висновки. Багаторічна практика переконливо довела важливість відомого положення, що «цукор виробляється на полі, а не на заводі». Це вимагає відродження в Україні галузі буряківництва шляхом впровадження сучасних високоінтенсивних ресурсозберігаючих технологій вирощування цукрових буряків у сприятливих природно-економічних зонах, що забезпечить значне підвищення їх урожайності. Товаровиробникам цукрової сировини необхідно створити умови користування пільговими короткостроковими кредитами для придбання необхідних пально-мастильних матеріалів, насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, а також одержання кредитних коштів для поповнення парку технологічних машин і знарядь. Тільки на основі підвищення у 1,8–2 рази урожайності цукрових буряків можна досягти рентабельного виробництва. Назріла потреба розробити й реалізувати державну програму відродження та піднесення цієї важливої галузі, визнати пріоритетність розвитку цукробурякового підкомплексу України.

Список літератури

- 1 Павлик І. М. Особливості регулювання ринку цукру на шляху вступу України до Світової організації торгівлі / І. М. Павлик // Економіка АПК. — 2006. — № 12. — С. 130–136.
- 2 Реструктуризація цукрового комплексу України : пропозиції та коментарі // Цукор України. — 2006. — № 3. — С. 4.
- 3 Стасіневич С.А. Ринок цукру України: проблеми забезпечення сировиною / С. А. Стасіневич // Економіка АПК. — 2006. — № 2. — С. 25–30.
- 4 Інформаційна компанія «АПКІнформ» // (www.apk-inform.com).

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Основною ознакою ринкової економіки є конкурентна боротьба — суперництво підприємців за споживача, за завоювання частки ринку й одержання прибутків. Реалізація конкурентоспроможної продукції дає можливість молокопереробному підприємству вести успішну підприємницьку діяльність. Тому виробництво якісної молочної продукції та збільшення обсягу її реалізації є важливими завданнями для кожного молокопереробного підприємства.

Питання конкурентоспроможності розглянуто П. Друкером, Ф. Котлером, Р. Фатхутдіновим, С. Гаркавенко, А. Юдановим та ін. Оцінюванню конкурентоспроможності молочної продукції присвячено праці О. Гагулі, І. Кудінової, О. Козак. В роботах прикладного характеру автори здебільшого зупиняються на дослідженнях ринку сировини та загальних тенденціях виробництва і збуту готової продукції. Наведений у публікаціях аналіз відповідності якості продукції конкретних торгових марок запитам споживачів і державним стандартам найчастіше здійснений технологами. Економічне обґрунтування таких досліджень подається нечасто.

Метою статті є моніторинг конкурентоспроможності молочної продукції найбільш популярних серед споживачів м. Николаєва торгових марок.

Під конкурентоспроможністю продукції розуміють її відповідність запитам і потребам споживачів, здатність виробника забезпечувати прибутки. Актуальність питання конкурентоспроможності вітчизняної молочної продукції загострюється в результаті вступу України до Світової організації торгівлі та відкриття кордонів дешевій імпортній продукції, що дотується державою, а також через низьку якість вітчизняних товарів, зумовлену використанням неякісної молочної сировини. За свідченням фахівців, переважну більшість молока, що надходить на заводи, згідно з європейськими стандартами переробляти на харчові цілі не можна [2, с. 12]. Спостерігається також невідповідність технологій переробки сировини сучасним вимогам. З огляду на вищевикладене більша частина

молочної продукції реалізується на внутрішньому ринку. Експортні поставки здійснюються до країн ближнього зарубіжжя та в слаборозвинені держави. Зважаючи на широкий асортимент продукції, що може вироблятися з молочної сировини, насиченість ринку та прибутковість окремих її видів, кожне підприємство самостійно вибирає напрям спеціалізації. Так, серед переробників Миколаївської області ЗАТ «Лакталіс-Миколаїв» (торгові марки «PREZIDENT», «Лактонія», «Дольче») займається виробництвом казеїну, молока, масла, кисломолочної продукції (кефір, сметана, ряжанка, сир кисломолочний), вагому частку становить десертна група (йогурт, десерт, творожок); Веселинівський завод сухого знежиреного молока виготовляє сухе молоко; ЗАТ «Первомайський молочноконсервний комбінат» зорієнтований на виробництві згущеного молока; ЗАТ «Баштанський сирзавод» (торгова марка «Славія») переважно виробляє тверді й плавлені сири, додатково випускає молоко та кисломолочну продукцію.

Нині вузькоспеціалізовані заводи переорієнтовуються на переробку молока та виробництво групи кисломолочних продуктів. Зважаючи на це, нами проведено оцінку конкурентоспроможності базового набору молочної продукції, який виготовляє більшість підприємств: молоко, кефір, ряжанка і сметана.

Як відомо, вибір покупки споживачем здійснюється на підставі двох факторів — ціни та якості, що покладено в основу дослідження конкурентоспроможності продукції. У процесі аналізу використано методику, представлену в роботі С. Гаркавенко [1], де інтегральний показник конкурентоспроможності (K) визначається за технічними (оцінка якості) й економічними (оцінка вартості) параметрами і розраховується за формулою

$$K = \frac{J_t}{J_e}, \quad (1)$$

де J_t — груповий параметричний індекс за технічними параметрами; J_e — груповий параметричний індекс за економічними параметрами.

**Характеристика групових параметричних індексів
за технічними параметрами базового набору молочної продукції**

Підприємство / торгова марка	Молоко	Кефір	Ряжанка	Сметана	Разом
«Лакталіс»	0,598	0,493	0,357	0,756	2,204
«Славія»	0,967	0,851	0,297	0,970	3,085
«Пастушок»	0,349	0,930	0,796	0,648	2,723
Інші торгові марки	0,843	0,690	0,966	0,981	3,480

Якщо $K > 1$, то товар вважають конкурентоспроможнішим, ніж той, з яким проводять порівняння, якщо $K < 1$ – продукція поступається конкуренту, якщо $K = 1$ – перебуває з ним на одному рівні. Метою виробника є отримання $K > 1$, цілеспрямоване збільшення J_t та зменшення J_e .

Груповий параметричний індекс за технічними параметрами визначається за формулою

$$J_t = \sum_{j=1}^n a_j \cdot g_j, \quad (2)$$

де n – число кількісних параметрів, що аналізуються; a_j – вагомість j -го параметра; g_j – параметричний індекс j -го параметра.

Груповий параметричний індекс за економічними параметрами описується формулою

$$J_e = \sum_{i=1}^m b_i \cdot g_i, \quad (3)$$

де m – число економічних параметрів, що аналізуються; b_i – вагомість i -го параметра; g_i – параметричний індекс i -го параметра.

Моніторинг проводився на підставі анкетного опитування. Виявлено, що основними критеріями впливу на вибір молочної продукції покупці визнали природність її смаку, привабливість упаковки, зручність розфасування, зовнішній вигляд продукції, престижність торгової марки, ціну.

Найвагомішим серед наведених критеріїв виявилася природність смаку. Вагомість першого параметру становить 42,3, другого – 35,2 %. Незважаючи на схожість цих критеріїв, вони мають суттєві від-

мінності. Наприклад, сметана зі смаком малини буде смачною, проте її смак не є природним.

Дослідження показало, що споживачі частіше купують продукцію підприємств групи «Лакталіс», торгових марок «Славія», «Пастушок», «Веселий молочник», «Данон» та «Щодня». Споживачам пропонувалося власні вподобання до товару різних виробників оцінити за п'ятибальною шкалою. На підставі наданих оцінок проведено розрахунки індексів. Значення групових параметричних індексів за технічними параметрами наведено в таблиці 1.

Серед наявного в магазинах м. Миколаєва асортименту найбільш якісним за групою параметрів споживачі визнали молоко торгової марки «Славія», кефір «Пастушок», а щодо ряжанки та сметани – перевагу віддали іншим торговим маркам («Веселий молочник», «Данон», «Щодня»).

За сукупністю товарів базового набору найвищий рівень якості має продукція інших торгових марок, яка завозиться з регіонів. Очевидно саме цим пояснюється її наявність на полицях магазинів і доцільність перевезень на далекі відстані в умовах високої насиченості ринку. Друге місце за якістю посідає молочна продукція «Славія». Найнижчі параметри якості має базовий набір підприємств групи «Лакталіс». При цьому високі оцінки споживачів та експертів галузі одержала десертна група продукції саме цього виробника. Вона є однією з найприбутковіших і найперспективніших на ринку та має значну частку в асортименті ЗАТ «Лакталіс-Миколаїв».

З економічних параметрів оцінки конкурентоспроможності використано показник, який найбільше сьогодні цікавить споживача – ціну товару (табл. 2).

**Розрахунок параметричних індексів
за економічним параметром базового набору молочної продукції**

Підприємство / торгова марка	Молоко		Кефір		Ряжанка		Сметана		Разом (J_e)
	ціна 1 л, грн	J_e	ціна 1 л, грн	J_e	ціна 1 л, грн	J_e	ціна 0,4 л, грн	J_e	
«Лакталіс»	4,59	1,387	5,33	1,198	5,72	1,395	5,97	1,082	5,062
«Славія»	3,62	1,094	5,67	1,274	5,92	1,444	5,92	1,072	4,884
«Пастушок»	3,31	1,000	5,20	1,169	4,90	1,195	5,80	1,051	4,415
Інші торгові марки	4,48	1,353	4,45	1,000	4,10	1,000	5,52	1,000	4,353

Інтегральні показники конкурентоспроможності базового набору молочної продукції

Підприємство / торгова марка	Молоко	Кефір	Ряжанка	Сметана	Разом
«Лакталіс»	0,431	0,412	0,256	0,699	1,798
«Славія»	0,884	0,668	0,206	0,905	2,663
«Пастушок»	0,349	0,796	0,666	0,617	2,428
Інші торгові марки	0,623	0,690	0,966	0,981	3,260

Найкращі цінові позиції має базовий набір інших виробників (графа 10), на другому місці продукція торгової марки «Пастушок». Найменш якісний базовий набір підприємств групи «Лакталіс» є одночасно й найдорощим.

Виявлено, що в окремих торгових точках практикується уцінка молочної продукції, термін придатності якої спливає через 1–2 дні. Проте, зважаючи на недостатній рівень свідомості багатьох покупців, не всі продавці знижують ціни й таку продукцію реалізують після закінчення терміну придатності. Деякі респонденти вказали на відсутність звички перевіряти на упаковці товару цей термін.

Значення інтегрального показника конкурентоспроможності, в якому враховано якісні та економічні характеристики, наведено в табл. 3.

Серед представлених на миколаївському регіональному ринку видів готової молочної продукції високий рівень конкурентоспроможності має: молоко торгової марки «Славія», кефір торгової марки «Пастушок», ряжанка та сметана інших виробників. Слід зазначити, що структура закупок товару торговими точками наближена до результатів проведених нами оцінок. Роздрібна торгівля намагається брати на реалізацію продукцію найбільш популярних серед споживачів торгових марок. У деяких випадках має місце лобювання торговельними точками інтересів певних виробників.

Розрахований загальний індекс конкурентоспроможності за всіма видами продукції (гр. 6) відображає позиції виробників на ринку за базовим набором товарів. Сумарно кращі позиції зі значним відривом від конкурентів посідає продукція інших виробників, на другому місці базовий набір торгової марки «Славія», підприємства групи «Лакталіс» на найнижчих позиціях на ринку молочної продукції.

Проте високий індекс конкурентоспроможності ще не свідчить про високі конкурентні позиції товаровиробників і приховує об'єктивність ситуації. По-перше, для кожного споживача окремих видів продукції існує улюблена торгова марка. Тому визнати ранг конкурентоспроможності за сукупністю асортименту кожного виробника практично неможливо. Розрахунки вказують переробним підприємствам на проблему, яку необхідно вирішувати. По-

друге, індекс конкурентоспроможності відображає рейтинг представлених на даний час товаровиробників. Приєднання України до СОТ наповнить полиці магазинів дешевшою продукцією, тому зберегти позиції буде складно. Перший період виробники можуть протриматися на патріотизмі споживачів, їхній недосвідченості й слабкій усвідомленості щодо низького (порівняно зі світовим стандартами) рівня якості продукції. Цей час потрібно використати для перебудови організації роботи в галузі у напрямі запровадження системи менеджменту якості. Відмінність останньої від підходів, що застосовуються на вітчизняних підприємствах, полягає у запровадженні загальної системи управління якістю, яка передбачає забезпечення якості не тільки виробів, а й життя, роботи, менеджменту. На відміну від прийнятого в нашій країні контролю якості готового продукту на виході, сучасна система менеджменту якості передбачає організацію якісного виконання всіх операцій і процесів, які відбуваються на підприємстві, а це забезпечує уникнення браку готової продукції [3, с. 9].

Необхідною умовою запровадження системи менеджменту якості на вітчизняних молокоперобних підприємствах є їх переоснащення, запровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій виробництва, формування надійної сировинної бази. Основою поставок якісної сировини має бути відхід від зони приватного сектору і відродження великотоварного виробництва.

Висновок. Молочна продукція більшості торгових марок, представлених у роздрібній торгівлі аналізованого регіону, тимчасово має високий рівень конкурентоспроможності на внутрішньому ринку. Проте високоякісна імпортна продукція може значно потіснити позиції вітчизняних товаровиробників. У зв'язку з цим нагальною потребою є впровадження сучасної системи менеджменту якості.

Список літератури

- 1 Гаркавенко С.С. Маркетинг / С. С. Гаркавенко. — К. : Лібра, 2002. — 712 с.
- 2 Гошовська З. Нездоланна висота для молока / З. Гошовська // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 3. — С. 12.
- 3 Євчук Л. А. До проблеми підвищення якості продукції аграрних підприємств / Л. А. Євчук // Агроінком. — 2007. — № 9–10. — С. 8–11.

Ю.С. Коваленко,

д. е. н., професор,

І.В. Охріменко,

к. е. н., с. н. с., доцент,

О.В. Демченко, О.Ю. Грищенко, Л.М. Малік,

н. с.,

Д.Г. Толстопятова,

аспірант

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОЕКТ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ З ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Вступ. Сучасні аграрні підприємства України відзначаються кількома економічними особливостями, які актуалізують проблему підвищення економічної ефективності. Перша особливість полягає в тому, що цей великотоварний уклад аграрного сектору економіки перебирає на себе роль лідера, в ролі якого тривалий час виступав дрібнотоварний уклад — особисті господарства населення. Так, у 2006 р. обсяг виробництва валової продукції сільського господарства зріс порівняно з 2004 р. на 2363,9 млн грн завдяки тому, що сільськогосподарські підприємства збільшили цей показник на 4094,2 млн грн, тоді як особисті селянські господарства зменшили його на 1730,3 млн грн. При цьому частка сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі валової продукції сільського господарства збільшилася від 35,6 % у 2004 р. до 39,0 % у 2006 р., або на 3,4 відсоткових пункти, частка господарств населення за ці ж роки зменшилась на 6,7 відсоткового пункту — від 72,2 до 65,5 %. Вклад дрібнотоварного укладу у виробництво валової продукції сільського господарства все ще залишається вирішальним, але його абсолютні розміри й частка починають зменшуватись, лідерство переходить до підприємств великотоварного укладу.

Лідер повинен демонструвати наявність передумов стабільного саморозвитку на власній основі та здатність до належної мотивації своїх працівників. Проте саме цих якостей, і в цьому полягає друга особливість аграрних підприємств, їм бракує. За статистичними даними, рівень рентабельності

реалізації сільськогосподарської продукції зменшився в них від 8,1 % у 2004 р. до 2,8 % у 2006 р., а середньомісячна оплата праці найманих працівників хоча й збільшилась від 311 грн у 2004 р. до 581 грн у 2006 р., але становила останніми роками лише 52—55 % середньої по країні і 42—47 % цього показника у промисловості. Надто низький рівень рентабельності свідчить про відсутність належних економічних передумов дієвого стимулювання підприємців прибутком, а найманих працівників — заробітною платою.

До того ж, і це є третьою особливістю сучасних аграрних підприємств, слід вказати на конфронтаційний характер внутрішніх економічних відносин між підприємцями й найманими працівниками. Це виявляється в тому, що оплата праці найманих працівників мало залежить від прибутковості господарювання, оскільки з підвищенням рівня рентабельності частка оплати праці у валовому доході зменшується і збільшується частка прибутку.

Тому концептуальний задум розробників даного попереднього проекту рекомендацій полягає в тому, щоб узгоджено вирішувати дві проблеми сучасних аграрних підприємств — підвищення їх прибутковості та зростання оплати праці на базі використання відповідних резервів і гармонізації внутрішніх відносин.

Реалізації цього концептуального задуму підпорядковується і структура проекту рекомендацій. Спочатку в них розглядаються теоретичні питання економічної ефективності підприємств і резервів її

підвищення. Потім викладаються методичні аспекти виявлення, використання й оцінки резервів і гармонізації механізмів підприємницької та трудової мотивації, а також нормативно-правове закріплення відповідних відносин у внутрішньогосподарських договорах.

I. Зміст поняття «економічна ефективність» аграрних підприємств і резервів її підвищення. Комплексне (системне) висвітлення змісту поняття економічної ефективності аграрних підприємств передбачає відображення трьох аспектів:

якісне визначення базового поняття економічної ефективності;

розгорнута типологія, тобто класифікація, деталізація видів і різновидів економічної ефективності за різними критеріями;

кількісне вимірювання видів і різновидів економічної ефективності.

Розглянемо вказані аспекти в переліченій послідовності.

1. У сучасній економічній літературі поняття «економічна ефективність» розглядається як похідне від поняття «ефект», а під ефектом розуміють будь-який (позитивний або негативний) результат економічної діяльності господарюючих суб'єктів (фізичних та юридичних осіб) або їх галузевої чи територіальної сукупності. Тому поняття «економічна ефективність» характеризує результативність діяльності господарюючого суб'єкта або їх групи за певний проміжок часу. В такому ж розумінні воно застосовується й до аграрного підприємства або їх групи як господарюючих суб'єктів.

2. Подальша типологія (класифікація, деталізація) економічної ефективності пов'язана, передусім, з якісною різноманітністю економічних результатів

господарювання. Оскільки сучасне виробництво є товарним, а товар має споживчу й мінову вартість, то і результати господарювання можуть виражатись у натуральній (фізичній) та вартісній (грошовій) формі. Особливістю сучасного виробництва є поглиблений поділ праці та багатостадійність, що зумовлює правомірність виділення проміжних (попередніх, постадійних) та остаточних (кінцевих) результатів господарської діяльності.

3. Види та різновиди економічної ефективності формуються також під впливом використання у виробничому процесі багатьох видів ресурсів: земельних, матеріальних, трудових, енергетичних, біологічних, технічних, інформаційних та ін. Обсяги використання кожного з перелічених видів ресурсів можуть виражатись у натуральній (напівнатуральній – к.од., кг д.р.) та вартісній формі. За економічними ознаками перелічені види ресурсів можна об'єднати у дві групи: 1) основні виробничі фонди; 2) оборотні засоби, а також вони можуть брати участь у формуванні виробничих витрат за відповідними статтями й елементами.

Якісна різноманітність результатів економічної діяльності та використовуваних для їх отримання ресурсів у поєднанні з різними формами вираження результатів і ресурсів породжує множину показників кількісного вимірювання економічної ефективності аграрних підприємств. Проте зміст кожного показника відображає загальну величину якогось результату з розрахунку на одиницю певного ресурсу. Загальну схему визначення показників економічної ефективності аграрного підприємства наведено в таблиці 1. По рядках в ній відображено назву виробничих ресурсів, по графах – результати господарювання.

Таблиця 1

Загальна схема визначення показників економічної ефективності аграрного підприємства

№ п/п	Ресурси	Результати				
		Кількість виробленої сільськогосподарської продукції в натурі, фіз. од.	Вартість валової продукції у порівнянних цінах, грн	Реалізована продукція, фіз. од.	Виручка від реалізації, грн	Прибуток від реалізації, грн
		1	2	3	4	5
1	Земельні, га	гр.1/р.1	гр.2/р.1	гр.3/р.1	гр.4/р.1	гр.5/р.1
	Трудові:					
2	чисельність працюючих, осіб	гр.1/р.2	гр.2/р.2	гр.3/р.2	гр.4/р.2	гр.5/р.2
3	прямі затрати праці, люд.-год	гр.1/р.3, гр.3/р.1	гр.2/р.3	гр.3/р.3		гр.5/р.3
4	Основні засоби виробництва (середньорічна вартість), грн		гр.2/р.4; гр.4/р.2			
5	Оборотні засоби (середньорічні залишки), грн				гр.4/р.5	
6	Виробничо-збутові витрати, грн	р.6/гр.1				гр.5/р.6, гр.5/(р.4+р.5)

На перетині рядків і граф показано схему розрахунку відповідного показника економічної ефективності. Зокрема, по рядку 1 можуть бути визначені показники ефективності використання землі як частки від ділення фізичного обсягу окремих груп однорідних видів виробленої або реалізованої продукції (зерно, овочі і т.д.), вартості валової продукції, грошових надходжень від реалізації, прибутку на площу землі. Вона може виражатись площею сільськогосподарських угідь, площею ріллі, площею посівів усіх культур або окремої культури. По другому та третьому рядках можна визначити показники ефективності використання трудових ресурсів або продуктивності праці, по четвертому – ефективність використання основних засобів виробництва як частки від ділення вартості валової продукції у порівнянних цінах на середньорічну вартість основних засобів виробництва. Зворотний показник є показником фондомісткості. По оборотних засобах (ряд. 5) використовується лише один результат – грошові надходження від реалізації продукції. Частка від ділення їх суми на середньорічну вартість (середньорічні залишки) оборотних засобів характеризує економічну ефективність їх використання. Найважливіші показники економічної ефективності визначаються з участю суми виробничо-збутових витрат. Із розрахунку на одиницю продукції (6/1) – це повна собівартість, а відсоткове відношення прибутку до повної собівартості – рівень рентабельності. Крім рівня рентабельності може бути визначена ще й норма прибутку як відсоткове відношення

прибутку від реалізації до середньорічної вартості основних фондів та оборотних засобів.

Слід зазначити, що дані таблиці 1 окреслюють лише принциповий підхід до змісту та методики розрахунку показників економічної ефективності. Окремі з них можна визначити з використанням лише результатів. Наприклад, відсоткове відношення обсягу реалізованої (товарної) продукції певного виду (зерно, молоко, буряки) до обсягу виробленої характеризує товарність виробництва. Крім того, кожен результат безвідносно до ресурсів є також важливим, оскільки характеризує або суспільну користь аграрного підприємства (з точки зору інтересів суспільства), або його конкурентоздатність (з точки зору власних інтересів).

У контексті виявлення та використання резервів підвищення економічної ефективності аграрних підприємств важливо усвідомити зв'язок між проміжними й остаточними, а також між частковими та узагальнюючими її показниками. З наведених у таблиці 1 показників найбільш узагальнюючим є норма прибутку, більшість інших показників ефективності – часткові. Це видно з наступної схеми формування суми прибутку (рис. 1).

Сума прибутку від реалізації – це чисельник формули визначення норми прибутку. Вона залежить від обсягу реалізації та прибутковості одиниці продукції, обсяг реалізації залежить від обсягу виробництва й рівня товарності, прибутковість одиниці продукції визначається ціною реалізації та собівартістю, собівартість – витратами на 1 га та урожайністю, ціна ре-

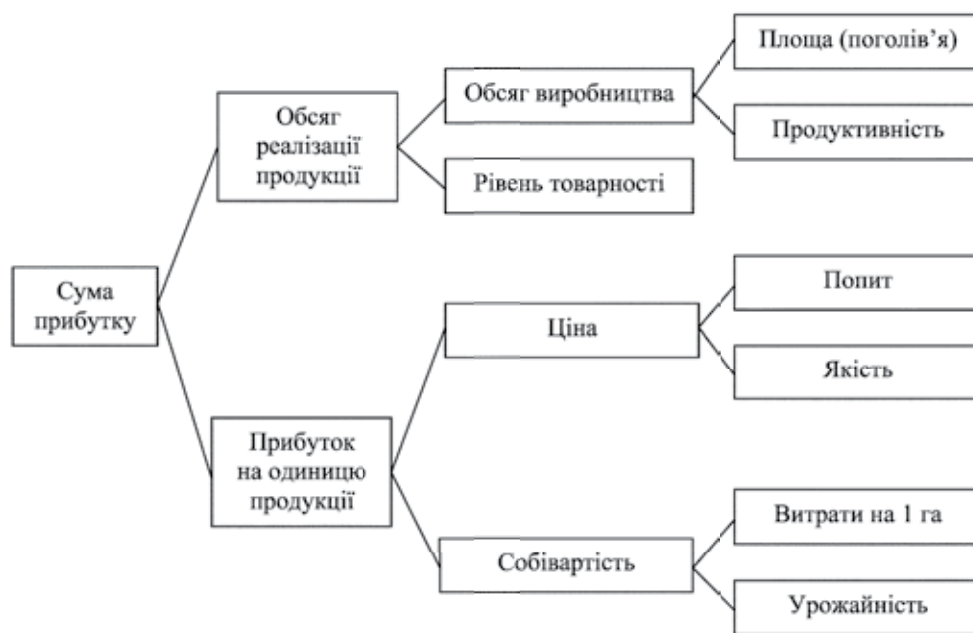

Рис. 1. Схема формування суми прибутку

алізації — попитом на продукцію та її якістю. Отже, резерви підвищення норми прибутку слід шукати у кожному факторі, що формує передусім суму прибутку: обсягу збуту продукції, обсягу її виробництва, рівня товарності та т.д. Окрему систему факторів можна побудувати і для знаменника формули розрахунку норми прибутку: забезпеченість основними й оборотними засобами, рівень їх використання, дотримання технологічних регламентів і т.п.

Приблизно такою ж є логіка взаємозв'язку між проміжними та остаточними показниками економічної ефективності. Прикладом може бути замкнений багатостадійний цикл виробництва свинини. Перша стадія — отримання приплоду. Високі показники економічної ефективності на цій стадії важливі, але проміжні. Вони можуть бути або примножені на наступних технологічних стадіях (дорощування, відгодівля, збут), або втрачені за рахунок падежу, недостатньої годівлі тощо. В умовах ринку проміжним результатом можна вважати навіть виробничу стадію, оскільки без ефективного збуту виробленої продукції неможливо отримати високі кінцеві економічні результати. З цієї точки зору резерви підвищення економічної ефективності цілком правомірно отожднювати з резервами підвищення прибутковості господарювання, оскільки прибутковість забезпечується низькою собівартістю на стадії виробництва і великими обсягами продажу та високою ціною на стадії збуту.

Поняття «резерв» («резерви») широко вживається у різних сферах людської діяльності та галузях знань і тому є багатозначним. У межах даного проекту рекомендацій резерви підвищення економічної ефективності аграрного підприємства розглядаються як його невикористані можливості домогтися поліпшення економічних і соціальних результатів діяльності шляхом зміцнення на інноваційній основі свого виробничого потенціалу та поліпшення його використання без істотного залучення додаткових коштів із зовнішніх джерел на незворотній основі. Виявлення і використання резервів підвищення економічної ефективності підприємства здійснюють на загальних засадах підприємництва. Подальша типологія поняття «резерви» передбачає використання критеріїв: терміни, місце виникнення, способи використання, види виробничих ресурсів. За термінами використання розрізняють резерви перспективні та поточні, за місцем виникнення (зосередження) виділяють резерви зовнішні та внутрішні, за способами реалізації (використання) екстенсивні та інтенсивні. Предметом даних рекомендацій є внутрішні оперативно-тактичні резерви, результати викорис-

тання яких можуть повністю проявити себе протягом одного виробничого циклу.

За видами виробничих ресурсів доцільно виділяти біологічні, технологічні, технічні та організаційні резерви. В широкому розумінні резерви також можна поділити на продуктові та ресурсні. Продуктові передбачають перехід до виробництва нових видів продукції, які користуються більшим попитом і здатні принести кращі результати реалізації, поліпшення споживчих та якісних характеристик продукції, що вже випускається підприємством, а також поліпшення продажного та післяпродажного сервісу. Ресурсні резерви наступні. Біологічні резерви відображають можливості поліпшення показників економічної ефективності за рахунок повнішого використання біологічного (генетичного) потенціалу урожайності сортів і гібридів сільськогосподарських культур, а також генетичного потенціалу продуктивності наявних порід та породних груп тварин. Технологічні резерви виступають органічним доповненням біологічних, відображаючи необхідні зміни технології виробництва, які б забезпечили повне використання зростлого потенціалу продуктивності вирощуваних рослин і тварин. Технічні резерви є резервами кількісного збільшення та якісного удосконалення технічних засобів виробництва, тобто силових, робочих і комбінованих сільськогосподарських машин і знарядь. Організаційні резерви включають можливості поліпшення результатів господарювання за рахунок нематеріальних факторів, тобто зміни форми власності або організаційно-правової форми господарювання, перебудови організаційної структури підприємства та системи управління ним, підвищення дієвості мотиваційних механізмів, удосконалення внутрішньогосподарського планування, обліку й аналізу операційної діяльності господарства і т.д.

Існує дві основні групи методів виявлення резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства: 1) експертні; 2) аналітичні. Експертні методи ґрунтуються на узагальненні думок фахівців (експертів), якими можуть бути керівники та спеціалісти підприємства, а також залучені консультанти. Аналітичні методи передбачають використання певних інформаційних масивів та їх аналізу. Основний аналітичний прийом — порівняння. Найпростіший порівняльний аналіз досягнутих групою підприємств показників ефективності, їх варіація в межах цієї групи дає підстави для діагностичного висновку про наявність або відсутність резервів в окремих підприємствах групи з порівняно гіршими показниками. Найпростіше діагностуються біологічні резерви шляхом порівняння фактичного рівня урожайності

сільськогосподарських культур і продуктивності тварин на підприємстві з показниками генетичного потенціалу.

Інформацію про його рівень по сільськогосподарських культурах спеціалісти аграрних підприємств можуть отримати з матеріалів Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні. Цей реєстр періодично видається Інститутом експертизи сортів рослин. Крім генетичного потенціалу урожайності сортів для діагностики наявності біологічних резервів можна використовувати і рівень урожайності, досягнутий при сортовипробуванні. Уявлення про потенційно можливу продуктивність порід і породних груп тварин дають також офіційні матеріали у вигляді інструкцій з бонітування великої рогатої худоби, овець, свиней, які затверджуються Міністерством аграрної політики України. Потенціал продуктивності наводиться в цих документах як мінімальні вимоги або породні стандарти.

Слід підкреслити, що у тваринництві біологічні резерви підвищення ефективності зосереджуються не тільки в заміні породи, а й у підвищенні племінних якостей, класності тварин у межах однієї породи, тобто збільшенні питомої ваги тварин класу еліта-рекорд та еліта у їх загальній кількості.

Технологічні резерви підвищення економічної ефективності також виявляються порівнянням фактично застосовуваної в господарстві технології з наявними науковими рекомендаціями, досвідом кращих господарств, а в окремих випадках (тваринницький комплекс, тепличні комбінати та ін.), — з проектними технологічними параметрами. Порівнюються всі компоненти технології, включаючи перелік технологічних операцій та норм використання технологічних матеріалів (добрив, кормів, засобів захисту рослин і тварин).

Технічні резерви виявляються зіставленням наявної в господарстві кількості та марочного складу наявного парку машин і механізмів з рекомендованими нормативами технічного оснащення підприємств вітчизняною та зарубіжною технікою. Об'єктом порівняння можуть бути також терміни (тривалість) виконання основних технологічних операцій, особливо збиральних у рослинництві.

Аналітичною базою при виявленні організаційних резервів є галузеві рекомендації та досвід успішних підприємств у частині організації внутрішньогосподарського управління та внутрішніх економічних відносин, організації управлінського обліку тощо.

Незалежно від методу виявлення резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства, зусилля експертів, аналітиків або консуль-

тантів повинні завершитись підготовкою аналітичної довідки, в якій слід подати перелік резервів із детальним описом їх змісту, характеру, термінів реалізації, природи та величини можливого ефекту, потреби в додаткових ресурсах тощо. Опис кожного резерву має бути вичерпним і всебічним.

II. Методичні основи оцінки резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства. Оцінка резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства є розгорнутою всебічною кількісною характеристикою передумов і результатів використання виявлених резервів. Передумови являють собою необхідну для використання резервів додаткову ресурсну базу, результати — це 1) додаткова сільськогосподарська продукція; 2) додаткові грошові надходження від її реалізації; 3) додатковий прибуток; 4) додаткові мотиваційні ресурси для стимулювання підприємця та найманих працівників; 5) зміцнення репутації підприємства на ринковій арені (*good will*); 6) посилення фінансової стійкості підприємства шляхом самострахування, тобто створення власних децентралізованих матеріальних і фінансових резервів (фондів).

Як бачимо, навіть побіжний перелік необхідних передумов і можливих результатів використання внутрішніх резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства переконливо засвідчує, що їх визначення потребує складних і трудомістких техніко-економічних розрахунків. Вони повинні відповідати трьом основним вимогам: 1) об'єктивності; 2) достовірності; 3) оперативності.

Об'єктивність слід розуміти як повне врахування комплексу природно-економічних і соціальних умов функціонування аграрного підприємства. Вимога достовірності означає якомога повніше врахування в розрахунках усіх внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на витрати та результати підприємницької діяльності підприємства. Вимога оперативності — це необхідність виконання техніко-економічних розрахунків у стислі терміни, протягом яких вихідні умови їх виконання повністю зберігаються, а результати не можуть викликати ніяких сумнівів.

Великі обсяги, складний внутрішній зміст техніко-економічних розрахунків вимагають певної послідовності їх виконання та відповідної методики. Найбільш доцільно дотримуватись наступної послідовності — від показників фізичних обсягів продукції до необхідних для її одержання ресурсів і витрат, від фізичних обсягів до вартісної оцінки витрат і результатів. Результати слід визначати у вигляді

розгорнутої системи показників: грошові надходження, валовий дохід (новостворена вартість, перевищення грошових надходжень над матеріальними витратами), прибуток. Зберігають своє значення і показники обсягів збуту товарної продукції, грошових надходжень, рівня товарності тощо. Проте дуже важливо відновити зміст одного з ключових показників — валового доходу як перевищення грошових надходжень від реалізації продукції над матеріальними витратами на її виробництво. На жаль, нові документи бухгалтерської звітності, орієнтовані на так звані міжнародні стандарти (правила), втратили показник валового доходу в його класичному (Марксовому) вигляді й натомість віддали перевагу валовому доходу як показнику грошових надходжень. Заміна далеко не рівнозначна. Змістовне наповнення, інформативність традиційного валового доходу зовсім не порівняні з грошовими надходженнями. Валовий дохід колишнього змісту слід відновити в науковому обігу. Необхідно повернутись до класичної вітчизняної економічної тріади: грошові надходження, валовий дохід, прибуток. Оцінка резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства за показником валового доходу як перевищення грошових надходжень над матеріальними витратами має певну перевагу ще й тому, що одночасно характеризує додатковий мотиваційний ресурс. Отже, використання валового доходу як мірила новоствореної вартості значно розширює аналітичні можливості оцінки резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства. Проте визначення валового доходу діючими методиками не передбачено, в них він ототожнений із грошовими надходженнями.

Ситуація з методикою визначення виробничих витрат при оцінці резервів підвищення економічної ефективності набагато простіша. Ця методика повинна бути максимально наближеною до офіційно встановленого порядку планування виробничих витрат і собівартості одиниці сільськогосподарської продукції. Саме завдяки цьому можна забезпечити достовірність оцінки резервів. Тому найдоцільніше користуватись офіційно затвердженою Мінагрополітики методикою планування витрат і калькулювання собівартості продукції сільськогосподарських підприємств. Цим забезпечуватиметься зіставність методик оцінки резервів і результатів їх практичного використання. Тому результати використання резервів не будуть зазнавати ніяких спотворень, відображатись у звітно-облікових документах цілком адекватно. Цій же меті має сприяти також і належне прогнозування якісних інструментів оцінки витрат і

результатів використання резервів — ринкових цін на виробничі ресурси (послуги) та продукцію.

Однак, до цього часу аграрні підприємства України не забезпечуються прогнозом цін ні на виробничі ресурси для потреб сільськогосподарського виробництва, ні на продукцію. Проте згідно із Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України» (березень 2000 р.) усі господарюючі суб'єкти мали отримувати цю інформацію. Пізніше Законом України від 16.06.2005 р. № 2657-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» було запроваджено мінімальні закупівельні ціни, які мали використовуватися продавцями (виробниками) сільськогосподарської продукції для планування своїх доходів. Це не були ціни купівлі-продажу, вони відігравали роль цінового індикатора для визначення початку фінансових інтервенцій. Проте чітка система прогнозування цін на аграрні ресурси та аграрну продукцію як державна до цього часу так і не склалася. Тому проблему прогнозування цінних параметрів ринкового середовища аграрні підприємства мають вирішувати власними силами.

III. Внутрішньогосподарське стимулювання використання резервів. Вагомою передумовою забезпечення успіху використання резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства є належне стимулювання його працівників за повне та якісне виконання відповідної роботи. Справа ускладнюється невідповідністю інтересів окремих груп працівників підприємства. Можна виділити дві таких основних групи: 1) підприємці (менеджмент); 2) наймані працівники. Відносини між ними мають багато рис суперечності, конфронтаційності. Основна ланка суперечностей — заробітна плата. Як свідчать дані таблиці 2, підприємці стабілізують заробітну плату незалежно від наявності джерел її підвищення.

За даними таблиці 2 мотиваційний ресурс (валовий дохід) із підвищенням рентабельності реалізації продукції істотно зростає. За рівня рентабельності реалізації продукції 16 % на одного середньооблікового працівника припадає 14462 грн валового доходу, за рентабельності 69 % цей показник зростає до 45829 грн, за рентабельності 151 % — до 244914 грн. Проте частка коштів на оплату праці у валовому доході постійно зменшується в оберненій залежності від рівня рентабельності — чим вища рентабельність, тим менша частка. У групі господарств з рентабельністю 16 % на оплату праці з валового доходу виділяють 41,1 %, у другій групі з рентабельністю 69 % — 13,2 %, у третій з рентабельністю 151 % частка ко-

**Особливості розподільчих відносин у прибуткових
сільськогосподарських підприємствах України, 2006 р.**

Показник	Групи підприємств за рівнем рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції, %			У трьох групах разом (у середньому)
	1 до 50 %	50,1–100 %	понад 100 %	
Кількість підприємств, од.	3405	153	26	3584
Рівень рентабельності, %	16,0	69,0	151,0	
Припадає на одного середньооблікового працівника підприємства				
Прибутку від реалізації, грн	8520	39770	240289	
Оплати праці, грн	5942	6055	4625	
Валового доходу, грн	14462	45829	244914	
Питома вага оплати праці у валовому доході, %	41,1	13,2	1,9	

штів на оплату праці становить 1,9 % суми валового доходу. Це й зумовило річну суму заробітної плати у третій групі лише 4680 грн, у другій – 6055 грн і першій – 5942 грн. Розподіл валового доходу відбувся в інтересах підприємця, а оплата праці за наявності у другій та третій групах господарств достатніх передумов для її підвищення стабілізувалась на рівні 5–6 тис. грн на рік або 400–500 грн на місяць.

Тому проблему стимулювання використання резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства слід вирішувати не з кількісного боку як проблему передачі працівниками певної суми коштів матеріального стимулювання, а з якісного – як проблему гармонізації, узгодження, надання несуперечливого характеру внутрішньогосподарським відносинам. Гармонізація механізмів підприємницької та трудової мотивації має вирішити проблему справедливого розподілу між підприємцями та найманими працівниками приросту мотиваційного ресурсу (валового доходу), який одержано завдяки використанню виявлених резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства. Для цього потрібна, насамперед, вичерпна характеристика змісту і характеру виявлених резервів. На цій основі слід визначити масштаби резервів, тобто чітко встановити чого вони стосуються: окремого виду продукції, окремої галузі або всього підприємства. Наступні дії – визначення шляхів реалізації, використання виявлених резервів і необхідних для цього ресурсів. Найбільш бажаним варіантом є комплексне використання всіх виявлених резервів. Далі – склад обов'язків сторін (менеджменту підприємства (підприємців) і найманих працівників (колективів підрозділів)) щодо використання резервів. Перелічена інформація дасть змогу здійснити всебічну економічну оцінку виявлених резервів з боку витрат на їх використання та результатів, включаючи і приріст мотиваційних ресурсів. Інструментарій гармонізації

економічних механізмів підприємницької та трудової мотивації доцільно будувати на залишковій основі, ставлячи обсяг мотиваційних ресурсів (виплат) у залежність від обсягу результату використання резервів і витрат, що виявились для цього потрібними.

Конкретний різновид інструментів економічного апарату гармонізації визначатиметься масштабами використання резервів. Якщо резерви або результати їх використання охоплюють усе господарство, інструментом гармонізації може бути тарифна система. У цьому випадку на додаток до діючої тарифної системи (тарифних ставок, посадових окладів) розробляється нова. Ставки та оклади нової тарифної системи збільшуються з таким розрахунком, щоб визначеними на її основі інструментами розрахунку стимулюючих виплат (розцінками за продукцію, розцінками за валовий дохід, частками ринкової ціни і т.п.) поглинути додаткові мотиваційні ресурси, отримані за рахунок використання резервів.

Якщо виявлені резерви стосуються лише певного продукту або групи однорідних продуктів, можна застосувати залишковий інструментарій без зміни тарифної системи. При цьому логіка визначення рівня стимулюючих інструментів зберігається. З їх допомогою зайняті на виробництві певного продукту робітники повинні одержати частину приросту мотиваційного ресурсу, одержаного шляхом використання резервів.

Якщо резерви концентруються в окремій галузі, то залежно від її розмірів обирають перший або другий варіант з перелічених вище.

Важливо правильно визначити пропорції розподілу додаткового мотиваційного ресурсу між підприємцями й найманими працівниками. З цією метою передусім слід конкретизувати склад цих двох сторін. Очевидно під терміном «підприємці» слід розуміти власника і менеджмент підприємства, а під найманими працівниками – персонал підрозділів. Необхідно також знати обсяг виконуваних сторона-

ми обов'язків у процесі виявлення та використання резервів підвищення ефективності, а також у нарощуванні мотиваційного ресурсу (валового доходу). Доцільно також знати фактичні розміри оплати праці персоналу обох сторін за попередні роки, а також фактичні пропорції розподілу фактичного валового доходу підприємства на оплату праці та прибуток. Попередньо слід також визначити напрями використання загальної суми додаткового мотиваційного ресурсу (валового доходу). Таких напрямів може бути три: на розвиток підприємства, на матеріальне стимулювання, для створення страхових резервів грошових коштів для матеріального стимулювання у наступні роки. Необхідно також визначити напрями використання додаткового мотиваційного ресурсу кожної із сторін. Для підприємців це будуть названі три напрями, для найманих працівників — два (без коштів на розвиток підприємства). Розподіл додаткового мотиваційного ресурсу між сторонами розподілу (підприємцями і найманими працівниками) здійснюється на основі інформації про базові (фактичні) рівні оплати праці та пропорції розподілу валового доходу. Єдиного методичного підходу або якихось нормативів до цих розрахунків не існує. Необхідно лише чітко розуміти, що саме цим розподілом досягається гармонізація механізмів підприємницької та трудової мотивації. Гармонізація має проявити себе через справедливе й відчутне збільшення стимулюючих виплат персоналу найманих працівників, а для власника — через збільшення прибутку і створення передумов дальшого розвитку підприємства. Роль певних економічних нормативів при цьому можуть відігравати наступні величини прояву стимулюючого впливу. Підвищення оплати праці повинно становити щонайменше 5 %, розрив у рівнях оплати сторін не може бути більшим ніж двократний, орієнтиром зростання оплати праці може бути її середній рівень по національній економіці та її галузях. Крім того, слід брати до уваги регіональні особливості ринку праці, міграційні тенденції, місцеві традиції тощо.

IV. Нормативно-правове закріплення гармонізації механізмів підприємницької і трудової мотивації в аграрному підприємстві. Гармонізація механізмів підприємницької і трудової мотивації в процесі виявлення та використання резервів підвищення економічної ефективності аграрних підприємств є складовою частиною їх підприємницької діяльності й перебуває під юрисдикцією вітчизняного законодавства про підприємництво. Проте на аграрних підприємствах цей процес має певні особливості. Вони зводяться до того, що, по-перше, основною

ділянкою використання резервів і одержання позитивних результатів є виробничі підрозділи підприємства, які діючим економічним законодавством не розглядаються як повноправні суб'єкти підприємництва (Господарський кодекс України, стаття 55). По-друге, відносини економічних агентів у процесі виявлення і використання резервів утворюють окрему сферу економічних відносин — внутрішньогосподарських, тобто відносин, що складаються між структурними підрозділами підприємства, а також між структурними підрозділами й адміністрацією підприємства.

Крім того, кожне аграрне підприємство має свої конкретні особливості, які слід врахувати при гармонізації механізмів підприємницької та трудової мотивації у процесі виявлення та використання резервів підвищення економічної ефективності. Тому нормативно-правове закріплення економічних відносин, що при цьому виникають, доцільно здійснювати за допомогою документа локальної дії — внутрішньогосподарського договору. Він може бути двостороннім — між окремим виробничим підрозділом та адміністрацією (менеджментом) підприємства, або багатостороннім, якщо його сторонами виступатимуть усі задіяні у виявленні та використанні резервів підрозділи й адміністрація.

Чинне економічне законодавство надає підприємству широкі права для розбудови внутрішньогосподарського управління. Статтею 64 Господарського кодексу України підприємству надано право самостійно визначати свою організаційну структуру, встановлювати чисельність працівників і штатний розпис. Статтею 15 Закону України «Про оплату праці» передбачено, що форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій встановлюються підприємством у колективному договорі. У статті 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» зазначено, що підприємство самостійно визначає облікову політику, обирає форму бухгалтерського обліку, розробляє систему і форми внутрішньогосподарського обліку. Все це створює достатні передумови для використання внутрішньогосподарського договору як дієвого інструменту регулювання внутрішньогосподарських відносин. Його істотними моментами повинні бути наступні: предмет договору, розподіл обов'язків між сторонами щодо використання резервів, розподіл додаткового мотиваційного ресурсу між сторонами, обліковий супровід використання резервів, форс-мажор.

ДО НАПРЯМІВ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

Останньою віхою законодавства щодо формування ринкових відносин в Україні є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158. Хоча ця програма висвітлює лише загальні напрями реформування сільського господарства, вона є основою для здійснення певних заходів на рівні державних структур, спрямовує вектор подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Згідно із згаданою програмою, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції до 2015 року повинні досягти рівня 1990 року, а за деякими продуктами перевищити його (табл. 1).

Досягти таких високих показників сільськогосподарського виробництва можна лише шляхом впорядкування земельних відносин і відносин власності на землі сільськогосподарського призначення.

Проблема формування в Україні земельного ринку залишається невирішеною, хоча право купівлі-продажу землі діє вже кілька років. З приводу запровадження ринку землі точаться гострі дискусії як серед політиків і науковців, так і практиків сільськогосподарського виробництва, у тому числі серед селян. Основний аргумент противників земельного ринку полягає у твердженні, що в сучасних умовах землю за безцінь скуплять у збіднілого селянства спекулянти, і селяни швидко перетворюються з власників землі на наймитів на ній. Проте деякі фахівці, серед них і виконавчий директор ІРЦ «Реформування земельних відносин в Україні» Максим Федорченко, вважають, що ці загрози не є справді загрозами: або вони значно перебільшені, або вже реалізувалися [2].

Проте М. Федорченко зазначає, що необхідно чітко розуміти, в яких специфічних умовах почне функціонувати ринок.

Таблиця 1

Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2015 р. млн. т

Основні види продукції, товарів	Обсяг виробництва за роками						
	фактичний				прогнозований		
	1990	2005	2006	2007	2008	2010	2015
<i>Основні види сільськогосподарської продукції</i>							
Зерно	51	38	34,3	27,3	40	42	50
Цукрові буряки (фабричні)	44,3	15,5	22,3	16,7	21,9	23,5	25
Насіння олійних у т. ч.:	2,8	5,7	7	7,05	7,4	8,5	14
соняшник	2,6	4,71	5,32	4,5	4	4,5	4,5
соя	0,1	0,61	0,89	0,95	1,3	1,5	3
ріпак	0,13	0,28	0,6	1,1	1,9	2,2	6
Картопля	16,7	19,5	19,5	18,2	19	18	18
Овочі	6,7	7,3	8,1	7,1	7,4	8	8
Баштанні культури	0,8	0,31	0,47	0,7	0,7	0,6	0,8
Плоди та ягоди	2,9	1,69	1,11	1,5	1,6	1,7	3,2
Виноград	0,8	0,44	0,3	0,5	0,5	0,5	0,8
М'ясо	6,5	2,4	2,6	2,75	2,95	3,2	5,1
Молоко	24,5	13,7	13,3	12,3	12	12,6	20
Яйця, млрд шт.	16,3	13	14,3	13,4	13	13,8	17

Джерело [1]

1. Низький рівень життя сільського населення, корупція і хабарництво, неефективність судової системи перешкоджатимуть належному функціонуванню запобіжних і захисних механізмів, передбачених проектом закону «Про ринок землі» [3].

2. Потенційна перевага пропозиції над попитом, велика кількість дрібних продавців землі й незначна кількість покупців зумовлюватиме низький рівень цін на землю.

3. Великий попит на земельні ділянки під забудову на околицях міст сприятиме зростанню цін на землі сільськогосподарського призначення, які використовуються сільгоспвиробниками навколо міст.

4. Обмежені можливості селян одержати інформацію консультативного та правового характеру, наявність великої кількості застережень робитимуть поведінку землевласників немотивованою.

5. Відсутність державних програм з адаптації сільського населення до нових умов сприятиме виникненню соціальних проблем із працевлаштуванням вивільнюваних працівників сільського господарства.

6. Наявність «підпільних» великих землевласників непередбачувано впливатиме на ситуацію на ринку.

7. Відсутність функціонуючої кадастрово-реєстраційної системи значно обмежуватиме регуляторний потенціал держави та сприятиме перетворенню її на стороннього спостерігача процесів, які відбуватимуться на земельному ринку та у сфері землекористування. [2].

Ринок землі існує практично у всіх країнах ринкової економіки й сприяє зосередженню землі у власності тих, хто вміє ефективно господарювати на ній. В Україні ринок землі слід не заперечувати, а тим більше забороняти, а розробити відповідні правові засади, які б дали змогу запобігати негативним його проявам. Достатній досвід такого регулювання ринку землі країни світу вже нагромадили і ним треба розумно скористатися.

Отже, становлення ринкових відносин у сільському господарстві України зводиться до таких основних напрямів, як зміна форми власності та земельних відносин. Проте, поки що в нашій країні реформування сільського господарства здійснюється повільно та недостатньо ефективно.

У ході проведених реформ виявилися такі основні проблеми:

невідповідність програм реформування економіки сільського господарства і результатів їх виконання визначеним соціальним пріоритетам;

невизнання при формуванні бюджетної політики об'єктивної нерівності умов відтворення сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями і сферами діяльності, що спричинено сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, довготривалістю виробничих циклів і відповідно уповільненим оборотом капіталу;

незадовільне законодавче забезпечення та захист прав власності селян на землю і майно;

недостатній рівень фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села;

недостатнє стимулювання впровадження інноваційних технологій та інвестицій в сільськогосподарське виробництво;

відсутність умов для підвищення рівня продуктивної зайнятості, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості й підвищення рівня доходів;

недостатній рівень розвитку інфраструктури аграрного ринку, тінізація та монополізація каналів реалізації сільськогосподарської продукції;

відсутність інформаційного забезпечення сільського населення з питань господарювання в ринкових умовах.

З огляду на вищевикладене основними напрямами удосконалення ринкового механізму у сільському господарстві можна визначити такі:

створення організаційно-правових і соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення й вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення;

підвищення рівня ефективної зайнятості, посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва у сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення;

підтримка конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір;

подолання стихійності та тінізації аграрного ринку;

створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища й раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення.

Висновки. Важливою умовою зміцнення економічного потенціалу в Україні є створення сучасної ринкової структури сільськогосподарського виробництва. Причиною низької результативності аграрної реформи є недооцінка її здійснення як єдиної багатоаспектної системи. Подолання дестабілізації виробництва сільського господарства можливе лише шляхом подальшого реформування, що вимагає формування ефективних ринкових відносин у сільському господарстві в незалежній державі.

Список літератури

- 1 Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158.
- 2 Марченко Н. Ринок земель сільськогосподарського призначення України: перспективи і особливості / Н. Марченко // Агропрофі. — 2007. — № 11. — С. 6—11.
- 3 Проект Закону про ринок землі // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — <http://gska2.rada.gov.ua/>

Д.Г. Тростенюк,*к. е. н., с. н. с.,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»***С.В. Долинський,***к. е. н.,
Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій
ім. С.З. Гжицького*

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ КАДРІВ НА СЕЛІ

Розвиток сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності не може успішно здійснюватися без відповідного забезпечення аграрної галузі головною її продуктивною силою — трудовими ресурсами. Демографічній ситуації на селі і розвитку продуктивних сил завжди приділяли належну увагу. Поглибленого вивчення цього питання вимагає ситуація, що склалась в аграрному секторі економіки на сучасному етапі.

На початку ХХІ століття валова продукція сільського господарства порівняно з 1990 роком скоротилась вдвічі, різко знизилась поголів'я тварин, більшість підприємств стали збитковими, втратили здатність для розширеного виробництва. З 1990 по 2007 рік кількість тракторів на селі зменшилось на 39,7, зернозбиральних комбайнів — на 40,7, бурякозбиральних — на 40, сівалок — на 40,1 %, а рівень фондооснащеності агроформувань і фондоозброєності праці — в 6,3 і 3,4 раза відповідно [1]. Не вистачає сучасної високопродуктивної техніки, придатної для виконання новітніх технологічних процесів вирощування сільськогосподарських культур в оптимальні агротехнічні строки.

Як свідчить аналіз, з 1970 року чисельність зайнятих у сільськогосподарському виробництві змен-

шилася майже на 6,5 млн осіб, внаслідок чого велика кількість сільських населених пунктів зникла з карти України (табл. 1). За останні 7 років 177 населених пунктів знято з обліку.

Відомо, що промисловість і будівництво у містах розвиваються значною мірою за рахунок міграції населення до міст із сільських поселень. Як зазначалося на сесії Асамблеї ООН, Україна увійшла до списку 25 країн світу з найбільшою чисельністю міських жителів, посівши 24 місце. Аналіз демографічної ситуації засвідчив, що вже поточного року вперше у світовій історії чисельність міських жителів на планеті зрівняється з чисельністю селян. До 2050 року приріст чисельності жителів міст становитиме 2,5 млрд осіб, а загальний приріст на земній кулі — 3,1 млрд осіб [2]. Таким чином, приріст трудових ресурсів у містах і надалі забезпечуватиметься за рахунок сільських жителів.

Нині в аграрному секторі України спостерігається високий рівень безробіття, особливо в західних районах. Водночас у багатьох сільських поселеннях країни відчувається нестача кадрів багатьох спеціальностей, особливо інженерно-технічних працівників, механізаторів тощо. Тому можна констатувати, що недоліки в сільському

Таблиця 1

Динаміка чисельності сільського населення на початок року, тис. осіб*

Природно-економічна зона	1970 р.	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2007 р. (±) до 1970 р.
Степ	5945,2	5451,5	5123,6	4963,5	4688,9	4597,6	—1347,8
Лісостеп	9105,3	7782,0	6651,5	61134,6	5758,6	5594,6	—3510,9
Полісся	4779,5	4106,1	3634,7	3381,6	3235,0	3170,4	—1609,3
Карпати	1607,9	1551,5	1559,5	1611,5	1589,0	1581,3	—26,7
Україна	21437,9	18981,1	16969,3	16091,2	15271,5	14943,9	—6494,6

* Розраховано за даними Держкомстату України.

розселенні є безпосередньою загрозою нормальному функціонуванню й розвитку продуктивних сил на селі.

Посилює складність демографічної ситуації й та обставина, що в країні з 1991 року смертність щорічно зростає, народжуваність — знижується, а середня тривалість життя населення зменшується, тобто спостерігається процес депопуляції — населення вимирає. За останнє десятиріччя країна втратила понад 3,7 млн громадян внаслідок перевищення смертності над народжуваністю.

Вивчення демографічної ситуації на селі показало, що лише до 1979 року в країні був приріст сільського населення за рахунок зростання чисельності народжених над померлими [3]. З 1980 року чисельність сільського населення скорочується за рахунок зменшення чисельності народжених над померлими: у 1990 р. — на 58,2 тис. осіб, у 2000 р. — на 153,9 тис., у 2004 р. — на 57,9 тис. осіб. Соціальна напруга посилюється внаслідок щорічного працевлаштування за межами постійного проживання і за кордоном, особливо в тих населених пунктах, де людей не вистачає. Безумовно, що силами людей похилого віку, які залишилися на селі, створювати сучасну аграрну економіку неможливо.

Для нейтралізації негативного впливу наслідків демографічної ситуації на розвиток соціально-економічних процесів необхідна суттєва матеріальна допомога держави, створення для сільських мешканців відповідних умов праці й відпочинку.

На наш погляд, найважливішим завданням широкої громадськості, керівників усіх рангів — від сільських громад до керівників районних, обласних адміністрацій та керівництва державою — повинно бути збереження відповідного рівня людності в кожному сільському поселенні для нормального

господарювання, створення нових робочих місць і зменшення безробіття та міграційних процесів, забезпечення соціальної облаштованості агроформувань на рівні, привабливому для виконання своїх функціональних обов'язків кожним працюючим та проживаючим на селі.

Після проголошення незалежності в Україні було прийнято нормативні акти, в яких пріоритетність сільського розвитку села та агропромислового комплексу проголошено важливим державним завданням. Щорічно виділяються певні бюджетні фінансування, вишуковуються відповідні преференції, зокрема для технічного переоснащення села, однак цих коштів недостатньо. До того ж фінансове забезпечення цього завдання ускладнюється у зв'язку з катастрофічними наслідками природної стихії, що завдала Україні великих збитків.

У цих складних умовах особливу турботу слід виявити забезпеченню аграрного виробництва новою сучасною технікою й інженерно-технічними кадрами. Лише за активної роботи кваліфікованих спеціалістів можливе високоефективне використання наявних технічних засобів і людських ресурсів на селі, підвищення продуктивності тваринництва, поліпшення племінної справи, запровадження нових високоврожайних сортів сільськогосподарських культур, зростання прибутковості аграрних формувань. Проте демографічна ситуація на селі негативно вплинула на чисельність та якісний склад керівників і спеціалістів, які працюють в новостворених аграрних формуваннях (табл. 2).

Дані таблиці 2 свідчать, що набагато зменшилася частка працівників із вищою та середньою спеціальною освітою. Чисельність спеціалістів, які звільняються з посад, значно перевищує чисельність прийнятих на роботу. Так, у 2005 році було звільнено 11,5 тис. головних спеціалістів і

Таблиця 2

Чисельність та якісний склад керівників і спеціалістів сільського господарства, 2005–2006 рр.

Посада	Працювало тис. осіб, всього		За освітою, тис. осіб				Без спеціальної освіти	
			вища		спеціальна			
	2005 р.	2006 р.	2005 р.	2006 р.	2005 р.	2006 р.	2005 р.	2006 р.
Керівники	29813	27193	16670	16232	9761	8192	3382	2769
Заступники керівників	5914	5538	4083	3947	1636	1476	195	115
Головні спеціалісти	39493	34909	25622	23147	13233	11517	638	245
Спеціалісти	78156	70873	24788	23246	46860	41354	6508	6273
Керівники середньої ланки	30636	27001	7907	7787	17007	14827	5722	4387

Заміщення керівників і спеціалістів господарств у 2005 і 2006 рр.

Посади керівників і спеціалістів	Передбачено штатними розписами		Фактично працювало (заміщено)		Наявність вакантних місць, осіб	
	2005 р.	2006 р.	2005 р.	2006 р.	2005 р.	2006 р.
Головні спеціалісти	42068	37265	39493	34909	2575	2356
Спеціалісти	81031	73560	78156	70673	2875	2887
Керівники середньої ланки	31676	28037	30636	27001	7639	1036

спеціалістів середньої ланки, а прийнято на ці посади тільки 5,2 тис. осіб, у 2006 році 11,2 і 9,1 тис. осіб відповідно. Лише за два роки їхня чисельність зменшилась на 8,4 тис. осіб. Значно скоротилася за ці роки чисельність тих, хто працював на посадах головних зоотехніків, головних інженерів, головних економістів та інших спеціалістів у Вінницькій, Житомирській, Сумській, Тернопільській, Черкаській областях.

Водночас через відсутність кадрового резерву багато посад спеціалістів і керівників середньої ланки, передбачених штатними розписами господарств, тривалий час залишалися вакантними. Так, станом на кінець 2005 і 2006 рр. у господарських структурах були вакантними відповідно 13,0 і 6,3 тис. посад інженерно-технічних працівників і кадрів середньої ланки (табл. 3).

Ці й інші недоліки в роботі з кадрами, особливо з підготовкою резерву, призводять до погіршення якісного складу серед керівників і спеціалістів, які працюють в аграрному секторі економіки. Це є головною причиною того, що серед керівників аграрних формувань майже кожний десятий не має спеціальної освіти, а серед керівників середньої ланки та спеціалістів — відповідно 16 і 8,8 %. Водночас вкрай недостатньо направляються на постійну роботу в сільську місцевість молоді спеціалісти після закінчення вищих і середніх навчальних сільськогосподарських закладів.

Причин цьому багато, серед яких низька привабливість сільськогосподарської праці та умов проживання на селі. Невирішеними залишаються питання стимулювання умов проживання та праці для молодих спеціалістів, які після закінчення вищих і середніх спеціальних навчальних закладів залучаються за фахом до роботи на селі.

Висновок. Зменшення чисельності спеціалістів, погіршення їх фахового рівня сталося в ході реформування АПК і зміни організаційно-правових форм господарювання та структури управління. Водночас недостатня увага цьому питанню приділяється безпосередніми керівниками виробничих структур на місцях, зміцненню кадрового складу спеціалістів на селі, створенню необхідних умов проживання працюючим, запровадженню дієвих стимулів і мотивів, які спонукали б до ефективної праці. Саме це є основною умовою закріплення кадрів на селі і запобігання відтоку висококваліфікованих спеціалістів в інші формування, не пов'язані з розвитком сільського господарства.

Список літератури

- 1 Інформаційний звіт про результати науково-дослідної роботи ННЦ ІАЕ за 2007 р. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 46 с.
- 2 А городян більше // Газета Експрес. — 2008. — № 54. — 26 квіт. — С. 1.
- 3 Якуба К.І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика / Якуба К.І. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 360 с.

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МОЛОКОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Складно переоцінити значення молокопереробної галузі для становлення й розвитку національної економіки України. Розвиток молочної промисловості залежить, насамперед, від виробництва молока. Незважаючи на високу ресурсомісткість молочної галузі (частка молочної сировини та матеріалів становить 60–80 %), зумовлену специфічними технологічними особливостями виробництва, технологічною відсталістю, надмірною зношеністю обладнання, недостатньо ефективним управлінням, вона відіграє винятково важливу роль у забезпеченні населення цінними продуктами харчування. Основним завданням молочної галузі і переробних підприємств агропромислового комплексу є якнайповніше забезпечення ринкового попиту високоякісною продукцією. Нині проблеми виробництва і споживання молока та молокопродуктів набувають дедалі більшої актуальності.

Питання вдосконалення механізму діяльності молочної промисловості досліджували В. Бойко, Т. Дудар, В. Кудлай, Н. Левчук, М. Ліхолоб, М. Малік, Т. Мос-тенська, П. Саблук та ін. Проте формування ринку молока і молокопродуктів має певні особливості й потребує подальших поглиблених досліджень, оскільки забезпечення населення України високоякісними продуктами харчування, поліпшення їхньої структури та продовольча незалежність від імпорту – проблеми, які були, є і будуть актуальними. Великого значення набуває стабільність сировинної бази молочної промисловості, відродження великотоварного виробництва молочної сировини, збалансування на регіональному рівні потужностей переробки з можливостями сировинного забезпечення, вдосконалення ціноутворення на молоко і молочні продукти, розширення доступного попиту на молочні продукти. Ці й інші питання потребують прискореного розв'язання.

Метою статті є вивчення стану та визначення проблем молокопереробної галузі, зокрема на прикладі Первомайського молочноконсервного комбінату.

За офіційною статистикою, всіма категоріями господарств станом на 1 липня 2007 року було вироблено 5968,2 тис. тонн молока, що на 5,8 % менше, ніж у 2006 році. Спад виробництва має винятково економічний характер, пов'язаний із зменшенням поголів'я корів і низькою продуктивністю молочного стада, є характерним як для

сільськогосподарських підприємств, так і приватного сектору.

Особливість вітчизняного ринку молока полягає в тому, що основну його частину виробляють у приватному секторі – майже 81 %. Проте якщо в господарствах населення виробництво молока зменшилось на 4,5 %, то в аграрних підприємствах – на 11 %. За таких умов надзвичайно ускладнюються можливості молокопереробної промисловості щодо забезпечення населення продукцією, оскільки доводиться витратити великі суми коштів на заготівлю молока в господарствах населення, а це значно підвищує собівартість продукції.

Молокопереробна промисловість відчуває гострий дефіцит сировини, що призводить до хронічного недодержання виробничих потужностей і скорочення асортименту продукції. Рівень закупівельних цін на молоко не забезпечує простого відтворення виробництва і в більшості господарств воно залишається низькорентабельним або збитковим. Середні закупівельні ціни, залежно від регіонів і якості молока, коливаються в межах 1,50–1,90 грн/л для сільськогосподарських підприємств і 1,00–1,40 грн/л – для приватних господарств. Через нестачу молока подекуди закупівельна ціна зростає до 2,5–3,0 грн/л. Високий рівень закупівельних цін спричиняє стійкий дефіцит молока і, як наслідок, високу конкуренцію заготівельників молока.

Важливим є ще один аспект проблеми розвитку молокопродуктового підкомплексу. Йдеться про вплив зовнішнього ринку на формування асортименту і ціни молока та молочних продуктів.

Як відомо, серед споживачів української молочної продукції, зокрема твердого сиру, висока частка належить Росії, де ціна 1 кг даної продукції на 2 дол. США вища, ніж в Україні. Тому переробні підприємства, в структурі капіталу яких більша частка належить Росії, мають більшу можливість щодо закупівлі сировини. Такі молочні заводи можуть платити за молоко 2–2,5 грн/кг, що не під силу переважній більшості молокопереробних підприємств.

Взагалі спостерігається світова тенденція до зростання ціни на сире молоко. Наприклад, у країнах ЄС ціна на 1 л незбираного молока в 2007 р. зросла в середньому на 0,15 євроцентів. У Польщі за молоко 2 % жирності в липні поточного року

платили 40, а в жовтні-листопаді — 50–60 євро-центів.

Отже, питання сировинного забезпечення молочної промисловості як актуальне потребує формування відповідної державної політики. Останнім часом держава активізувала роботу щодо вдосконалення механізму підтримки тваринництва, у тому числі молочного. Так, Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін у Закон України «Про молоко і молочні продукти». Доцільно, насамперед, поширити на виробництво молока і молочних продуктів головні положення Законів України «Про державну підтримку сільського господарства України» і «Про ціни і ціноутворення». Зокрема, заслуговує на увагу державна підтримка виробників молока не дотуванням цін на все молоко, а тільки на незбиране першого та другого гатунків і вершки не згущені, забезпечення дотації на 1 голову великої рогатої худоби.

Важливо запобігти подальшому скороченню поголів'я корів, особливо в таких густонаселених областях як Донецька, Харківська і Луганська. Саме в цих регіонах спостерігається стрімке скорочення поголів'я корів практично у всіх формах господарювання, а звідси ускладнюється процес заготівлі молока та виробництва молочної продукції за рахунок власних можливостей.

Наприклад, за період 2005–2006 рр. Первомайський молочноконсервний комбінат, який заготовляє молоко в Кіровоградській, Миколаївській та Одеській областях, забезпечив себе сировиною на 34 % менше порівняно з минулим періодом. До того ж на 92 % обсяг сировини надійшов від господарств населення. Для цього довелося встановити у перелічених областях 41 танк-охолоджувач на загальну суму 1265 тис. грн. Це відчутно позначилося на обсягах виробництва молочних консервів, яке зменшилося на 30 %, і на їхній собівартості, яка зросла на 9 %.

Співвідношення між поголів'ям худоби, що утримується в господарствах населення і господарствах суспільного сектору цих областей, становить 3,5:1. Це свідчить про незадовільний стан тваринництва і низьку якість продукції. Концентрація основного виробництва молока у приватному секторі не дає реальної можливості упровадження нових технологій утримання, годівлі, ветеринарного обслуговування тощо. Без цього неможливо вирішити проблему поліпшення якості молока.

Основні обсяги продажу молока сільськогосподарськими виробниками припадають на переробні підприємства (90,3 %), навіть за умов великих витрат на заготівлю й переробку молока.

Молокопереробна промисловість продовжує розвиватися задовільними темпами. Виробництво окремих видів молокопродуктів залишається стабільним. Разом з тим із підвищенням закупівельних цін на сире молоко подорожчали молокопродукти і знизилася їх конкурентоспроможність, що позначилось на рівні виробництва. Так, на Первомайському молочно-

консервному комбінаті порівняно з 2006 роком збільшилося виробництво деяких видів продукції, зокрема, молока обробленого рідкого — на 2,3 %; кисломолочних продуктів — на 5,9; йогуртів — на 9,2; фасованої кисломолочної продукції — на 9; сирів жирних — на 21; молочних консервів — на 7,5 %. Але за деякими видами продукції відбувся спад виробництва, зокрема масла вершкового — на 13,9 %, сирів плавлених — на 1,5, молока і вершків сухих — на 4,5, казеїну — на 45,6 %.

Нерозв'язаними проблемами залишаються нестача сировини й низька якість молока. Збільшення валових надойв молока і підвищення його якості можливе лише за умови піднесення молочногостарства. Це дасть змогу забезпечити стабільність розвитку галузі, врахувати економічні інтереси всіх учасників процесу виробництва продукції.

На наш погляд, у молокопродуктовому підкомплексі за участі держави необхідно створювати інтегровані структури, до складу яких входитимуть сільськогосподарські товаровиробники, переробні й торгові підприємства. Прикладом є досвід країн Європейського Союзу, система підтримки виробників молока в яких налічує 11 форм дотацій.

Заслуговує на увагу практика створення сучасних регіональних кластерів. Перевага таких структур полягає, передусім, у тому, що вони функціонують за принципом самодостатнього забезпечення продовольством. Цей принцип слід розуміти не лише з точки зору наповнення локального (регіонального) ринку продовольства, але як вирішальний фактор збалансованості попиту і пропозиції для конкретних умов. Важливо, що в територіальних кластерах вдається досягти самодостатності харчування за рахунок власних, регіональних резервів і джерел.

Досвід діяльності кластерів у молокопродуктовому підкомплексі, зокрема Росії, засвідчує, що ця форма агропромислової інтеграції є досить ефективною з точки зору збалансованого розвитку агропромислового комплексу. В такий спосіб створюється об'єднана агропромислова структура, в якій однаковою мірою націлені на кінцевий результат як переробні, так і аграрні підприємства.

Висновок. Стосовно до реалій України агропромисловий кластер у молокопереробному виробництві дозволить значно збільшити виробництво високоякісної продукції та здешевити її за рахунок досягнення синергічного ефекту. Саме це і є економічною базою відродження великотоварного виробництва молока на спеціалізованих комплексах.

Список літератури

1. Саблук П.Т. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні / П. Т. Саблук, В. І. Бойко, Т. Л. Мос-тенська. — К., 2005. — 166 с.
2. Ринок молока і молокопродуктів — ЦМІ УкрАгроКонсалт // Молочна справа — 2007.— № 8. — С. 5—13.

РОЗВИТОК СВІТОВОГО РИНКУ БІОПАЛИВА

Нафта і природний газ поряд з вугіллям є основними енергетичними ресурсами світової економіки.

Нині підтвержені світові запаси нафти оцінюються приблизно у 1,05 трлн барелей. Звичайно, ця цифра є оціночною і не враховує розвитку новітніх технологій, перегляду існуючих покладів, а також відкриття нових, зокрема на глибоководному шельфі. Проте, навіть з урахуванням можливості помітного зростання обсягів розвіданих запасів нафти внаслідок згаданих чинників, воно нівелюватиметься різким збільшенням світового споживання нафти, що не тільки прогнозується провідними експертами, а й стає реальністю [1].

З огляду на згадані вище оцінки і рівень споживання у 79 млн барелей щодня (дані 2003 року) прогнозується можливе вичерпання промислових ресурсів нафти упродовж найближчих 40—50 років.

Ситуація з газом дещо інша. З одного боку, рівень світових запасів у 5500 трлн куб. футів та споживання близько 92 трлн куб. футів щорічно гарантує задоволення потреб споживачів на найближчі 60 років, а з іншого, — газ складно транспортувати на далекі відстані, тому детальніший аналіз свідчить про нерівномірність часового фактора по регіонах: споживачам Близького Сходу власного газу вистачить на 230 років, Європи — на 20, Північної Америки — на 10 років. При цьому прогнозується, що у світі споживання газу зросте упродовж 20 років на 67 %, а це означатиме, що питання про забезпечення економік країн світу екологічно чистим паливом перейде до площини великої економіки, а отже, — політики.

У працях українських вчених П.І. Гайдуцького, В. Дубровіна, Г. Забарного, М. Зубця, Б. Кочірко, М. Корчемного, П. Саблука, В. Ситника, Л. Усенка та інших акцентується увага на необхідності переходу до використання таких джерел первинної енергії, які доступні для місцевого рівня або розподілені рівномірніше ніж сира нафта. Розкриття організаційних й економічних механізмів і наукових пошуків щодо формування ринку біопалив у розвинутих країнах світу, напрямів перспективи його розвитку залишається на сучасному етапі актуальною проблемою.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку світового ринку біопалив, виявлення основних напрямів і перспектив подальшого формування світового ринку біопалив.

Для виробництва палива розглядаються всі види енергії, але з екологічних причин особливо привертають увагу відновлювані її форми.

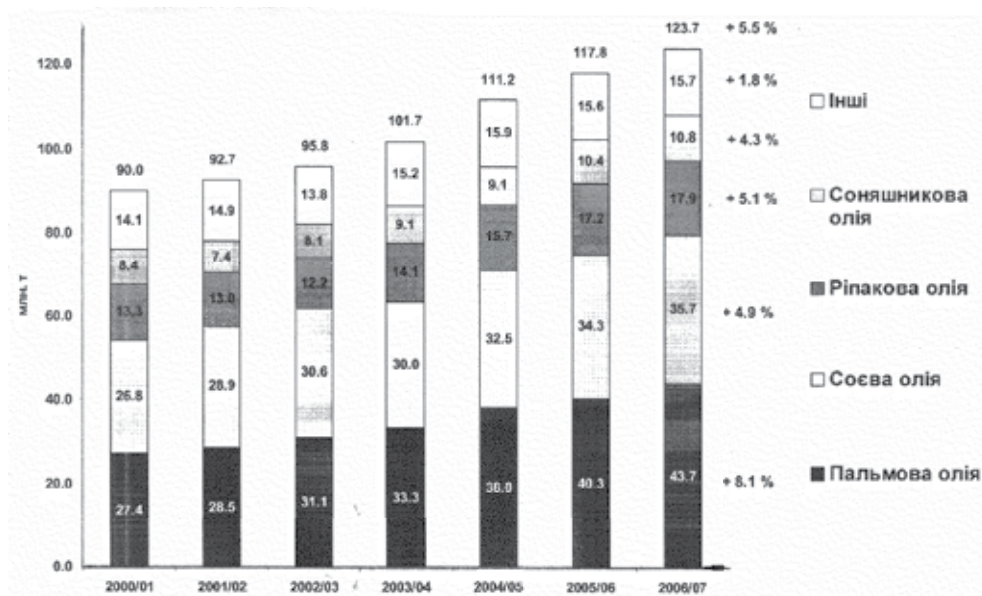
Незважаючи на переваги, які дає сільському господарству розвиток ринку біопалива, а також людству планети, якщо враховувати надійність енергопостачання та зниження викидів тепличних газів (особливо діоксиду вуглецю), формування світового ринку біопалив поки що не порівняне з його значенням для людства. Стрімкими темпами цей ринок розвивається лише у десяти країнах ЄС, США, Канаді, Бразилії. Однак, у таких регіонах, як Індія та Південно-Східна Азія нині ще існують політичні перешкоди для впровадження й розвитку таких новацій.

Виробництво біопалив у світі, що становило у 2005 році 32 млрд л, — це малопомітний обсяг порівняно з 1200 млрд л щорічного світового виробництва бензину [2]. Понад 25 років Бразилія була світовим лідером виробництва (і споживання) паливного етанолу. В 2004 році бразильське виробництво етанолу становило майже половину світового. США є другим у світі виробником і споживачем паливного етанолу. Потужності для виробництва етанолу зросли тут з 4 млрд л у 1996 році до 14 млрд л у 2004-му. Серед інших країн, що виробляють та споживають паливний етанол, вагоме місце посідають Австралія, Домініканська республіка, Замбія, Індія, Іспанія, Канада, КНР, Колумбія, Малаві, Німеччина, ПАР, Польща, Таїланд, Франція, Швеція та Ямайка [2].

Загальносвітове виробництво біодизельного палива у 2004 році перевищило 2 млрд л, з яких понад 90 % припало на країни ЄС—25. Найбільш помітним було зростання в Німеччині, де чистий біодизель (В100) цілком звільнений від паливного акцизу і тепер у цій країні В100 продають більш як на 1500 заправках. Серед інших виробників і споживачів біодизельного палива — Франція та Італія, менші обсяги виробництва та споживання в Австрії, Бельгії, Данії, Індонезії, Малайзії, США та Чехії.

Розробляються й інші види транспортного палива, на які нині припадає мала частка ринку. До цих розробок у Швеції, наприклад, можна віднести біогаз, чисту рослинну олію — в Німеччині.

Світове виробництво біодизельного палива залежить від стану світового ринку рослинної олії, а це переважно соєва, соняшникова, ріпакова, лляна, арахісова, пальмова, кісточкова пальмова, кокосова та оливкова олії. У 2006/07 маркетинговому

Джерело: USDA. Уheltym 2006 р.

Рис. 1. Світове виробництво рослинної олії

році (МР) загальний обсяг її виробництва становив приблизно 124 млн т порівняно з 118 млн т у 2005/06 МР, водночас світовий видобуток нафти — майже 4,3 млрд т, з яких приблизно половину використали на транспортні потреби [3]. Таким чином, навіть якщо всю одержану у світі рослинну олію використати на виробництво біодизелю, нічого не залишивши на продовольчі потреби, то лише 2,8 % світового попиту на нафту можна замінити біодизельним паливом.

У 2005/06 МР світове виробництво біодизелю становило 5–6 млн т. У 2006/07 МР воно зросло на 4 млн т, що дало змогу замінити приблизно 0,2–0,3 % світового споживання нафти на транспортні потреби.

Обсяг виробленої пальмової та кісточкової пальмової олії у 2006/07 МР становив 44 млн т, або 35 % світо-

вого виробництва всіх рослинних олій, а саме: соєвої — 35,7 млн т (29 %), ріпакової — 17,9 млн т (14 %), соняшникової — 10,8 млн т (9 %) (рис. 1). Отже, пальмова, кісточкова пальмова та соєва олія разом забезпечують майже 2/3 світового виробництва всіх рослинних олій. Цікаво, що ця частка зросла з 60 % у 2000/01 МР до 64 % у 2006/07 МР, незважаючи на збільшення виробництва ріпакової та соняшникової олії, що з 2000 р. щорічно зростає майже на 5,1 і на 4,3 % відповідно.

З 2000 року світове споживання рослинної олії щорічно збільшується на 5,5 % з причини дедалі більшого використання на продовольчі потреби. Проте найшвидшими темпами зростає її споживання у промисловості: виробництво косметики, миючих та інших хімічних засобів, а нині ще й біодизелю, виробництва якого з 2000 року щороку збільшується на 16 % (табл.).

Таблиця

Світовий попит та пропозиція рослинної олії*

Показник	Маркетинговий рік							Середнє зростання, %
	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	
Виробництва	90,0	92,7	95,8	101,7	111,2	117,8	123,7	5,5
Експорт	31,2	33,0	35,6	38,5	42,3	46,0	48,3	7,6
Світове споживання	88,7	91,8	95,5	100,7	108,4	115,4	122,1	5,5
Використання: на нехарчові потреби	8,7	9,5	11,0	12,8	15,3	18,4	21,6	16,3
на харчові потреби	79,1	81,3	83,5	86,9	92,0	95,9	99,3	3,9
на корм	0,9	1,0	1,0	1,0	1,1	1,2	1,2	5,5
Кінцеві запаси	8,9	8,6	8,3	8,3	9,7	9,7	9,4	
Співвідношення запаси/використання, %	10,1	9,4	8,7	8,3	8,9	8,4	7,7	

*Джерело: USDA, грудень 2006 р.

Джерело: Oilworld

Рис. 2 . Ціни на рослинну олію за жовтень—червень 2000—2006 рр., дол. США/т

Вплив попиту на світову пропозицію рослинної олії є очевидним — кінцеві запаси залишаються незначними, і такий важливий показник, як співвідношення запасів до обсягу споживання рослинних олій зменшився до 7,7 %. Це найнижчий показник за всю історію, який свідчить, що світові запаси олії можуть задовольнити світовий попит лише упродовж 29 днів.

Нещодавно ситуація змінилася внаслідок політики підтримки виробництва біодизелю в ЄС, передусім у Німеччині, де завдяки певним властивостям ріпакової олії віддають перевагу лише їй. Таким чином, ціни на ріпакову олію нині високі в ЄС — 850 дол./т або 136 дол./барель. Ціни на інші рослинні олії також значно підвищилися.

Світове виробництво етанолу в 2006 році становило 51 млн куб. м, тобто зросло на 10 % порівняно з 2005 р. Оскільки енергоємність етанолу досягає приблизно 66 % енергоємності бензину, то етанол заміняє майже 0,8 % світового попиту на нафту — 4,3 млрд т. Більша частина виробництва етанолу зосереджена в Бразилії (18—19 млн куб. м) та США (15—17 млн. куб. м). Майже весь етанол, вироблений у Бразилії й певна його кількість в інших країнах, одержано з цукрової тростини. Проте значна частка етанолу виробляється із зерна.

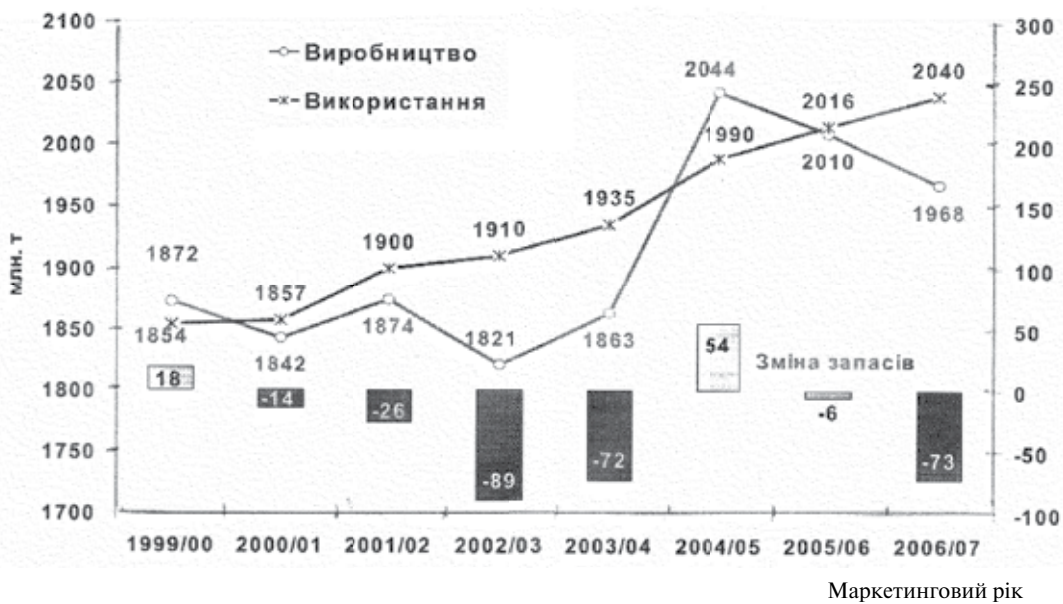
На основі загального обсягу виробництва можна припустити, що в 2006 р. 66 млн т зерна було

використано для виробництва етанолу. Ймовірно, що в 2007 році цей показник зросте ще на 12—15 %, досягнувши приблизно 75 млн т.

З першого погляду, додатковий попит на зерно для виробництва етанолу не такий вже й великий, якщо порівняти його із загальним обсягом споживання (рис. 3). Попит промисловості з виробництва етанолу становить 3—4 % всієї кількості світового використання зерна — 2 млрд т. Проте цей додатковий попит проявляється на фоні загального підвищення попиту на зерно протягом останніх років. Приріст населення планети потребує дедалі більше зерна безпосередньо для споживання. Враховуючи зростаючий рівень доходів, особливо в Китаї та інших азійських країнах, попит на фуражне зерно збільшується стрімкими темпами. Тому світове виробництво зерна і його пропозиція не встигають за світовим попитом на нього (рис.3).

Очевидно, що додатковий попит на зерно з боку виробництва етанолу не спричинив, а лише стимулював стрімке зниження його світових запасів.

Оскільки співвідношення обсягів світових запасів і споживання зерна у 2006/07 МР знизилося до 16 %, тобто до найнижчого показника з початку 1970-х років, світові ціни стрімко зростали протягом останніх семи місяців 2006 року (рис. 4) і досягли найвищого рівня з 1996 року.

Джерело: USDA

Рис. 3. Світове виробництво і використання зерна

Диверсифікація первинної енергії не обов'язково означає інший, ніж нині, вид пального. Країни ЄС дійшли висновку, що було б дуже добре, якби пальне з додаткових джерел первинної енергії уподібнювалося до існуючих типів і специфікацій пального, або суміщувалося з ними. Можливість змішувати пальне з альтернативних джерел з тим, яке є тепер, не створюючи загрози специфікаціям і стандартам, вважається головною умовою впровадження таких видів пального.

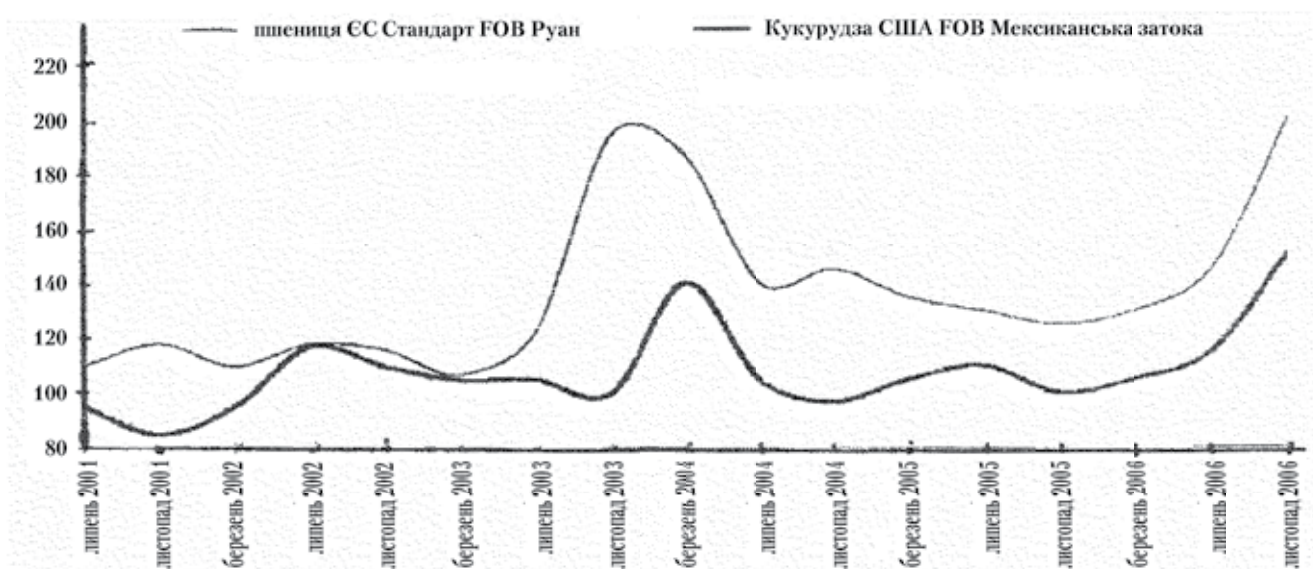
Висновки. З метою широкопланового проникнення на ринки біопалив більшість країн світу планують впливати на зростання попиту.

Для виробництва біопалива, за оцінками світових експертів, придатні майже всі олійні культури — соя, ріпак, льон, соняшник.

Нині здійснюються заходи щодо розвитку галузі переробки біомаси у нафтоспоживаючих країнах, де власного видобутку або нема, або він не покриває потреб економіки.

Список літератури

- 1 Ринок біопалива // Теорія практика ринків. — 2007. — № 1(2). — С. 32—39.
- 2 НАЕР — Про стан використання біодизелю та біоетанолу в світі та Україні / <http://www.near.gov.ua>
- 3 USDA // Uheltym 2006.

Джерело: Міжнародна Зернова Рада

Рис. 4. Світові ціни на пшеницю та кукурудзу, дол. США/т

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ І ЗЕРНОВИЙ КОМПЛЕКС РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН

У зерновому комплексі Республіки Казахстан потребують оперативного розв'язання проблеми, пов'язані з підготовкою до членства у Світовій організації торгівлі (СОТ). Країна наблизилася до завершення переговорного процесу щодо прийняття її в члени Організації, але деякі питання принципового характеру залишаються невирішеними.

Відомі вимоги й обмеження до кандидатів вступу в СОТ, що стосуються агропромислової сфери. Угода СОТ по сільському господарству націлена на здійснення в перспективі обмежень субсидування виробництва й експорту сільськогосподарської продукції та істотну лібералізацію міжнародної торгівлі цією продукцією, а також обмеження захисту національного ринку країни.

Для Угоди характерна наявність таких положень:

1) використання механізму тарифікації, тобто заміни заходів нетарифного регулювання (квот, ліцензування, мінімальних цін та ін.) звичайними ввізними митами за визначеною формулою, а потім послідовне зниження цих мит не менше, ніж на 15 % по кожному виду продукції;

2) скорочення державою внутрішньої підтримки сільського господарства (відповідно до ст. 6 Угоди розвинені країни повинні зменшити субсидування сільського господарства на 20 % протягом 6 років, а країни, що розвиваються, — на 13,3 % протягом 10 років порівняно з базовим періодом, що встановлюється в переліку поступок для відповідної країни);

3) скорочення прямого субсидійованого експорту сільськогосподарських товарів.

Ключовим моментом є базовий період. За нормами СОТ приймаються три останні роки до вступу в цю організацію кожної конкретної країни. Враховуючи, що деякі постсоціалістичні країни через несприятливий стан своєї економіки не могли надавати істотну державну підтримку сільськогосподарському сектору, базовий період встановлювався для них, як виняток, індивідуально. Цей важливий момент Казахстану не вдається відстояти. Прийняття цих принципів народжувалося в жорстких

суперечках. Так, у прихильників концепції багатofункціональності сільського господарства (країни ЄС, Японія, Південна Корея, Швейцарія, Норвегія), яка сформувалася в середині минулого століття, домінувала думка, що через специфічність сільського господарства і відмінність від інших галузей економіки до нього не можна застосовувати ті норми СОТ, які доцільні, наприклад, для промисловості. Основними принципами такої концепції є забезпечення національної продовольчої безпеки, розвиток сільських територій, охорона навколишнього природного середовища, збереження й поліпшення родючості ґрунтів, тобто не торгівлі імперативи.

З огляду на це проти даної концепції виступають передусім США і країни Кернської групи, які вважають, що її втілення в життя створить прецедент для прихильників зняття обмежувальних заходів щодо підтримки сільськогосподарської галузі. Опоненти пропонують зосередити основну увагу на комплексній реформі сільського господарства, насамперед на розвитку вільного ринку торгівлі сільськогосподарською продукцією, включаючи відміну субсидування експорту, спрощення доступу до ринків і відмову від будь-якої практики обмеження торгівлі. В цілому перевагу одержав цей підхід.

Особливої вагомості для Казахстану набула проблема підтримки сільськогосподарських виробників з урахуванням існуючих обмежень у СОТ. Враховуючи надзвичайно низький агрокліматичний потенціал більшості казахстанських регіонів, порівняно з основними країнами-експортерами аграрної продукції, а також відмінності між самими регіонами, централізоване державне регулювання й підтримка сільського господарства є необхідною умовою для входження країни у світову агропродовольчу систему.

В усіх країнах-членах СОТ проблеми субсидування сільського господарства в основному вирішуються на державному і федеральному рівнях. Послаблення впливу держави на міжрегіональні продовольчі зв'язки значно порушило сформовані

мережі товарних потоків, погіршило продовольче забезпечення регіонів, географічне розташування яких несприятливе для розвитку сільського господарства або в яких висока щільність міського населення. Так, відсутність у держави дієвих важелів регулювання зернового ринку (у тому числі й пільгових тарифів на перевезення) дало змогу регіонам, які мають вільні зернові ресурси (тобто вони є важливою складовою кормової бази тваринництва), встановлювати монополю високу ціну, через яку з урахуванням транспортних витрат вітчизняне зерно неконкурентоспроможне. Зважаючи на цю обставину для регіонів Південного Казахстану, наприклад, виявляється вигідніше завозити зерно з Узбекистану, ніж із північних регіонів країни. Це стосується і багатьох інших видів продукції АПК.

Як відомо, країни, які вступають до СОТ, можуть вибрати такі заходи підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників:

1) заходи «блакитного кошика» (*blue box policies*), які включають компенсацію з боку держави втрачених прибутків товаровиробників унаслідок обмеження обсягів виробництва;

2) заходи «зеленого кошика» (*green box policies*), що передбачають державні дотації на розвиток насінництва і племінного тваринництва, НІОКР, охорону навколишнього природного середовища, навчання й підвищення кваліфікації працівників сільськогосподарських підприємств, поліпшення їхнього пенсійного забезпечення, на потреби страхування врожаю, будівництво доріг й інших елементів інфраструктури в сільській місцевості, а також дотації на регіональний розвиток;

3) заходи «жовтого кошика» (*amber box policies*), що передбачають всі інші види державної підтримки (кредитні субсидії, податкові пільги, списання

заборгованості сільськогосподарських підприємств тощо).

Тільки для країн, які розвиваються, передбачено заходи спеціального й диференційованого режиму підтримки, що містять у собі інвестиційні субсидії та часткову компенсацію витрат на придбання матеріально-технічних засобів.

Перші два види державної підтримки товаровиробників не підлягають обов'язковому скороченню при вступі країни до СОТ, оскільки не впливають на збільшення пропозиції продукції на міжнародному аграрному ринку а, отже, не скорочують обсягів імпортного постачання в цю країну.

Найбільш вразливими для кожної країни є заходи «жовтого кошика», недостатнє наповнення яких безпосередньо позначиться на зниженні рівня національної продовольчої безпеки держав-імпортерів, до яких входить Казахстан (нетто-імпортер) і ряд інших країн постсоціалістичного простору.

Так, тарифні поступки в деяких історично аграрних країнах у процесі переговорів досягли 35 % (табл.).

У Болгарії за два роки державна підтримка цієї галузі була знижена майже на 80 %, агреговані заходи державної підтримки сільського господарства Албанії, Грузії і Монголії були визначені в розмірі 10 % від ВВП цієї галузі, Латвії й Естонії – 5 %. Обмеження заходів підтримки для Хорватії припускало їхнє зниження стосовно базового періоду 1996–1998 рр. на 20 % щорічно, рівними частинами протягом 5 років із моменту вступу до СОТ, для Молдови – зниження на 16 % за 4 роки, Литви – на 17 % за 5 років.

Слід підкреслити, що експортні субсидії для аналізованих країн не передбачені. В результаті поступок країн у переговорних процесах аграрні сектори їхньої економіки виявилися в складнішому становищі

Таблиця

Використання механізму тарифікації щодо вступу постсоціалістичних країн до СОТ

Країна	Рік вступу до СОТ	Тарифні поступки, %	Перехідний період, років
Болгарія	1996	34,9	6
Монголія	1997	18,4	Без перехідного періоду
Киргизія	1999	11,7	Те саме
Латвія	1999	33,6	9
Естонія	1999	17,7	5
Грузія	2000	12,1	5
Албанія	2000	10,6	7
Хорватія	2000	10,4	5
Молдова	2001	10–15	4
Литва	2002	15–35	8

щі, ніж до вступу в СОТ, а рівень продовольчого забезпечення і безпеки — істотно знизився. Практично не враховувалися при вступі цих країн до СОТ показники ВВП на душу населення, що становили на момент вступу: для Киргизії — лише 300 дол. США, Монголії — 350, Молдови — 370, Грузії — 620, Албанії — 870, Болгарії — 1380, Латвії — 2470, Литви — 2620, Естонії — 3480, Хорватії — 4580 дол. США.

Вихідними позиціями Казахстану в переговорному процесі щодо вступу до СОТ були рівні прямої й непрямой підтримки сільськогосподарського виробництва і субсидування експорту сільськогосподарської сировини та продовольства. Пропонувалося визначити рівень цієї підтримки, виходячи з умов, характерних не для кризового стану економіки в 1989—1991 рр., оскільки за роки реформ рівень підтримки АПК істотно знизився і вже не забезпечував нормальних відтворювальних умов. У результаті казахстанською стороною був запропонований рівень підтримки в розмірі 18 млрд дол. США, що відповідає середньому курсу цього періоду. Проте більшість країн-членів СОТ відмовилися затвердити такий базовий період, оскільки, за оцінками ОЕСР, у 1998—1991 рр. показник еквіваленту субсидії сільгоспвиробникам (ЕСС) у Казахстані був надзвичайно високий і досягав 75 %, тоді як у країнах ОЕСР дорівнював приблизно 41 %.

Не були підтримані й інші компромісні пропозиції: спочатку казахстанська сторона виступала з проханням погодитися з обсягом субсидій аграрному сектору на рівні 1991—1995 рр., потім — на рівні 1996—2000 рр. Країни Кернської групи вимагають від Казахстану обмежити державну підтримку сільському господарству за рівнем останніх трьох років, що становить приблизно 1,3 млрд дол. США.

Те, що в СНД не вдалося створити блок країн, які б впливали на хід переговорів у СОТ (за аналогією з Кернською групою), а деякі країни з перехідною економікою вступили до СОТ на умовах значного скорочення державної підтримки раніше за Казахстан, створило прецедент і дало підставу членам СОТ нав'язувати нашій країні понад ліберальні зобов'язання. У результаті вартість «вхідного квитка» до СОТ для Казахстану може бути наступна. Середньозважений імпорتنний тариф знизиться від 16,5 до 7,6—7,8 %, у тому числі на сільськогосподарську продукцію — від 21 до 18 % (у країнах ЄС він становить 27 %), а субсидії цього сектору економіки зменшаться у 30 разів, порівняно з 1991 р. Все це реально може призвести до цінової змови серед американських постачальників

продукції (такий прецедент вже був, коли ЄС передало право адміністрування квотами на рис, що поставляється із США). Одночасно представники США досить жорстко поведуться на переговорах щодо вступу до СОТ Казахстану, вимагаючи поступок від казахстанської сторони стосовно доступу американського продовольства на вітчизняний ринок. Казахстан переконують не вводити будь-які обмеження на імпорт продовольства, навіть дозволені нормами СОТ (тарифні квоти, у тому числі сезонні, ліцензування). Йти в руслі таких рекомендацій означає для Казахстану не тільки позбавлення ефективності виробництва єдиної в країні рентабельної зернової підгалузі, але й можливості захищати свій ринок від імпоротної продукції, яка щедро дотується з порушенням правил СОТ урядами ряду країн (насамперед, США — країни, що сповідує політику «подвійних стандартів»).

При сучасних обсягах ввезення сільськогосподарської продукції зниження середньої ставки ввізних мит лише на 1 % призведе до скорочення прибутків державного бюджету приблизно на 30—40 млн дол. США. Через низьке ввізне мито спричинятиметься ціновий тиск на казахстанських виробників, буде гальмуватися модель розвитку вітчизняного продовольчого ринку, орієнтована на постійно поновлюване постачання імпоротної продукції, руйнацію вітчизняного виробництва та його експортних можливостей.

З урахуванням обмежених можливостей держави в сприянні підвищення конкурентоздатності суб'єктів господарювання на селі, слід, насамперед, більш активно використовувати заходи підтримки, які належать до «зеленого кошика». У вітчизняному сільському господарстві існує безліч соціальних проблем, невирішеність яких особливо гостро постане після вступу країни до СОТ. На селі не вистачає управлінських кадрів, які мають досвід роботи в ринкових умовах, зменшується чисельність фахівців вищої кваліфікації — ветеринарних лікарів, агрономів, інженерів, економістів. Так, якщо у 1990 р. на одне велике сільськогосподарське підприємство (колгосп, радгосп) припадало 20—25 спеціалістів-технологів, то тепер на аналогічних за масштабами структурах їх тільки 2—3 чол. При цьому спостерігається різке погіршення загальноосвітнього рівня сільського населення, відсутня система підвищення кваліфікації працівників села. Таке становище унеможливує освоєння нових технологій в АПК, у тому числі, пов'язаних з осушенням і зрошенням земель, хімізацією і механізацією сільського господарства,

відновленням родючості ґрунтів, переходом на прогресивні системи землеробства.

Водночас, вже є приклади, які доводять високу ефективність вкладень у соціальну сферу. Саме завдяки розв'язанню багатьох соціальних проблем села Кустанайська область вийшла в лідери по виробництву сільськогосподарської продукції.

Через специфіку сільськогосподарського виробництва, яка зумовлена, в першу чергу, підвищеними ризиками в одержанні кінцевого продукту, його жорсткої залежності від природно-кліматичних умов і ареалів їх дії, більшість підгалузей АПК є неконкурентоспроможними порівняно з іншими основними виробниками на світовому ринку. Вирішальну роль у подібній нерівній конкурентній боротьбі відіграє державна підтримка, яка в розвинутих країнах є неодмінною умовою існування сучасного сільськогосподарського виробництва і продовольчого ринку. На підтримку сільського господарства найрозвинутіші країни світу витрачають близько 280 млрд дол. США в рік, що становить 40 % усієї вартості валової продукції цієї галузі. За експертними оцінками, у західноєвропейських країнах державні дотації сільгоспвиробникам (у розрахунку на 1 га ріллі) більші казахстанських у 50–60 разів. Так, якщо у 2001 році цей показник становив у Казахстані – 16 дол. США, то в Канаді – 81, США – 221, а в країнах ЄС – понад 580 дол. США.

При цьому в Казахстані середня природна продуктивність 1 га ріллі (її біологічний потенціал) у 2,9 раза нижча, ніж у США і у 2,5 раза – ніж у Західній Європі. Щодо енерго- та матеріалоємності сільськогосподарського виробництва, то у Казахстані вона відповідно більша, ніж у США в 4 і 5 разів. Незважаючи на прийняті в ЄС заходи щодо скорочення прямих субсидій, сільськогосподарське виробництво в країнах, які давно є членами СОТ, дотується на 40–50 %, галузі виділяються додаткові експортні дотації.

Так, обсяг держпідтримки АПК у ЄС, що становив у 2005 році 60 млрд євро, спрямований на вирівнювання економічного і соціального розвитку через систему забезпечення додаткової зайнятості в сільськогосподарських районах, впровадження новітніх технологій, диверсифікацію виробництва, розвиток інфраструктури. У червні 2005 р. Євросоюз виділив ще 1,2 млрд євро лише на підтримку експорту зерна, причому свої частки одержали і країни Прибалтики. Стосовно деяких нових членів із постсоціалістичних країн діє дискримінаційний режим – до 2013 р. прями виплати фермерам цих країн становитимуть 25 % від сум коштів, які виплачують у Західній Європі.

Як переконає світова практика, ефективною формою взаємодії учасників зернового комплексу АПК стає співробітництво великих акціонерних компаній і товариств із фермерами і їхніми кооперативними об'єднаннями на основі виробничої кооперації. У Казахстані реальна база для розвитку мережі виробничих кооперативів ще не створена, із загального числа зареєстрованих у країні фермерських господарств кооперацією охоплено лише 8,3 %. З цієї причини основну увагу варто зосередити на споживчих кооперативах як ланки щодо переходу у Світову організацію торгівлі.

Висновки. Проблема підтримки державою товаровиробників зростає і вимагає оперативного рішення. З огляду на надзвичайно низький агрокліматичний потенціал більшості казахстанських регіонів порівняно з основними країнами-експортерами аграрної продукції, а також істотну різницю між регіонами, проведення централізованого державного регулювання й підтримки галузі є необхідною умовою для входження країни у світову агропродовольчу систему. Вартістю «вхідного квитка» до СОТ може стати обмеження держпідтримки сільського господарства на рівні останніх трьох років (приблизно 1,3 млрд дол. США при 60 млрд дол. США у країнах ЄС). Державна підтримка повинна бути спрямована на реалізацію проектів і використання приватних інвестицій із широким застосуванням таких механізмів як:

а) пільгове кредитування (субсидування процентних ставок на тривалий період), поширення його на суб'єктів господарювання усіх форм власності у зерновій сфері;

б) максимальної підтримки зернового комплексу.

Зазначене свідчить, що необхідно максимально зосередитися на реалізації заходів «жовтого кошика». Невирішеність більшості соціальних проблем також гостро проявиться після вступу країни до СОТ і вимагатиме державних зусиль щодо кадрового забезпечення села й розвитку його соціальної інфраструктури, тобто заходів, які передбачено «зеленим кошиком».

Список літератури

- 1 Хасбулатов Р. И. Мировая экономика / Хасбулатов Р. И. — М. : Инсан, 1994. — 736 с.
- 2 Доклад о развитии человека за 1996 год : пер. с англ. — Нью-Йорк : Оксфорд Юниверсити Пресс, 1996. — 229 с.
- 3 Мировая экономика : вопросы и ответы. — М. : Новый юрист, 1998. — 104 с.

УКРАЇНСЬКЕ ВИНОГРАДАРСТВО ПОТРЕБУЄ ВІДЧУТНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ

Виноградарство — одна із специфічних галузей сільського господарства нашої країни. Її особливостями є насамперед:

єдність процесів відтворення та виробничого використання виноградних плантацій, оскільки зі вступом у плодоношення вони стають основними засобами виробництва даних підприємств;

за своєю природою виноградарство належить до найбільш високоінтенсивних галузей сільського господарства, яка характеризується високою концентрацією (у розрахунку на одиницю площі) як основних та оборотних засобів, так і праці;

від закладки нових насаджень до їх вступу в плодоношення потрібні тривалий час і значні трудові та матеріальні витрати (передусім, здійснення великих капіталовкладень). Причому сучасні системи створення й експлуатації виноградних насаджень потребують дедалі більших вкладень у створення виноградників і формування відповідної матеріально-технічної бази;

на відміну від більшості інших рослинницьких галузей виноградарство потребує чіткішого дотримання вимог сучасних технологій і високих рівнів спеціалізації та концентрації виробництва;

вирослений господарствами виноград має чітке призначення, тобто на технічні цілі (переробку), або на споживання у свіжому виді. При цьому неоднаковим може бути й подальше його використання виноробним підприємством залежно від якісних характеристик грон, їх належності до певного ампелографічного сорту та спеціалізації виноробного заводу.

Наведені специфічні особливості виноградарської галузі обумовлюють необхідність здійснення дієвої державної підтримки її розвитку. Вивченням питань, пов'язаних із державною підтримкою сільськогосподарських товаровиробників, займаються В. Андрійчук, О. Гудзь, С. Дем'яненко, С. Кваша, В. Ковальов, М. Кропивко, В. Лагодієнко, Л. Молдован, І. Приймак, П. Саблук та ін. Проблемі державної підтримки виноградарства присвячено наукові праці А. Авідзби, А. Бузні, О. Гаркуші, І. Матчиної, І. Червена, С. Черемісіної. Проте деякі її аспекти все ж залишаються не до кінця вивченими й вирішеними. Саме їх розгляд і є метою даної статті.

Як зазначалося, виноградарство — одна з трудомістких і капіталоемних галузей аграрного сектору економіки. Це стосується практично усіх регіонів України, де вона розвивається, у тому числі й АР Крим. За більшістю досліджених нами років виноградарства було найбільш трудомісткою рослинницькою галуззю АР Крим (табл. 1).

Зокрема, прямі затрати праці на 1 ц винограду порівняно, наприклад, із зерном тут були більшими: у 1990 р. — у 8,8 раза, 1995 р. — 11,8, у 2000 р. — 4,8, 2005 р. — 6,2, у 2006 р. — в 12,4 раза. Зауважимо, що в 1990, 2005 і 2006 роках рівень трудомісткості вирощування винограду був вищим навіть порівняно з виробництвом овочів і плодів. Практично по всіх видах рослинницької продукції з роками спостерігається підвищення аналізованого показника. Найбільш трудомістким у виноградарстві є збирання врожаю, де переважає ручна праця. Частка витрат на

Таблиця 1

**Прямі затрати праці на виробництво основних видів
рослинницької продукції в сільгоспідприємствах АР Крим, люд.-год на 1 ц**

Вид продукції	1990	1995	2000	2005	2006
Зерно (без кукурудзи)	0,8	1,1	1,8	1,9	1,6
Кукурудза на зерно	1,2	3,6	10,9	0,9	1,1
Насіння соняшнику	2,2	3,2	7,4	5,4	1,7
Овочі відкритого ґрунту	4,6	10,9	13,4	8,0	4,7
Плоди	5,5	22,1	11,6	10,4	7,7
Виноград	7,0	13,0	8,6	11,7	19,8

здійснення цієї операції становить нині: по технічних сортах – 20–25, по столових – 35–40 %.

Виноград належить до найбільш дорогих за рівнем собівартості виробництва видів рослинницької продукції (табл. 2).

У більшості наведених у таблиці 2 років виноград був найдорожчим видом продукції, що зумовлено високою капіталоемністю цієї галузі. Стосовно динаміки показника собівартості одиниці продукції, то практично по всіх аналізованих її видах спостерігається зростання. Цьому є ряд об'єктивних і суб'єктивних причин, серед яких: високий рівень виснаження ґрунтів; зростання диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію, з одного боку, і товари, що постачаються селу (насамперед, техніка, добрива, пально-мастильні матеріали, засоби захисту рослин від хвороб і шкідників тощо), а з іншого – помилки в аграрній політиці держави, загальна нестабільність політичної ситуації в країні.

У зв'язку з нестачею у підприємств необхідних їм власних коштів, високими ставками і короткими строками кредитів, що надаються комерційними банками, держава має здійснювати дійову підтримку розвитку виноградарства. В організації державної підтримки розвитку сільського господарства, у тому числі й виноградарства, слід урахувати досвід розвинених країн світу. Сільське господарство в них розглядається як одна з найбільш пріоритетних базових галузей економіки, і держава проявляє турботу про його розвиток. Зокрема, у США ще в 1933 р. прийнято закон про регулювання сільського господарства, в якому визначено концепцію паритету цін на сільськогосподарську продукцію і споживані в аграрному секторі промислові товари. Вона спрямована на досягнення постійного цінового співвідношення між продукцією ферм і промисловими товарами й послугами, які споживаються ними. Головним завданням держави є підтримка аграрного виробника, що забезпечується як шляхом встановлення таких цін, які дають йому змогу функціонувати з прибутком, так і за допомогою прямих бюджетних виплат.

За даними організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), фінансова підтримка сільськогосподарського виробника в середньому становить 32 % вартості виробленої продукції, у країнах-членах ЄС – 37 %, а в Україні цей показник не перевищує 10 % [5].

Основними факторами, що визначають об'єктивну необхідність надання українським сільгоспідприємствам, державної допомоги, є:

застосування виробниками промислових товарів монополюю високих цін на них, в той час як сільськогосподарські товаровиробники в умовах жорсткої конкуренції на аграрному ринку не в змозі вимагати високих цін за продукцію і вимушені продавати її за порівняно низькими цінами;

необхідність підтримки й підвищення родючості ґрунтів в умовах здійснюваної інтенсифікації аграрного виробництва;

порівняно уповільнений оборот основних і оборотних засобів у сільському господарстві.

Підтримка сільського господарства передбачає широкий спектр відносин з надання дотацій, субсидій, преференцій товаровиробникам на посилення їх економічного розвитку в аспекті ціноутворення, регулювання доходів і відтворення виробничого потенціалу [3]. Практика розвинених країн світу доводить, що найкращих результатів досягають ті з них, в яких ринкові умови вдало поєднуються з ефективною регуляторною функцією держави.

До пріоритетних напрямів удосконалення державної фінансової підтримки належать: збільшення обсягів фінансування за державними й регіональними програмами; збільшення термінів дії державних програм на 5–10 років; зосередження державної фінансової підтримки на 5–6 основних напрямках; фінансування відповідно до потреб галузі; надання бюджетних коштів за об'єктивними показниками; широка інформованість громадськості щодо процедур і технологій надання коштів; розробка методики, критеріїв оцінки та показників ефективності використання бюджетних коштів; подолання усталених

Таблиця 2

Собівартість виробництва 1 ц основних видів рослинницької продукції у сільськогосподарських підприємствах АР Крим, грн

Вид продукції	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Зерно (без кукурудзи)	9,19	3,36	26,19	39,77	44,24	46,10
Кукурудза на зерно	11,17	7,60	63,36	27,20	44,26	41,36
Насіння соняшнику	17,58	8,69	51,42	57,57	78,97	70,59
Овочі відкритого ґрунту	16,71	10,86	37,59	46,35	64,96	53,26
Плоди	25,29	21,54	43,57	103,89	93,37	81,90
Виноград	30,23	13,47	44,04	120,59	115,78	204,19

уявлень і стереотипів мислення щодо ролі та функцій міністерств, громадських організацій, регіональних управлінь [1].

В органів державного і регіонального управління є чотири реальні групи важелів управління агропромисловим виробництвом: управління програмами розвитку агропромислового виробництва та регулювання аграрного ринку, забезпечених фінансуванням; контрольно-інспекційна діяльність щодо дотримання чинного законодавства; створення умов для формування високопрофесійних управлінських кадрів; поліпшення інформаційного забезпечення управління агропромисловим виробництвом [4].

Державна допомога сільськогосподарським товаровиробникам має розглядатися як засіб встановлення еквівалентного обміну між аграрною та іншими сферами економіки. Однак слід вказати, що державна фінансова допомога підприємствам не повинна компенсувати їх втрати, що виникають у зв'язку з незадовільною організацією виробництва в них.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності державна політика має бути спрямована на стабілізацію розвитку виробництва, збільшення реалізації продукції, нарощування експортного потенціалу регіону, захист вітчизняного ринку від імпортової, особливо низькосортної та фальсифікованої продукції, стимулювання експорту, зниження рівня оподаткування вітчизняних товаровиробників [2].

Враховуючи великі розміри капіталовкладень на закладення виноградників і догляд за молодими насадженнями до їх вступу у плодоношення, державна підтримка розвитку цієї галузі повинна бути значно більшою, ніж зараз. У нашій країні нині вона є фрагментарною і за своїми обсягами практично мізерною. Водночас не тільки у Західній Європі, а й у деяких країнах СНД рівень участі держави у регулюванні ринку продукції цієї галузі є значно вищим. Наприклад, у Росії з 1996 р. спеціальною постановою уряду федеральними бюджетами передбачається виділення окремою статтею державних централізованих капіталовкладень на розширення площ виноградних насаджень і розвиток потужностей з переробки винограду. З 1998 р. підприємствам, які мають виноробство, надається право використання 50 % акцизного збору на технічне оснащення виробництва виноградного вина, шампанського, коньяку. В Молдові за рахунок бюджету повністю компенсуються витрати на придбання посадкового матеріалу, необхідного для закладення виноградників і розвитку розсадництва.

Варто зазначити, що Законом України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмеляр-

ства» передбачено спрямування бюджетних коштів на ці цілі, але їх одержують не всі господарства. Підтримуємо думку С. Пелагенко [6] стосовно того, що кошти вказаного збору для забезпечення дієвості доцільно спрямовувати на компенсацію кредитних ставок банків по довгострокових кредитах, адже віддача виноградних насаджень починається через 5 років після посадки, а повна їх окупність можлива через 10 років. Вважаємо, що державні кошти на закладення виноградників слід надавати господарствам під конкретні проекти.

Висновки. Висока капіталоємність та деякі інші висвітленні у статті особливості виноградарства у поєднанні зі скрутним фінансовим станом більшої частини господарств, що займаються цією галуззю, зумовлюють необхідність здійснення його дієвої державної підтримки. В останні роки різко зростає актуальність проблеми забезпечення ресурсозбереження, при вирішенні якої слід урахувувати досвід розвинених країн світу. Державна допомога сільськогосподарським товаровиробникам має розглядатися як засіб встановлення еквівалентності обміну між аграрною й іншими сферами економіки. При цьому вона має поєднуватися з дією ринкового механізму господарювання і здійснюватися за 5–6 пріоритетними напрямками, а державні кошти на розвиток виноградарства надаватися під конкретні програми.

Список літератури

- 1 Гудзь О.Є. Забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств : теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук / О.Є. Гудзь. — К., 2007. — 36 с.
- 2 Кожухова Н. М. Перспективи розвитку експортного потенціалу підприємств Автономної Республіки Крим / Н. М. Кожухова // Агроінком. — 2007. — № 7–8. — С. 21–26.
- 3 Концепція ціноутворення на сільськогосподарську продукцію // Економіка АПК. — 2008. — № 1. — С. 3–20.
- 4 Кропивко М.Ф. Удосконалення системи державного і регіонального управління соціально-спрямованим агропромисловим виробництвом / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. — 2008. — № 2. — С. 25–30.
- 5 Щодо напрямів державної підтримки агропромислового виробництва при вступі України до СОТ / В. В. Лагодієнко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2007. — Вип. 3. [т.1]. — С. 168–171.
- 6 Стус В. Разом підтримаємо село / В. Стус // Сільський час. — 2005. — № 26. — С. 4.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Вступ України до СОТ та одностайність поглядів науковців і практиків, що вітчизняний АПК є найбільш вразливою й невідготовленою складовою частиною національної економіки, ставлять перед суспільством невідкладні завдання щодо нівелювання негативних наслідків для сільськогосподарських товаровиробників у майбутньому. Вимоги СОТ стосовно скорочення заходів державної підтримки, які належать до «жовтої скриньки», тенденції світового розвитку сільського господарства в поєднанні з високими питомими витратами вітчизняних аграрних підприємств, зношеністю на 80 % основних засобів виробництва вимагають формування та реалізації системи інноваційного розвитку аграрного сектору України.

Необхідність даного вектору руху вітчизняного АПК потребує адекватних теоретико-методологічних підходів. Питанням інноваційного розвитку аграрного сектору присвячені наукові публікації С.А. Володіна, П.І. Гайдуцького, М.В. Зубця, О.В. Крисального, П.Т. Саблука та ін. Але передумовою розробки заходів і механізмів інноваційного характеру є окреслення й комплексне дослідження проблем, які породжують бар'єри, та особливостей, які повинні бути покладені в основу формування інноваційної моделі розвитку вітчизняного АПК, що й визначило мету статті.

Проблеми реалізації інноваційних принципів розвитку в аграрному секторі України пов'язані з його природно-кліматичними особливостями, питаннями реформування, опрацювання державної аграрної політики та інформаційного забезпечення щодо розробки і впровадження інновацій в сільськогосподарських підприємствах.

Інноваційна діяльність пов'язана із високим ступенем ризику. В аграрній сфері це досить жорстко обумовлюється природно-кліматичними умовами господарювання, що створюють додаткові й часто не передбачувані фактори, які перетворюю-

ються на фінансово-економічні бар'єри, як правило, нездоланні. До того ж в Україні інвестування здійснюються в основному за рахунок власних коштів (61,7 % у 2004 р. 61,1 % за січень-вересень 2007 р.) та низької рентабельності сільськогосподарських підприємств, що не дає змоги рефінансувати кошти в їх розвиток, ініціювати розробку та впровадження інновації. Дана проблема повинна вирішуватися на рівні державної аграрної політики через державне інвестування в інновації сільського господарства, надання податкових пільг інвесторам, заснування інноваційного фонду розвитку аграрного сектору України тощо. За Дж. Кейнсом, стимулювання економіки бюджетними коштами, які дозволяють завантажити виробничі потужності, що простоюють, можливе лише за умови наявності таких вільних потужностей і робочої сили [2]. Поява додаткових потужностей в нинішньому постіндустріальному суспільстві є результатом інноваційної моделі розвитку економіки, яка створює додаткові переваги.

Визначальною причиною відсутності дієвих механізмів формування й реалізації інноваційної моделі розвитку аграрного сектору є несистемність аграрної політики після набуття Україною незалежності. Першооснова кризи у сільському господарстві досліджується паралельно із розробкою дій щодо усунення її наслідків. Найсуттєвішими з них є: по-перше, відсутність офіційної, схваленої на найвищих рівнях, державної політики; по-друге, відсутність хоча б найзагальніших наукових напрацювань щодо формування пострадянської економіки сільського розвитку. В результаті аграрний сектор не мав чітко окреслених пріоритетів власного руху, способів їх реалізації та механізмів регулювання [6].

Проблеми формування інноваційної моделі розвитку аграрного сектору стали похідними від зазначених. Поодинокі суб'єкти господарюван-

ня були змушені на власний ризик, виходячи із можливих фінансових джерел, реалізувати інноваційні проекти, які підвищували їхню конкурентоспроможність, але не були узгоджені із загальними стратегічними напрямками аграрної й інноваційної політики держави. Лише у Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року було окреслено шляхи забезпечення формування інвестиційно-інноваційної моделі [1]. Однак досить суперечливими залишаються деякі прийняті напрями інноваційного розвитку сільського господарства, зокрема, формування інвестиційної підтримки фермерських господарств з першочерговим її спрямуванням на реалізацію інноваційних проєктів. Це унеможливуватиме поглиблення спеціалізації і концентрації виробництва, реалізацію задекларованих заходів щодо розвитку рослинництва і тваринництва, які потребують великих розмірів підприємств, що матимуть відповідні фінансово-економічні, ресурсні та інтелектуальні можливості. Взагалі, реформування аграрного сектору України є ще одним наріжним каменем у подоланні бар'єрів формування інноваційної моделі його розвитку, зважаючи на потенціал різних організаційно-правових форм у здійсненні інноваційної діяльності.

Малі підприємства не здатні акумулювати достатні матеріальні, фінансові та інтелектуальні ресурси для повноцінної й результативної інноваційної діяльності. Досвід США, який тривалий час застосовується Україною, виявився застарілим і невідповідним до вимог сучасної світової економіки. Наприкінці ХХ ст. сільське господарство США вже перетворилося на агропромисловість, яка має масштабний і корпоративний характер [5]. Кількість ферм у 1995 р. порівняно із 1940 р. зменшилася на 63,3 %, при цьому середній розмір земельних ділянок у користуванні одного фермера збільшився на 183,6 %. В результаті сільське господарство стало наукомістким, технологічним і прибутковим бізнесом.

В цьому контексті принциповим є визначення, по якому напрямку розвитку сільського господарства буде рухатися Україна: унімодальному чи бімодальному. Інновації першого типу спрямовані на підвищення врожайності через хімізацію, нові технології внесення добрив, нові сорти сільськогосподарських культур, породи тварин тощо. Дана стратегія інноваційного розвитку реалізується на малих за розміром підприємствах і потребує всебічного узгодження дій науки й суб'єктів господарювання, освіти й широкої спеціальної підготовки кадрів.

На наш погляд, для України переважною повинна стати бімодальна стратегія інноваційного розвитку

аграрного сектору, яка базується на економії робочої сили через застосування новачій в поєднанні з унімодальним типом. Зрозуміло, що умовою запровадження бімодальної моделі є великі капіталомісткі підприємства із значними земельними масивами.

Такий шлях буде довшим, але, по-перше, його реалізація початково може здійснюватися на декількох великих стратегічних підприємствах за стимулювання держави з метою швидкого піднесення ряду важливих галузей АПК. В Сполучених Штатах Америки $\frac{3}{4}$ державної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам одержують 15 % найнефективніших ферм, які виробляють майже 75 % всієї сільськогосподарської продукції. Це стимулює їх до модернізації виробництва, генерування нових ідей, розвитку та реалізації останніх у масовому виробництві. По-друге, за цей час є можливість створення підґрунтя для розповсюдження унімодальних інновацій серед фермерських господарств.

Усі ці заходи потребують всебічного опрацювання аграрною наукою, розвиток якої нині має значні складнощі, пов'язані із розмірами і структурою фінансування, матеріально-технічним забезпеченням, впливом кадрів вищої кваліфікації з аграрних наукових установ тощо [4]. Щорічно кількість наукових проєктів, що виконуються на замовлення Міністерства аграрної політики України за рахунок коштів державного бюджету, збільшується. У 2006 р. вона досягла 247, що на 39,5 % більше, ніж у 2005 р. і на 4,2 % порівняно з 2004 р. Фінансування наукової сфери АПВ за 2004–2006 рр. збільшилося на 84,9 %, але результативність, апробація науково-теоретичних розробок, технологій, їх впровадження у виробництво є незначною і часто має декларативний характер. Тобто в АПВ розрив між наукою і виробництвом відчутніший, ніж в інших галузях національного господарства.

Крім того, між вимогами товаровиробників сільськогосподарської продукції до інновацій та інтересами виробників наукових знань існує закономірна боротьба. Якщо перші здебільшого керуються ринковими факторами, то другі в процесі своєї діяльності виходять із суб'єктивної зацікавленості, яка є породженням потягу до пізнання, до нових знань. Поєднання інтересів можливе лише за наявності третього суб'єкта, який виконуватиме роль збалансування та регулювання інтересів: розвиваючи неприбуткові фундаментальні знання стимулювати прикладні дослідження. Більшість учених України [3] одностайні в тому, що настав час з метою створення і впровадження в практику інновацій з максимальною ефективністю сформувати інноваційний

фонд. На нашу думку, його створення має базуватися на двох умовах: по-перше, недоречним є підпорядковувати інноваційний фонд Українській академії аграрних наук, зважаючи на його організаційні та посередницькі функції; по-друге, дана структура повинна стати акумулятором наукових, фінансових, інформаційних і людських ресурсів для розвитку аграрного сектору в пріоритетних напрямках, а тому має бути наділена відповідними повноваженнями та сферами впливу.

Щодо акумуляції ресурсів інноваційним фондом з метою забезпечення дієвості й результативності інноваційної моделі розвитку аграрного сектору України першочерговим має стати забезпечення сільськогосподарських товаровиробників інформацією про базові й епохальні світові та вітчизняні інновації. Інформаційний колапс у державі призводить до неприйняття підприємствами інновацій, зважаючи на їх економічну непевність, високу ціну та складність. З огляду на це є потреба створити єдину базу, яка б надавала вичерпну й однозначну інформацію щодо видів інновацій, їх технічних та економічних характеристик, організаційних умов впровадження, а також новацій, які постають у процесі розробки тощо.

При формуванні інноваційної моделі розвитку аграрного сектору слід враховувати його основні особливості, а саме:

1) нееластичну пропозицію землі та робочої сили, в результаті чого інновації в сільському господарстві головним чином повинні спрямовуватися на підвищення продуктивності землі або продуктивності праці. Для цього необхідна реалізація бімодальної стратегії;

2) прерогативи стабілізації доходу сільськогосподарських товаровиробників при прийнятті рішень щодо інновацій над стабілізацією цін на продукцію. З огляду на це поряд з інноваціями, спрямованими на зниження внутрішніх питомих витрат, повинні широко впроваджуватися інновації у збільшення обсягів виробництва і, головне, спрямовані на диверсифікацію останнього. В даному контексті важливими є такі запропоновані П.Т. Саблуком напрями інноваційного розвитку [4]:

у рослинництві — розробка системи агротехнічних заходів поетапного освоєння раціональної структури посівних площ, створення високоадаптивних сортів і гібридів з високим ступенем генетичного захисту від біотичних та абіотичних факторів середовища, а також генетично запрограмованих сортів і гібридів заданої біологічної та господарської спрямованості, удосконалення технологій обробітку ґрунту, освоєння промислових біотехнологій;

у тваринництві — нарощування і стабілізація поголів'я сільськогосподарських тварин, відродження вівчарства, реструктуризація породного складу, створення державної системи селекції у тваринництві і птахівництві тощо.

Підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників передбачається і Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року, однак у ній не встановлено взаємозв'язки між структурою і пріоритетністю інновацій та видами діяльності, в яких вони будуть запроваджуватися. Нині переважними для України є заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції й експортної переорієнтації сировинних ринків на експорт високотехнологічної, якісної та безпечної продукції через техніко-технологічні й організаційні інновації.

Висновки. Дослідження проблем і особливостей формування інноваційної моделі розвитку аграрного сектору України окреслило коло питань для подальшого теоретико-методологічного та практичного вирішення: 1) розробка чіткої державної аграрної інноваційної політики і напрямів науково-інноваційного розвитку аграрного сектору з урахуванням національних і галузевих інтересів та інтересів товаровиробників і споживачів; 2) переорієнтація на експорт високотехнологічної та якісної продукції через техніко-технологічне оновлення й диверсифікацію виробництва; 3) розробка напрямів впровадження в аграрному секторі бімодальних технологій з одночасними організаційними змінами; 4) створення інноваційного фонду з метою забезпечення інноваційної моделі розвитку АПК науковими, фінансовими, інформаційними та інтелектуальними ресурсами.

Список літератури

1. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. за № 1158.
2. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег : ассоциация российских вузов; пер. с англ. Н.Н. Любимова / Кейнс Дж. — М. : Гелиос АРВ, 1999. — 352 с.
3. Лайко П. А. Удосконалення інноваційної діяльності в АПК — вимоги часу / П. А. Лайко та ін. // Економіка АПК. — 2007. — № 12. — С. 85—91.
4. Саблук П. Т. Основні напрями підвищення ролі аграрної науки в умовах трансформації агропромислового виробництва до ринкових відносин / П. Т. Саблук // Економіка АПК. — 2005. — № 9. — С.3—9.
5. Сіренко Н. М. Перспективи інноваційного розвитку АПК України / Н. М. Сіренко, В. М. Ганганов // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З.Гжицького. — Ль., 2007. — Т. 9. — № 4(35). — Ч. 2. — С. 261—265.
6. Юрчишин В.В. Деякі узагальнення і проблеми сучасної аграрної політики / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2007. — № 4. — С.3—12.

В.М. Гречаний,*к. е. н., доцент,***І.А. Мазур,***аспірант,**Сумський національний аграрний університет*

ВПЛИВ ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КЛІМАТ В УКРАЇНІ

В Україні розпочали свою діяльність інститути спільного інвестування, започатковано реформування пенсійної системи, тривають дискусії щодо налагодження ефективної системи управління державними корпоративними правами. Окремими указами Президента визначено заходи щодо залучення іноземних інвестицій в економіку України, розвитку фондового ринку, корпоративного управління, більшість положень яких ще не реалізовано. Динаміка корпоративних конфліктів, що вирішуються правовими методами й не тільки, постійно зростає. При цьому різні підходи щодо вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства в частині регулювання діяльності акціонерних товариств, часто зумовлені не низькою кваліфікацією та необ'єктивністю суддів, а прогалинами в правовій базі регулювання корпоративних правовідносин. У сукупності це свідчить, що питання, які стосуються корпоративного управління, загострилися та потребують невідкладного вирішення. При цьому в процесі пошуку шляхів вирішення цих питань важливо враховувати інтереси усіх сторін, зацікавлених у розвитку корпоративного сектору, що вимагає детального їх вивчення.

Для розвитку та діяльності підприємств необхідні інвестиції, а більшість інвесторів звертають увагу на здійснення керівниками ефективного корпоративного управління. Цьому сприяє впровадження стандартів і передового досвіду зарубіжних країн за даним напрямом діяльності.

В останні роки увага до питань корпоративного управління значно зросла, особливості якого постійно висвітлюються у засобах масової інформації. Ці матеріали стосуються переважно корпорацій в широкому розумінні.

У цій статті автори поставили за мету висвітлити проблему залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій.

У процесі дослідження проблеми використано досвід проведення аналогічних досліджень у країнах Східної

Європи, оцінки корпоративного управління рейтинговими агентствами й інвестиційними установами. Для визначення критеріїв оцінки стану корпоративного управління на підприємствах особлива увага приділялась матеріалам, підготовленим для країн Східної Європи [1].

З метою визначення чинників позитивного ставлення до стандартів найкращої практики корпоративного управління було побудовано багатофакторну регресивну модель [1], залежна змінна якої відображає віру в стандарти цієї практики. Ця змінна побудована на основі рівня згоди з твердженнями, що свідчать про підтримку стандартів найкращої практики корпоративного управління керівниками акціонерних товариств (табл. 1).

Згідно з моделлю, підтримка впровадження стандартів найкращої практики корпоративного управління залежить від інвестиційних намірів акціонерного товариства. Чинники, які мають позитивний вплив на ці процеси, наведені нижче у порядку зменшення сили впливу. До них належать:

- плани залучення зовнішніх інвестицій через випуск акцій у 2003–2005 роках. Якщо керівник товариства планував здійснити випуск акцій, то більшою є ймовірність підтримки заходів із впровадження стандартів найкращої практики корпоративного управління. При цьому керівники товариств з досвідом випуску акцій менше схильні вважати, що випуск їх призведе до втрати контролю над товариством, порівняно із керівниками тих товариств, які не здійснювали випуск акцій;

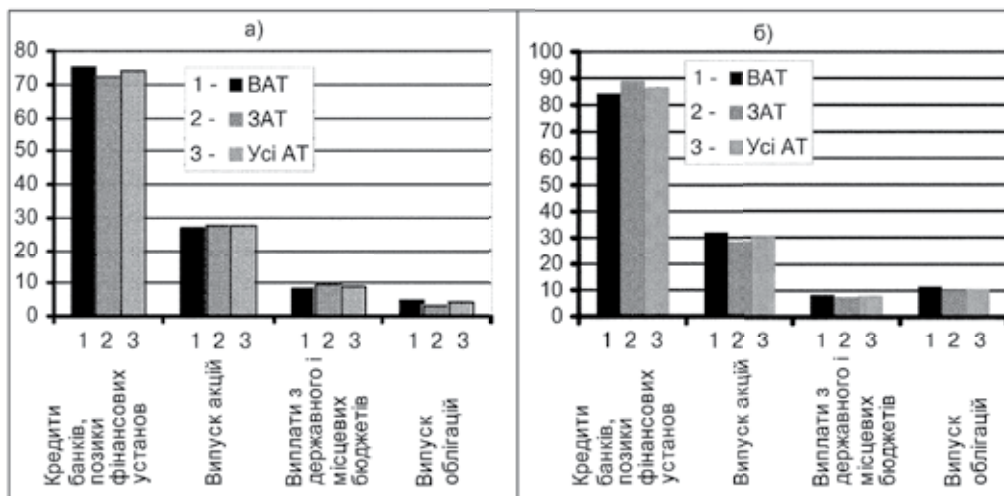
- плани залучення іноземного інвестора. Якщо керівник товариства має наміри залучити іноземні інвестиції, то існує більша ймовірність підтримки запровадження стандартів найкращої практики корпоративного управління. Проте товариства, які отримують прибуток, мають менші потреби у зовнішніх інвестиціях і приділяють менше уваги розкриттю інформації для потенційних інвесторів.

За результатами проаналізованих даних щодо ролі інвестицій для розвитку товариства, респонденти вка-

Таблиця 1

Регресивна модель чинників підтримки впровадження стандартів найкращої практики корпоративного управління

Показник	Оцінене значення коефіцієнта впливу	Рівень значимості
Константа	0,01	0,96
Плани випуску акцій у 2003–2005 роках	0,33	0,05
Плани залучення іноземних інвестицій	0,20	0,00
Товариство одержало прибуток у 2001–2003 роках	-0,27	0,05
Чисельність працівників	0,09	0,27

Джерело: [2]

Рис. 1. Діаграма способів залучення зовнішніх інвестицій, % АТ: а) 2001–2003 рр.; б) 2003–2005 рр.

зують, що понад 3/4 усіх АТ – 79,5 % – покладаються головним чином на власні джерела фінансування та свій прибуток. Серед ЗАТ таких товариств трохи більше порівняно із ВАТ – 82,1 і 74,5 % відповідно.

Дані опитування свідчать, що 41,5 % товариств мали досвід залучення зовнішніх інвестицій у 2001–2003 роках. Відсоток товариств, які вказали, що планували залучити зовнішні інвестиції у 2003–2005 роках, є меншим і становить 35,2 %.

Кредити банків і позики фінансових установ – поширеніший спосіб залучення інвестицій. У майбутньому ще більша частка товариств планує взяти кредити у банків: 73,9 % товариств залучали кредити банків у минулому, а 86,6 % товариств планують це зробити у майбутньому.

Другим найбільш поширеним інструментом залучення зовнішніх інвестицій є випуск акцій: 27,7 % товариств випускали акції у минулому і 30,2 % товариств планували випустити акції у 2003–2005 роках. Переважно цим інструментом залучення інвестицій користуються товариства, що працюють у сфері фінансової діяльності. Серед таких товариств 38,3 % здійснювали випуск акцій у 2001–2003 роках та 41,5 % планували здійснити випуск акцій у 2003–2005 роках.

Результати дослідження відображають тенденцію до зростання привабливості випуску облігацій як способу залучення зовнішніх інвестицій: 4 % товариств здійснювали випуск облігацій у минулому, натомість 10,5 % планували випустити облігації в майбутньому. Водночас зменшується кількість товариств, які покладаються на виплати з державного і місцевого бюджетів (рис. 1).

Згідно з результатами аналізу опитування, 27,9 % керівників АТ вказали на наявність планів щодо залучення іноземних інвестицій. При цьому 10,3 % керівників уже ведуть переговори з потенційним інвестором, а 8,1 % – запланували почати переговори протягом найближчих двох років [3].

Характерна особливість полягає в тому, що найвища концентрація товариств, які на момент проведення дослідження працювали з іноземними інвесторами над отриманням інвестицій, знаходились у західному (15,9 % ВАТ та 15,1 % ЗАТ) та південному (15,2 % ВАТ і 23,5 % ЗАТ) регіонах України.

Близько 12,1 % відкритих акціонерних товариств вказали, що планували включити (включили) власні акції у лістинг бірж або торговельно-інформаційних систем протягом 2003–2005 років.

Висновки. Найефективнішим шляхом для швидкого розвитку підприємства можна вважати портфельне інвестування. В Україні цей процес тільки набуває поширення. Однак слід реалістично підходити до того, яким чином можна мати зиск з цінних паперів. Опрацьовано деякі рекомендації щодо такого інвестування:

- 1) не укладати угоди, які не відповідають інтересам інвестора;
- 2) знати, що чим вищий дохід від цінних паперів, тим вищий ризик;
- 3) пам'ятати, що інвестиції у будь-які цінні папери, крім державних, не страхуються державою;
- 4) бути уважним до тиску щодо здійснення операцій на рахунках, які не відповідають інвестиційним цілям;
- 5) уникати інвестування у фінансові піраміди.

Відповідно до застосованої регресивної моделі впровадження стандартів найкращої практики корпоративного управління у товаристві безпосередньо впливає на його інвестиційні наміри, а саме – плани випуску акцій і залучення зовнішніх інвестицій.

Список літератури

- 1 Практика корпоративного управління в Україні. Дослідження практики корпоративного управління в АТ України за результатами опитування представників АТ у 2003 р. // Міжнародна Фінансова Корпорація, 2004.
- 2 Практика корпоративного управління в Україні. Дослідження практики корпоративного управління в АТ України за результатами опитування представників АТ у 2004 р. // Міжнародна Фінансова Корпорація, 2005.
- 3 Результати дослідження практики корпоративного управління України Європейським банком реконструкції та розвитку // <http://www.ebrd.com/country/sector/law/corpgov/assess/report.pdf>.

Є.А. Бузовський,

к. е. н., професор,

О.Д. Витвицька,

к. е. н., доцент,

В.А. Скрипниченко,

к. е. н.,

Національний аграрний університет

ІННОВАЦІЇ В ОЦІНЮВАННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЕНЕРГОЄМНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

В умовах економічної нестабільності й галопуючої інфляції економічна оцінка технологій вирощування, збирання і зберігання сільськогосподарської продукції не забезпечує визначення в повному обсязі їх доцільності та окупності капіталовкладень на придбання потрібної техніки або обладнання. Необхідно поряд із загальновідомими показниками ефективності здійснювати енергетичну оцінку. Лише за таких умов можливо запобігти випадкам впровадження у виробництво технологій і технічних засобів із показниками паливно-енергетичних витрат, що перевищують досягнутий мінімальний рівень.

Основним критерієм енергетичної оцінки визнається коефіцієнт енергетичної ефективності як відношення отриманої енергії в кінцевому сільськогосподарському продукті до витраченої енергії на його виробництво, що включає в себе не лише прямі витрати пально-мастильних матеріалів на роботу машинно-тракторних агрегатів (МТА), а сумарні енергозатрати з урахуванням енергомісткості насіння, добрив, пестицидів, живої праці і засобів виробництва (техніки).

Вміст енергії основного врожаю рослинницької продукції (зерно, цукрові буряки тощо) та з урахуванням побічної продукції (солома, гичка тощо) розраховують за формулами [6, с.96]:

$$V_{fu} = 100 \cdot A_f \cdot \lambda_{1f} \cdot I_f;$$

$$V_f = V_{fu} \cdot \lambda_{2f},$$

де V_{fu} — вміст енергії основного урожаю f -ї культури, МДж/га; A_f — основна частина врожаю f -ї культури, ц / га; λ_{1f} — коефіцієнт переведення основної частини врожаю f -ї культури в суху речовину; I_f — вміст загальної енергії в 1 кг сухої речовини, МДж; V_f — вміст енергії з урахуванням побічної продукції f -ї культури, МДж/га; λ_{2f} — коефіцієнт виходу побічної продукції.

Значення вмісту загальної енергії в 1 кг сухої речовини (I_f) та коефіцієнтів λ_{1f} і λ_{2f} відповідної сільськогосподарської культури наведені в монографії [4].

Розрахунки коефіцієнтів енергетичної ефективності основної продукції сільськогосподарських культур лісостепової зони України, залежно від планової та фактичної врожайності, наведено в таблиці 1 [2, с. 6].

Дані таблиці 1 свідчать, що коефіцієнти енергетичного ефекту мають різне значення і відображають рівень використання енергоресурсів відповідними сільськогосподарськими культурами. Такі аналізи для умов конкретних господарств можуть бути критерієм для перегляду структури сівозмін, підбору найбільш ефективних і рентабельних культур.

Найразючіші відмінності у значенні коефіцієнтів енергетичної ефективності визначаються залежно від досягнутої врожайності. Типові технології, перевірені в умовах дослідних станцій та у практиці передових підприємств, дають змогу отримати врожаї на рівні, відображеному в графах «планова врожайність». При цьому коефіцієнт енергетичної ефективності вдвічі вищий, ніж за умов отримання середнього по зоні врожаю. Відповідно удвічі і більше зменшується енергоємність продукції й підвищується її рентабельність.

Вплив основних факторів формування енергетичної ефективності молока може характеризуватись рівнянням множинної регресії, яке має вигляд [1, с. 10]:

$$Y_{x_1, \dots, x_4} = 5,220 + 0,019_{x_1} - 0,565_{x_2} + 0,061_{x_3} - 0,184_{x_4},$$

де Y_{x_1, \dots, x_4} — рівень енергетичної ефективності виробництва молока, %; x_1 — енерговміст молока в розрахунку на 1 корову, ГДж; x_2 — витрати кормів у розрахунку на 1 ц молока, ц корм. од.; x_3 — про-

Розрахунок коефіцієнтів енергетичної ефективності основної продукції окремих культур залежно від урожайності

Культура	Урожайність основної продукції (A_f), ц / га		Коефіцієнт переведення основної продукції в суху речовину (λ_{1f})	Вміст загальної енергії в 1 кг сухої речовини (I_f) МДж	Вміст енергії основного врожаю (V_{fu}), МДж/га		Витрати сукупної енергії, МДж/га	Коефіцієнт енергетичної ефективності	
	план	факт			план	факт		план	факт
Пшениця озима (зерно)	60	30	0,86	19,13	98710	79355	14748	6,6	3,3
Горох (зерно)	45	12,9	0,86	20,57	79606	22820	11133	7,1	2,0
Кукурудза (зерно)	80	29,8	0,86	17,60	121088	45105	26543	4,5	1,7
Кукурудза (зелена маса)	500	255	0,25	16,39	204875	104486	25276	8,1	4,1
Буяки цукрові	400	248	0,24	18,26	175296	108683	33971	5,1	3,2
Трави багаторічні (на сіно)	55	40	1,00	18,91	104005	75640	10587	9,8	7,1

дуктивність корів, ц; x_4 – енергоємність виробництва 1 ц молока, ГДж.

Як свідчать параметри рівняння множинної моделі зв'язку, збільшення енерговмісту молока в розрахунку на одну корову на 1 ГДж сприяє підвищенню рівня енергетичної ефективності виробництва молока на 0,019 %; зменшення витрат кормів на 1 ц корм. од. у розрахунку на 1 ц молока приводить до зростання рівня енергетичної ефективності на 0,565 %; підвищення продуктивності корів на 1 ц зумовлює зростання рівня енергетичної ефективності на 0,61 %, а зменшення енергоємності виробництва молока на 1 ГДж забезпечує збільшення рівня енергетичної ефективності виробництва молока на 0,184 %. Величина множинного коефіцієнта кореляції 0,9898 свідчить про тісний зв'язок показника рівня енергетичної ефективності виробництва молока з досліджуваними факторами.

У натурально-уречевленій формі критерій ефективності енергоспоживання відображається у зниженні рівня витрат енергоресурсів. Вартісна й натурально-уречевлена форми ефективності енергоспоживання взаємообумовлені: із зменшенням витрачання енергоресурсів, витрат їх при транспортуванні (передаванні) у відповідних енергомережах знижуються витрати на всіх стадіях виробництва, транспортування, використання.

Із загального критерію впливають часткові критерії ефективності використання енергоресурсів на виробництво конкретного виду продукції та здійснення виробничих процесів. При цьому має бути певна підпорядкованість і узгодженість цих критеріїв.

Можна виділити потенційну (нормативну) та фактичну енергетичну ефективність виробництва певного виду продукції, галузі (рослинництва, тва-

ринництва), сільськогосподарського виробництва в цілому. Потенційну енергетичну ефективність обчислюють як відношення потенціальних обсягів виробництва продукції до нормативних витрат енергії, а фактичну енергетичну ефективність – як відношення фактично виробленої продукції до фактичних витрат енергоресурсів.

Доцільно розмежовувати рівні енергетичної ефективності – мінімальний, середній, максимальний. Мінімальну енергетичну ефективність можна мати за ситуації, коли приріст енергетичних витрат забезпечує порівняно менший приріст виробництва продукції. Середній рівень енергетичної ефективності визначається як середнє значення показників ефективності енерговитрат. Максимальний рівень енергетичної ефективності – це найвища ефективність енерговитрат, яку можна досягти при певному рівні розвитку продуктивних сил.

Попередній енергетичний ефект визначають за потреби обґрунтування того чи іншого заходу. Очікуваний енергетичний ефект можна визначати у процесі вибору варіанта реалізації програми енергозбереження. Виходом очікуваного енергетичного ефекту є потенційний енергетичний ефект, який ґрунтується на розрахунку максимального впровадження певного виду енергоощадної техніки або технології. Фактичний енергетичний ефект дає змогу оцінити фактичний результат здійснення програми енергозбереження. Результати розрахунків фактичного енергетичного ефекту використовують для остаточної оцінки енергетичної економічності обраних варіантів енерговитрат. Розрахунковий енергетичний ефект – це такий ефект, який не відображається у планових і звітних документах. Такі розрахунки можуть використовуватися на різних стадіях розробки й реалізації програми енергозбере-

ження. Плановий енергетичний ефект визначають на етапі планування заходів програми енергозбереження у виробництво.

З погляду енергетичного чинника у сільськогосподарському виробництві енергетична ефективність є передусім категорією технологічних відносин, які визначаються технічними властивостями засобів виробництва: потужністю і продуктивністю енергетичних засобів, питомими витратами енергоресурсів, особливостями технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання тварин тощо. Розглянута в такому аспекті енергетична ефективність не відображає обсягу затрат праці на виробництво аграрної продукції. Економічна ефективність, виступаючи як заощадження витрат уречевленої та живої праці у розрахунку на одиницю продукції, характеризується найзагальнішим показником — рівнем і темпами підвищення продуктивності праці. Однак у такому аспекті динаміка економічної й енергетичної ефективності не збігається: щоб підвищити продуктивність праці, слід збільшити витрати енергії, продуктивніше використовуючи машини. А це означає зростання питомих витрат на виробництво аграрної продукції та зниження енергетичної ефективності сільського господарства.

Усувати протиріччя між економічною й енергетичною ефективністю (а остання в умовах ринкових відносин має підпорядковане значення) слід таким чином. У разі вибору одного з двох рівноцінних за економічною ефективністю варіантів пріоритет слід надавати тому, енергетична ефективність якого вища. Підвищення енергетичної ефективності сільськогосподарського виробництва не повинно допускати: погіршення умов праці людей (людський чинник); погіршення екологічної ситуації (екологічний імператив); зменшення економічної ефективності (пріоритет економічної оцінки).

У сільському господарстві застосовують різні енергоносії. Це спонукає при визначенні енергетичної ефективності вимірювати спожиті енергоресурси в умовних одиницях (дизельне паливо, бензин, вугілля, газ — в умовному паливі), оскільки вони мають «однаковий споживчий напрям». Визначити витрати умовного палива (E_{yn}) можна за формулою [2, с. 10]:

$$E_{yn} = \sum_{i=1}^n K_{yni} \cdot E_i + K_{el} \cdot E_{el},$$

де K_{yni} — коефіцієнт переведення i -го виду енергоресурсів в умовне паливо; E_i — кількість спожитого i -го виду енергоресурсів; K_{el} — коефіцієнт переведення електроенергії в умовне паливо; E_{el} — кількість спожитої електроенергії.

Прийнято, що теплота згоряння кам'яного вугілля становить 29,3 МДж/кг, а коефіцієнт переведення в умовне паливо — 1,0; для автомобільного бензину — відповідно 44,0 та 1,5, авіабензину 44,4 та 1,51, дизельного пального 42,7 та 1,46, етилового спирту 26,0 та 0,89, бензолу 39,4 та 1,34, природного газу 35,6 та 1,21.

Процес розрахунку енергетичної ефективності зводиться, по-перше, до визначення її абсолютного рівня, тобто кількості енергоносіїв, необхідних для виробництва одиниці продукції, по-друге, до визначення зміни цього рівня за певний період.

Методи обліку енергетичної ефективності мають відповідати таким вимогам: відповідність одиниці виміру завданням обліку, відповідність облікового обсягу енергоносіїв і сільськогосподарської продукції фактичному обсягу енерговитрат та виробленої продукції, єдність методів вимірювання. Показник енергетичної ефективності має бути наскрізним, порівнянним з такими властивостями як висока міра узагальненості, гнучкість, універсальність застосування.

Завдяки об'єктивності натуральний метод визначення енергетичної ефективності в умовах інфляції стає провідним. Проте використання цього методу має певні обмеження. Створювані конкретною працею споживчі вартості (продукція рослинництва, тваринництва), як і конкретні види енергоресурсів якісно відрізняються між собою. Тому за допомогою натуральних показників можна виміряти рівень і динаміку енергетичної ефективності лише в межах окремих видів аграрної продукції або окремих робіт (процесів). Відносно точний і простий натуральний метод не завжди враховує якість продукції, оскільки для виробництва її вищої якості (наприклад, цукрових буряків з вищою цукристістю) витрачають додаткову кількість енергії як у прямій формі (застосовується кращий обробіток за рахунок додаткових проходів механізованих засобів), так і в побічній формі (необхідно більше добрив, якісніше насіння тощо).

Натуральний метод може бути використаний для визначення показників енергетичної ефективності на окремих робочих місцях у виробничих підрозділах і підприємствах, що виробляють аналогічну сільськогосподарську продукцію.

Вартісний метод застосовується з метою отримання узагальнених показників енергетичної ефективності. Для цього використовують різні показники оцінки обсягів виробництва (валова і товарна продукція, валовий дохід тощо). Приведення різноманітних видів продукції до вартісного вимірювача

поряд із позитивними моментами має ряд недоліків. Так, показник, розрахований на основі валової продукції, не відображає дійсних витрат і змін, що відбуваються у виробництві.

Отже, проблема оптимізації енергоспоживання може бути розв'язана на основі визначення енергетичної ефективності, яка має підлегли стосовно економічної ефективності значення. В умовах інфляції завдяки об'єктивності натуральний метод визначення енергетичної ефективності стає провідним.

Енергоємність виробництва продукції характеризує витрати енергії на одиницю виробленої продукції. Зазначений показник, по-перше, відображає одну з характеристик ефективності аграрного виробництва — міру раціональності витрат енергоресурсів у процесі створення валової продукції галузі; по-друге, виражає певну систему економічних відносин стосовно виробничого споживання енергоресурсів. Тобто економічна сутність категорії «енергоємність виробництва продукції» полягає у порівнянні витрат енергетичних ресурсів із кінцевими результатами виробництва. Тому енергоємність виробництва сільськогосподарської продукції є кількісним виразом ефективності виробництва, виходячи із співвідношення витрат (енергія) та результату (валова продукція).

Визначають енергоємність виробництва продукції (e) за формулами [4, с. 89]:

$$e = \frac{E}{Q}; \quad e = \sum_{i=1}^n e_i \cdot b_i,$$

де E — енерговитрати на виробництво продукції; Q — обсяг виробленої продукції; e_i — питомі витрати енергоносіїв в розрахунку на виробництво одиниці i -го виду продукції; b_i — ваговий коефіцієнт i -го виду продукції; $i = 1, \dots, n$ — кількість видів продукції.

При визначенні енергоємності виробництва молока варто враховувати питомі витрати на виконання технологічних операцій і процесів приготування та роздавання кормів, водозабезпечення, прибирання й видалення гною, доїння корів, первинну обробку молока, забезпечення мікроклімату в тваринницьких приміщеннях; енергоємності транспортування молока — на завантаження молока у транспортні засоби, доставку його від ферми до молокопереробного підприємства, розвантаження, підготовку молокоцистерни до наступного рейсу; енергоємності виробництва молокопродуктів — на здійснення технологічних процесів переробки молока, зберігання молочної сировини та молокопродуктів [1, с. 15].

При вирішенні методологічних проблем визначення енергоємності виробництва продукції невід-

повідності виявляються вже у вихідному пункті з питання, які енерговитрати слід враховувати. Врахування тих чи інших видів енергії залежить від мети енергетичного аналізу. Так, сільськогосподарських товаровиробників більше цікавлять прямі енерговитрати на виробництво продукції рослинництва та тваринництва і менше — побічні. Виробників, які представляють I сферу АПК, менше цікавлять прямі енерговитрати на виробництво сільськогосподарської продукції, а більше — власні (енергоємність виробництва матеріально-технічних засобів). Для суспільства в обсязі планових, фінансових, природоохоронних органів державного управління інтерес мають сукупні енерговитрати на сільськогосподарське виробництво.

Енергоємність виробничого процесу відображає рівень досконалості технічного засобу стосовно міри споживання енергоресурсів у процесі його функціонування. Цей показник характеризує здатність машини виконувати задані функції при використанні виділених для її функціонування енергоносіїв у обсягах, що відповідають встановленим для цієї мети нормам.

Як і будь-яка економічна категорія, енергоємність виробництва продукції виявляється у конкретних формах.

У масштабі країни має визначитися узагальнюючий показник — енергоємність виробництва валового продукту як співвідношення витрат на спожиті у виробництві енергоносії до обсягу валового продукту. В аграрній сфері держави (регіону) доцільно визначити енергоємність сільськогосподарського виробництва (відношення спожитої енергії до обсягів валової продукції).

Сукупні витрати енергоносіїв на всю продукцію відображають загальну енергоємність виробництва. Енерговитрати на одиницю продукції є питомою енергоємністю двох видів — індивідуальної та інтегральної. Індивідуальна питома енергоємність виробництва продукції характеризує витрати енергоресурсів (у натуральній чи вартісній формі) в розрахунку на одиницю конкретної продукції, інтегральна — підраховується в цілому по сільськогосподарському виробництву або його галузях.

В економічних розрахунках доцільно розрізняти планову, нормативну, умовно-фактичну, фактичну та прогресивну енергоємність виробництва продукції.

Планова енергоємність відображає витрати енергії на виробництво одиниці продукції, що визначаються запроєктованими режимами технологічного процесу та обсягами виробництва продукції.

Нормована енергоємність виробництва продукції сільського господарства відображає енерговитрати, визначені на підставі чинних норм витрат енергії.

Умовно-фактична енергоємність виробництва продукції враховує енерговитрати, виходячи з чинних норм, скоригованих на запланований середній процес їх перевиконання (недовиконання) на кожній ділянці виробництва.

Фактична енергоємність виробництва продукції відображає фактичні витрати енергії на одиницю продукції.

Прогресивна енергоємність виробництва продукції відображає енерговитрати на одиницю продукції, яких необхідно досягти у перспективі шляхом впровадження досягнень НТП, усунення нераціональних витрат енергії, втрат продукції і енергоресурсів тощо. Вона є різницею фактичної енергоємності та зменшення енергоємності внаслідок використання виявлених резервів її зниження.

Показник енергоємності може бути класифікований з огляду на характер вимірювань. Якщо постає потреба укрупнити (агрегувати) показники витрат і виробництва продукції, використовуються вартісні оцінки, переведення енерговитрат в умовні одиниці тощо. При підрахуванні енергоємності виробництва конкретного виду продукції застосовують натуральні одиниці: фізична (кількість умовного палива в розрахунку на одиницю обсягів умовно чистої промислової продукції) та вартісна (вартість спожитої енергії в розрахунку на одиницю обсягів умовно чистої продукції) енергоємність.

Показник енергоємності може класифікуватися і за мірою охоплення видів ресурсів (прямі витрати енергії; прямі й побічні; прямі, побічні витрати енергії та енергія сонячної радіації).

Значення показника енергоємності виробництва продукції полягає в тому, що він є індикатором інтенсивних та екстенсивних форм розвитку сільського господарства, орієнтиром у виборі форм використання ресурсів. Підвищення ролі цього показника пов'язане з можливістю заощадження енерговитрат. При цьому витрати енергії є загальною та якісно однорідною характеристикою, на основі якої порівнюється різноманітна продукція. При використанні показника енергоємності обсяг сільськогосподарської продукції оцінюють в одиницях енерговитрат (наприклад, в умовному паливі), завдяки чому виявляється прямий зв'язок між кількістю продукції і витратами енергії. За допомогою показника енергоємності можна підрахувати заощадження (чи перевитрату) енергоносіїв щодо видів аграрної продукції, окремих робочих

місць, а також відносно чинників, що визначають величину показника.

Важливого значення для з'ясування ефективності енерговитрат набуває порівняння фактичної енергоємності виробництва (технологічного процесу) з проектною. Різниця між ними характеризує резерви заощадження енергії.

Для визначення найефективніших з погляду енерговитрат варіантів використання технічних засобів варто застосовувати узагальнюючий показник приведених енерговитрат, що відображає поточні витрати енергії через енергоємність технологічних процесів і питомі витрати енергії на створення машин з урахуванням нормативного коефіцієнта ефективності енерговитрат, який визначає ефективність останніх.

В основі класифікації енерговитрат можуть бути функціональні ознаки праці, що передбачає їх групування до основного виробництва. Так, технологічна енергоємність виробництва продукції включає в себе витрати енергії суто на здійснення технологічного процесу: у рослинництві — на обробіток ґрунту, внесення добрив, догляд за посівами, збирання, транспортування і первинну обробку врожаю тощо; у тваринництві — на кормоприготування, забезпечення водою, теплом, освітлення, догляд за тваринами й одержання продукції (годівля, напування і прибирання гною, доїння корів, первинна обробка молока, збирання, сортування і пакування яєць тощо).

Енергоємність обслуговування виробництва включає в себе енерговитрати на обслуговування основного виробництва (підтримання технічних засобів, будівель і споруд у працездатному стані, підготовка й удосконалення виробництва тощо).

До чинників, що визначають рівень енергоємності обслуговування виробництва, належать: середньорічна кількість технічних засобів, укомплектованих механічними двигунами; вартість сільськогосподарських машин (у розрахунку) на один трактор; середній термін служби технічних засобів, що мають механічні чи електричні двигуни. Енергоємність обслуговування виробництва зростає при збільшенні машинно-тракторного та автомобільного парку, електрогосподарства, інших енергетичних засобів, середнього терміну їх служби. Підвищення рівня енергооснащеності виробництва та енергоозброєності праці пов'язано із збільшенням енерговитрат для забезпечення нормального функціонування технічних засобів.

Виробнича енергоємність поєднує витрати енергії на основні й обслуговуючі операції та є підсумком

технологічної енергоємності й енергоємності обслуговування виробництва продукції.

Енергоємність управління виробництвом інтегрує енерговитрати на виконання функцій управління – транспортне обслуговування, освітлення й опалення робочих місць адміністративно-управлінського персоналу. Повна енергоємність виробництва продукції є підсумком виробничої енергоємності та енергоємності управління.

Показник енергоємності аграрного виробництва має тісний і складний зв'язок з іншими показниками ефективності. Так, енергоємність виробництва продукції прямо залежить від типу енергетичного засобу (машини, агрегату), технології та організації, що впливають на рівень енергоспоживання з розрахунку на 1 га площі в обробітку (1 голову тварин або птиці), урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тварин і птиці.

Ефективне використання енергії у сільському господарстві можливе за умов, коли виробничі процеси розщеплюються та організуються відповідно до вимог їх механізації. Заходи щодо раціонального поєднання у часі та просторі енергетичних засобів, обслуговуючого персоналу і предметів праці мають ґрунтуватися на принципах організації виробництва (безперервності, ритмічності, пропорційності, паралельності, прямоочності, максимального завантаження у всіх ланках) у межах певних форм організації виробництва (концентрації, спеціалізації, кооперування, комбінування, диверсифікації).

В таблиці 2 наведені дані, що характеризують вихідні дані, зокрема прямі енерговитрати в умовному паливі, врожайність нормативну і фактичну

ряду сільськогосподарських культур та розраховану на їх основі енергоємність виробництва одиної продукції.

Дані табл. 2 свідчать, що енергоємність одиної продукції має різне значення і вказує на рівень техніко-технологічного й організаційного забезпечення відносно споживання прямих енерговитрат у процесі виробництва сільськогосподарської продукції. Фактична енергоємність продукції на 19–42 % вища нормативної.

Залежність між енергоємністю виробництва молока та продуктивністю корів характеризується рівнянням регресії, яке має такий вигляд [1, с. 9]:

$$Y = 12,031 - 0,249x,$$

де Y – енергоємність виробництва 1 ц молока, ГДж; x – продуктивність корів, ц.

Збільшення продуктивності корів на 1 ц дозволяє зменшувати енергоємність виробництва молока на 0,249 ГДж/ц. Коефіцієнт кореляції дорівнює 0,8815, тобто зв'язок між енергоємністю виробництва молока та продуктивністю корів є щільним.

Зв'язок між продуктивністю корів і сукупними витратами енергії в розрахунку на 1 корову характеризується рівнянням регресії такого вигляду [1, с. 9]:

$$Y = 12,019 + (-0,299x),$$

де Y – продуктивність корів, ц; x – сукупні витрати енергії в розрахунку на одну корову, ГДж.

Збільшення сукупних витрат енергії в розрахунку на 1 корову на 1 ГДж сприяє підвищенню продуктивності корів на 0,299 ц. Розрахований коефіцієнт кореляції дорівнює 0,8991. Це означає, що зв'язок між продуктивністю корів і сукупними витратами в розрахунку на одну корову є дуже щільним.

Таблиця 2

Розрахунки енергоємності виробництва сільськогосподарської продукції

Культура	Прямі енерговитрати, кг у.п. /га	Урожайність		Енергоємність виробництва продукції, кг у.п. /га		Фактична до нормативу, %
		нормативна	фактична	нормативна	фактична	
Пшениця озима	216	60	50	3,6	4,3	119,4
Ячмінь ярий	67	35	25	1,9	2,7	142,1
Кукурудза на зерно	208	50	40	4,2	5,2	123,8
Просо	100	30	25	3,3	4,0	121,2
Гречка	83	20	15	4,2	5,5	130,9
Горох	128	35	30	3,7	4,3	116,2
Соя	120	20	15	6,0	8,0	133,3
Буяки цукрові	349	400	300	0,9	1,2	133,3
Соняшник	118	25	20	4,7	5,9	125,5
Картопля	323	150	120	2,2	2,7	22,7
Кукурудза на силос	192	400	300	0,5	0,6	120,0
Буяки кормові	410	800	600	0,5	0,7	140,0

Висновки. На основі оцінки й аналізу енергетичної ефективності та енергоємності виробництва сільськогосподарської продукції має здійснюватися вдосконалення аграрного виробництва, зорієнтованого на зниження енерговитрат на одиницю продукції. Основними заходами щодо такого вдосконалення є: поступове переведення ріллі ерозійно небезпечних низькопродуктивних земель третьої і другої груп, розмішених на схилах крутизною понад 3°, а також засолених, заболочених, піщаних і заплавлених в інші види сільськогосподарських угідь (багаторічні трави, окультурені сіножаті, луки й пасовища тощо);

мінімалізація обробітку ґрунту (зменшення його глибини і кількості технологічних операцій, збільшення ширини захвату машин тощо);

підвищення врожайності за рахунок впровадження нових сортів і гібридів, сучасних інтенсивних технологій, раціональної й ефективної боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур;

удосконалення технологій вирощування і збирання сільськогосподарських культур та утримання худоби, свиней і птиці;

здійснення інженерно-технічних заходів, зокрема вдосконалення структури машинно-тракторного парку, забезпечення раціонального агрегування тракторів, підвищення коефіцієнта корисної дії агрегатів;

оптимізація складу потоково-технологічних ліній молочних ферм за енергетичним критерієм;

удосконалення теплоізоляції тваринницьких приміщень, застосування альтернативних джерел енергоресурсів, зокрема використання біогазових, геліо- та вітроустановок;

підвищення кваліфікації працівників, їх стимулювання з урахуванням наслідків енергозбереження та рівня енергоємності виробництва продукції.

Забезпечення ощадливого використання пально-енергетичних ресурсів сприятиме дохідності аграрного виробництва.

Список літератури

- 1 Брагінець С. М. Економічні аспекти зниження енергоємності виробництва, транспортування та переробки молока / Брагінець С. М. — Луганськ : НАУ, 2004 — 20 с.
- 2 Бузовський Є. А. Економічна оцінка прямих енерговитрат сільському господарстві, принципи ефективного енергопоживання : навч.-метод. посіб. / Бузовський Є. А. — К. : ННІ ПО НАУ, 2007 — 29 с.
- 3 Витвицька О. Д. Організація та функціонування інноваційних структур в АПК / О. Д. Витвицька, В. А. Скрипниченко. — К. : ННІ ПО НАУ, 2007. — 135 с.
- 4 Гришко В. В. Енергозбереження в сільському господарстві / Гришко В. В., Перебийніс В. І., Рабштина В. М. — Полтава, 1996. — 280 с.
- 5 Корчемний М. Енергозбереження в агропромисловому комплексі : підруч. / Корчемний М., Федорейко В., Щербань В. — Тернопіль, 2001. — 98 с.
- 6 Перебийніс В. І. Енергетичний менеджмент : навч. посіб. / Перебийніс В. І. — Полтава : Інтер Графіка, 2004. — 232 с.
- 7 Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі; за ред. Я. К. Білоуська. — К. : ННЦ ІАЕ, 2007. — 216 с.

УДК 339.727.22:664

О.І. Остапенко,

аспірант,

Національний університет харчових технологій

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Критичний аналіз державної політики щодо іноземного інвестування в економіку України свідчить про те, що в державі в основному сформовано законодавчу та нормативно-правову базу інвестиційної діяльності. Разом з тим у харчовій промисловості, де приватизаційні процеси майже завершилися, держава має створювати сприятливий інвестиційний клімат й підвищувати інвестиційну активність [1, с. 8–9]. Розв'язанню цих питань має слугувати моніторинг інвестиційної діяльності в нерозривному зв'язку з аналізом загальних тенденцій розвитку харчової промисловості.

Харчова промисловість України — одна з найбільш привабливих галузей для іноземних інвестицій, яка займає 11 % в загальній структурі національного господарства. Іноземні інвестиції залучено майже у 800 підприємств країни, серед яких: АТ «Крафт Фудз Україна» в Сумській області, ТОВ «Комбінат КАР-ГЛЛ» (Донецька область), ЗАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч» (Львівська область), ЗАТ «Київська кондитерська фабрика ім. Карла Маркса» (м. Київ), ЗАТ «Чумак» у Херсонській області та ін.

Найбільш інвестиційно-привабливими галузями харчової промисловості є пивоварна, кондитерська,

безалкогольних напоїв, молочна, тютюнова і виробництво жирів, де іноземні інвестиції більше як у 4,5 рази перевищують обсяги внутрішнього інвестування.

За результатами проведеного О.В. Михайленко аналізу надходження прямих іноземних інвестицій збільшується у всі галузі харчової промисловості. Зміни в структурі надходжень відбуваються у виробництві жирів (зростання на 1,8 в.п.), мінеральних вод і прохолоджувальних напоїв (зменшення на 2,2 в.п.) [2, с. 9–10].

Ефективна інвестиційна і, в цілому, економічна політика щодо розвитку вітчизняної харчової промисловості сприяла збільшенню виробництва продукції (табл.).

Основними чинниками збільшення обсягів виробництва продукції харчової промисловості є розширення внутрішнього ринку завдяки зростанню купівельної спроможності населення з підвищенням рівня заробітної плати та пенсій і нарощуванням експорту продовольства. Так, у 2005 році в харчовій промисловості та переробленні сільськогосподарської продукції обсяги виробництва зросли на 14 %, у 2007 р. – на 5,3 % до загального підсумку.

Інтенсифікація інвестиційних процесів, спрямованих на оновлення виробництва з метою підвищення якості, конкурентоспроможності продукції й прибутковості підприємств, сприяє економічному й соціальному розвитку, а також підвищенню життєвого рівня населення.

Основними напрямками залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у харчову промисловість є:

розробка регіональних програм стимулювання приватних інвестицій;

розвиток ринку цінних паперів;

створення вільних економічних зон;

придбання іноземними інвесторами акцій вітчизняних підприємств харчової промисловості;

страхування інвестицій від некомерційних ризиків;

концентрація внутрішніх ресурсів при централізованій підтримці з метою реалізації пріоритетних інвестиційних проектів.

Однією з умов ефективної діяльності підприємств харчової промисловості в процесі трансформації відносин власності має бути свобода вибору різних форм господарювання. У харчовій промисловості це пов'язано, передусім, з певними особливостями та специфікою галузі, задоволенням потреб населення продуктами харчування, що є досить складною й багатопланою проблемою.

Нині серед усіх форм господарювання в харчовій промисловості набувають поширення акціонерні товариства.

Світовий досвід розвитку виробництва продуктів харчування переконує, що виробничі пробле-

ми ефективніше розв'язуються з розвитком малих підприємств, особливістю функціонування яких є спрямування їхньої діяльності на конкретне виробництво певного товару або надання послуг. Однак результативність роботи малих підприємств у виробництві продуктів харчування буде високою, якщо вони посядуть належне місце в системі переробних підприємств.

Формування соціально орієнтованої економіки вимагає розв'язання стратегічного завдання – створення в Україні потужної харчової індустрії для поліпшення структури сільськогосподарського виробництва, соціальної переорієнтації базових галузей промисловості країни, наповнення фінансами державного бюджету. Зважаючи на це розвиток харчової промисловості має бути пріоритетним напрямом економічної політики держави.

З цією метою необхідно підвищити інформаційну відкритість і прозорість діяльності галузевих підприємств впровадженням міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і звітності, створенням інституту уповноважених компаній (консалтингових, аудиторських, юридичних та ін.), які регіональні органи влади рекомендуватимуть підприємствам та інвесторам для співпраці при аналізі ефективності інвестиційних проектів.

Із вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ) спостерігається підвищення інвестиційної активності у харчовій промисловості. Тому державна політика має стати головною стратегічною програмою держави у процесах нового формату відносин на міжнародному фінансовому ринку.

Для України входження до світової економіки є важливим етапом розвитку харчової промисловості. Цей процес здійснюється на основі Закону «Про міжнародні договори України» (1994 р.), Конституції України (ст. 9 – чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України), Закону «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (2002 р.) та Закону «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», Указів Президента України «Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу» (2004 р.) та «Про заходи щодо вдосконалення діяльності у сфері технічного регулювання та споживчої політики» (2005 р.).

Найбільш проблемним питанням у сфері оцінки відповідності є чинний в Україні «Перелік продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації».

З цією метою розроблено проект багатofакторної математичної моделі оцінювання рівня ризику про-

Таблиця

Індекси виробництва харчової промисловості (у відсотках до попереднього року)*

Галузь	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	108,4	120,0	112,4	113,7	110,0	115,8

*Джерело: [3]

дукції для життя, здоров'я людей тощо, яка невдовзі пройде стадії практичної апробації. Застосування такої моделі дасть змогу здійснити кількісну оцінку рівня ризику продукції з урахуванням конкретної ситуації в Україні і в подальшому переглянути та скоротити Перелік на основі фактичної ситуації, що склалася на момент оцінювання.

Однак у Звіті Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до Світової організації торгівлі в частині «Санітарні та фітосанітарні заходи» ставиться вимога щодо скасування обов'язкової сертифікації харчових продуктів і відсторонення Держспоживстандарту від права контролювати харчові продукти.

Добре відомо, продукцію якої якості споживає наше населення і до чого призведе одномоментне скасування обов'язкової сертифікації. Викликає подив те, що така позиція підтримується зацікавленими центральними органами виконавчої влади країни. Не маючи ніяких напрацювань щодо приведення національного законодавства з цього питання до міжнародних вимог, Міністерство охорони здоров'я, Мінагрополітики та Мінекономіки безпідставно наполягають на одномоментній відміні сертифікації продукції в Україні, і в першу чергу харчових продуктів.

Слід зазначити, що Угодою про застосування санітарних і фітосанітарних заходів (SPS) сертифікація належить до санітарних заходів, які кожна держава-член СОТ має право застосовувати для забезпечення безпеки життя та здоров'я громадян. Відповідно до міжнародних стандартів система перевірки та сертифікації харчових продуктів має застосовуватися всюди, де тільки це необхідно, задля того, щоб забезпечити відповідність харчових продуктів і систем їх виробництва вимогам захисту споживачів від ризиків, які виникають як від самих харчових продуктів, так і недобросовісної практики їх збуту.

Цим правом користуються країни-члени СОТ, зокрема Киргизія, Китай, Індія, в яких існують переліки продукції, що підлягають обов'язковій сертифікації. В ЄС також діє потужна система захисту прав споживачів від вживання харчових продуктів, які можуть становити загрозу їхньому життю та здоров'ю. Реалізувати харчові продукти без підтвердження їх безпечності відповідними документами, виданими або визнаними в межах ЄС, через ринкову мережу неможливо. В ЄС діють 84 органи із сертифікації харчових продуктів (у Великобританії — 23, в Німеччині — 10, в Іспанії — 10), висновкам яких щодо якості та безпечності харчових продуктів довіряє населення. Жорсткий контроль за імпортованими харчовими продуктами на законодавчому рівні встановлено у США. Канада, Австралія та Японія мають подібні системи контролю за імпортованою продукцією. Постачати харчові продукти на їхні ринки без ретельного контролю з боку уповноважених державою органів неможливо.

З відміною сертифікації харчових продуктів фактично нівелюються міждержавні Угоди з країнами

СНД. Спрощується в односторонньому порядку доступ в Україну продукції цих країн, чим ставиться у нерівні умови вітчизняний товаровиробник. Тобто наша країна свідомо встановлює для вітчизняних товаровиробників жорсткіші умови, які не діють в жодній країні світу.

Слід зазначити, що країни СНД не відмовляються від захисту свого ринку шляхом обов'язкової сертифікації харчової продукції. Зокрема, Російська Федерація — найважливіший партнер у зовнішньоторговельних відносинах, має набагато ширший перелік харчових продуктів, що підлягають обов'язковій сертифікації, порівняно з Україною. Наприклад, із молочних продуктів в Україні підлягають сертифікації тільки вершкове масло та сичужні сири. Водночас у Російській Федерації обов'язково сертифікуються всі молочні продукти — молоко, ряжанка, сметана, кефір, йогурти тощо.

Таким чином, відміна сертифікації продукції може призвести до:

створення сприятливих умов для ввезення в Україну небезпечної, фальсифікованої, недоброякісної продукції невідомого походження за демпінговими цінами, що негативно вплине на економіку вітчизняних підприємств, які виробляють аналогічну продукцію, та призведе до скорочення робочих місць завдяки створенню умов недобросовісної конкуренції;

відкриття Україною свого ринку в односторонньому порядку, а для експорту власної продукції вітчизняний товаровиробник змушений буде сертифікувати свою продукцію окремо в кожній країні СНД, наприклад у Росії, Білорусії, Киргизії та інших, залишаючи там свої кошти та сприяючи створенню за кордоном додаткових робочих місць;

нівелювання досягнутих Україною міжурядових домовленостей щодо взаємного визнання робіт із сертифікації. Буде порушена система укладених Україною міждержавних угод з країнами СНД стосовно цього питання, а країни — не члени СНД, з якими відсутні такі угоди, не прагнутимуть до укладання їх.

Необхідно створити систему державного регулювання безпечності та якості харчових продуктів. Вона має передбачати створення законодавчої, нормативної бази та потужної інфраструктури. Численні скарги споживачів, а також результати проведених територіальними органами Держспоживстандарту України перевірок якості та безпеки товарів свідчать про низьку якість товарів, що реалізуються на споживчому ринку.

В Європейському Союзі питання безпеки та якості харчових продуктів у ланцюгу «від поля до столу» регулюється близько 400 європейськими директивами. Їх необхідно запровадити в законодавство України, а також пов'язаних із ними стандартів Кодексу Аліментаріус для створення аналогічної системи.

Слід розробити та прийняти акт Кабінету Міністрів України «Про порядок маркування харчових продуктів, які містять, складаються або вироблені з генетич-

но модифікованих організмів (ГМО) і реалізуються на споживчому ринку України, та заходи щодо організації контролю за наявністю та вмістом у харчових продуктах генетично модифікованих організмів» на основі європейських директив. Необхідно також створити й оснастити мережі випробувальних лабораторій (за міжнародним стандартом ISO 17025) в кожному обласному центрі та містах республіканського підпорядкування, які були б у змозі виявити вміст ГМО у харчових продуктах та забезпечити підготовку відповідного персоналу. Запровадити механізм контролю якості харчової продукції та сільськогосподарської сировини з урахуванням європейської практики через впровадження і функціонування на підприємстві систем управління, зокрема управління якістю, управління безпечністю харчової продукції, НАССР.

Перехід від обов'язкової сертифікації до міжнародної (європейської) моделі оцінки відповідності має супроводжуватися скоординованою роботою щодо створення на законодавчому, нормативному й інфраструктурному рівнях ефективної системи контролю за якістю і безпекою продукції, у т. ч. харчової.

Таким чином, впровадження реформ у сфері державного регулювання господарської діяльності без належної підготовки, передусім у частині приведення чинного законодавства України до міжнародних та європейських вимог, може негативно вплинути на стан національної економіки, значно погіршити насичення споживчого ринку вітчизняними товарами і, як наслідок, призвести до зниження якості життя населення.

Висновок. Державна політика щодо залучення іноземних інвестицій в харчову промисловість повинна мати досконалу систему технічного регулювання безпечності та якості продукції, яка б забезпечувала конкурентоспроможність продукції в умовах глобалізації економіки, жорсткої міжнародної конкуренції та розподілу праці. Зміни у цій сфері, здійснені без урахування інтересів і, що дуже важливо, готовності усіх зацікавлених у ній сторін (промисловості, органів влади, населення, контролюючих і наглядових органів, стратегічних партнерів нашої країни тощо) можуть призвести до незворотної руйнації системи технічного регулювання в Україні, а також до порушення конституційних прав громадян на споживання безпечної продукції, передбачених статтями 42 і 50 Конституції України.

Список літератури

- 1 Довганюк Л.В. Науково-методичні основи державного регулювання інвестиційної діяльності : автореф. дис... канд. екон. наук 08.02.03 : Н-д. економ. ін.-т. М-ва економіки та з питань європ. інтегр. України. — К., 2005. — 18 с.
- 2 Михайленко О.В. Удосконалення реального інвестування підприємств харчової промисловості на основі системи кредитних відносин : автореф. дис... канд. екон. наук 08.06.01 : Нац. ун-т харч. техн. — К., 2006. — 20 с.
- 3 Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2007 році // www.ukrstat.gov.ua
- 4 Письменна О.Б. Проблеми інвестиційної політики харчової промисловості // <http://www.rusnauka.com/> 14.NTR_2007/Economics/21545.doc.htm

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

УДК 005.311.7

В.Н. Парсяк,
д. е. н., професор,

І.С. Титова,
аспірант,

Національний університет кораблебудування

ОПТИМІЗАЦІЯ РІШЕНЬ ЩОДО МАТЕРІАЛЬНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТЕОРІЇ ІГОР

Побіжний розгляд численних прикладів із практики свідчить, що інтереси учасників мотиваційних відносин часто є різними, оскільки кожний з них прагне вплинути на ситуацію на власну користь. Зважаючи на це, виникають і розвиваються суперечності, які здатні за певних умов набути

антагоністичних форм. Дослідженням поведінки й розробкою оптимальних правил взаємодії учасників конфліктних ситуацій займається теорія ігор, оперуючи при цьому не реальними діями певних осіб, а моделями, побудованими за допомогою прийнятних інструментів.

Слово «модель» має латинське походження і в широкому тлумаченні означає образ, аналог який використовується як субститут реального об'єкта, процесу, явища або іншого оригіналу [1, с. 461]. На ідеї моделювання ґрунтується майже кожний метод наукового дослідження — як теоретичного (з використанням різноманітних абстрактних моделей), так і прикладного (в центрі уваги — предметні моделі).

Слід зазначити, що проведення експериментів з організаційними системами зазвичай ускладнено. По-перше, люди, які їх складають, не завжди позитивно сприймають відведену їм роль. Невипадково, активний супротив громадськості викликають спроби деяких маркетологів проникнути у підсвідомість покупців споживчих товарів для з'ясування мотивів придбання певних виробів або послуг. По-друге, за підсумками експерименту ймовірним є одержання від'ємного результату, який може негативно позначитися не лише на фізичному здоров'ї залучених осіб, а й завдати їм також психологічні травми з незворотними наслідками. Мабуть, не варто забувати про спробу побудувати «рай на землі» послідовниками соціалістичної доктрини. Експеримент не вдався, а людські життя — не зворотні.

Тому природним виглядає поширення теорії ігор серед іноземних дослідників [2, 3, 4], які за допомогою моделювання та конструювання прагнуть знайти відповіді на складні питання економічного життя, не нехтуючи людською гідністю, моральними цінностями й законодавчими обмеженнями. Зрозуміло, з яких причин відповідні технології не набули значного поширення серед вітчизняних авторів, які або свідомо ігнорували їх, або взагалі не знали про їхнє існування.

Публікації, які нам відомі, містять численні визначення теорії ігор. Наприклад: «Теорія раціональної поведінки людей з інтересами, які не співпадають» [5, с. 32], «Наука про стратегічне мислення» [6, с. 15]. Дехто наполягає на математичній природі теорії ігор: «Теорія математичних моделей ухвалення оптимальних рішень в умовах конфліктів» [7, с. 17]. Нарешті, непоодинокі автори підкреслюють її роль саме в процесі моделювання: «Суть теорії ігор в тому, щоб допомогти економістам розуміти і передбачати те, що відбуватиметься в економічному контексті» [8, с. 39]. З нашого погляду, всі вони не суперечать одне одному, а окреслюють окремі моменти, які в сукупності становлять вичерпну характеристику об'єкта дослідження. Щодо питання теорії ігор, яке пере-

буває в центрі нашої уваги, пропонується таке її визначення: теорія ігор — сукупність математичних методів моделювання економічної поведінки суб'єктів господарських відносин, інтереси яких не збігаються настільки, що набувають ознак конфлікту.

Йдеться, зокрема, про застосування теоретико-ігрових методів у розв'язанні проблем організації промислового виробництва, торгівлі (моделі торгів або аукціонів), визначення поведінки підприємств на ринках факторів виробництва (предметів і засобів праці, робочої сили тощо), для розв'язання актуальних завдань внутрішньофірмового менеджменту.

Мета статті полягає у з'ясуванні перспектив і визначенні можливостей використання теорії ігор для прийняття рішень щодо мотивації персоналу, залученого власниками до втілення в життя розроблених ними підприємницьких проектів.

Передусім розглянемо якісний підхід до аналізу взаємозв'язків у мотиваційному управлінні організаційними системами, використовуючи для цього інструментарій теорії ігор. Це можливо, насамперед, тому, що відносини, які супроводжують товарне виробництво та розподіл його результатів внаслідок ринкових трансакцій, сконструйовані в такий спосіб, що вигоди носіїв цих відносин залежать як від їхньої поведінки, так і від дій та поведінки інших суб'єктів. А це є інтерпретацією гри. Відповідні ролі виконують державні установи, підприємства, фізичні особи (приватні підприємці, наймані працівники) тощо. Вони оптимізують свою поведінку, якщо їм відомі ймовірні ходи (стратегії) протилежної сторони.

Звертає на себе увагу, що в теорії ігор поняття «стратегія» відрізняється від загальноприйнятого¹ та тісно пов'язане з інформованістю першого гравця про поведінку другого. Керуючись цими міркуваннями, в подальшому під стратегією розумітимемо правило поведінки гравця, тобто правило вибору конкретної дії залежно від змісту інформації, яку він отримав впродовж гри. Одним із прикладів стратегій в економічних іграх можна вважати підвищення або зниження продуктивності праці робітника, спричинені збільшенням або, відповідно, зменшенням впливу на нього мотиваційних чинників. Ситуація, вочевидь, є конфліктною. Результатом конфлікту є виграш або програш, які можуть бути задано кількісно (програш — 0, виграш — 1, а нічия — $\frac{1}{2}$).

Мета теорії ігор — визначити оптимальну стратегію для кожного гравця. Вона набуває ознак опти-

¹ Слово «стратегія» походить з грецької мови і у переносному розумінні означає мистецтво управління, що ґрунтується на правильних і довгострокових прогнозах.

мальності, якщо один із гравців отримує максимальний виграш, коли другий дотримується своєї стратегії. Водночас, другий гравець повинен мати мінімальний програш, якщо стратегія першого залишиться незмінною. Оптимальні стратегії зобов'язані також задовольняти умові стійкості: кожному гравцеві не вигідно відмовлятися від своєї стратегії в поточній грі. Формально ігри мають вигляд платіжної матриці або, інакше кажучи, матриці виплат [9, с. 64]. Вона відображає наслідки, які матиме кожний учасник гри при певних рішеннях (власних стратегіях).

Припустимо, що гравець A має m власних стратегій (A_1, A_2, \dots, A_m) , а гравець B — n (B_1, B_2, \dots, B_n) . У цьому разі гра має розмірність $m \times n$. У результаті вибору гравцями будь-якої пари стратегій A_i ($i = 1, 2, \dots, m$) та B_j ($j = 1, 2, \dots, n$), однозначно прогнозується результат гри: виграш (a_{ij}) гравця A та програш $(-a_{ij})$ гравця B . Якщо значення a_{ij} відомі для будь-якої пари стратегій (A_i, B_j) , то матриця, $P = (a_{ij})$, $i = 1, 2, \dots, m$; $j = 1, 2, \dots, n$ елементами якої є виграші, що відповідають стратегіям A_i і B_j , називається платіжною матрицею, або матрицею гри (табл. 1).

Два робітники мають місячний оклад 1200 грн. Обидва працюють добре та заслуговують на збільшення заробітної плати (скажімо, на 500 грн.). Але у підприємства тимчасово вистачає коштів на захоплення тільки одного з них. Керівник вирішує підвищити окладу тому працівникові, який краще виконає доручене йому завданням. Якщо переможець виявлений не буде, то підвищеного окладу не отримає жоден, а менеджмент вдасться до очікування нагоди віддати належне обом працівникам за сприятливого збігу обставин у майбутньому. Якщо ж робітники погано виконають завдання, винагороди не буде. Для того щоб скласти відповідну платіжну матрицю, проаналізуємо поведінку кожного робітника²:

а) гравець A виконує роботу гірше за гравця B , а той, відповідно, робить її краще, тоді виконується пара стратегій (A_1, B_2) і підвищений оклад отримує гравець B , тобто $(1200/1700)$;

б) гравець A виконує роботу краще, ніж гравець B . Спрацьовує пара стратегій (A_2, B_2) — обіцяну винагороду отримує перший гравець $(1700/1200)$;

в) гравець A і гравець B однаково якісно виконали роботу, тобто обрали пару стратегій (A_2, B_1) . У цьому разі, згідно з умовою, жоден не отримує підвищеного окладу $(1200/1200)$;

г) найменш імовірний варіант, коли обидва працівники погано упорались із завданням, здійснивши тим самим пару стратегій (A_1, B_2) .

Таким чином, для гри, яка нами проаналізована, отримуємо платіжну матрицю розміром 2×2 (табл. 2).

Розглянемо тепер гру $m \times n$ з матрицею $P = (a_{ij})$, $i = 1, 2, \dots, m$; $j = 1, 2, \dots, n$, та визначимо найкращу серед стратегій A_1, A_2, \dots, A_m . За нею, гравець A , обираючи стратегію A_i , повинен розраховувати, що гравець B , відповів стратегією B_j , за якої виграш для гравця A буде мінімальним (гравець B прагне «нашкодити» гравцю A). Позначимо через α_i найменший виграш гравця A при виборі їм стратегії A_i , для всіх можливих стратегій гравця B (найменша кількість в i -му рядку платіжної матриці), тобто $\min_{j=1, \dots, n} a_{ij} = \alpha_i$.

Серед усіх значень α_i ($i = 1, 2, \dots, m$) виберемо найбільший ($\alpha = \max_{i=1, 2, \dots, m} \alpha_i$). Назвемо α нижньою ціною гри, або максимальним виграшем (максиміном). Це гарантований виграш гравця A при будь-якій стратегії гравця B . Отже, $\alpha = \max_{i=1, 2, \dots, m} \alpha_i \min_{j=1, \dots, n} a_{ij}$.

Гравець B зацікавлений у тому, щоб зменшити виграш гравця A . Обираючи стратегію B_j , він враховує максимально можливий при цьому виграш для A . Позначимо $\beta_j = \max_{i=1, 2, \dots, m} a_{ij}$. Серед усіх значень β_j оберемо найменше ($\beta = \min_{j=1, 2, \dots, n} \beta_j$) та назвемо β

Таблиця 1

Приклад платіжної матриці

A_j	B_i			
	B_1	B_2	...	B_n
A_1	a_{11}	a_{12}	...	a_{1n}
A_2	a_{21}	a_{22}	...	a_{2n}
...
A_m	a_{m1}	a_{m2}	...	a_{mn}

² Введемо для цього умовні визначення стратегій. Перший робітник (далі гравець A) може виконати роботу гірше за другого робітника (гравця B) — стратегія A_1 . Якщо гравець A виконує роботу краще за гравця B — стратегія A_2 . У свою чергу, гравець B може перевершити гравця A — стратегія B_1 , або поступитися йому — стратегія B_2 .

Платіжна матриця гри «Змагання за підвищення окладу»

A_j	B_i	
	B_1	B_2
A_1	1200/1700	1200/1200
A_1	1700/1200	1200

верхньою ціною гри або мінімальним виграшем (*мінімаксом*). Це гарантований програш гравця B . Отже, $\beta = \min_{j=1, \dots, n} \max_{i=1, 2, \dots, m} a_{ij}$.

Узагальнення господарської практики та численних публікацій створило підґрунтя для систематизації різновидів ігор, які були віднесені до кількох категорій. За характером відносин між гравцями, зокрема, розрізняють:

1) *некооперативні ігри*. Вони характеризуються тим, що їхні гравці, за визначенням, не можуть діяти спільно, але приймають рішення одночасно та незалежно один від одного і позбавлені можливості узгодити вибір своїх стратегій або перерозподілити отриманий виграш.

У стані некооперативної гри перебувають, наприклад, головний бухгалтер малого підприємства та бухгалтер-касир, який підпорядкований своєму керівникові і, з цієї причини вимушений виконувати отримані від нього доручення. Працівникові сплачується стабільний оклад (розміри якого визначаються штатно-посадовим розкладом, затвердженим власниками), незалежно від обсягів виконаної роботи. Тому досить природною виглядає стратегія касира звести до мінімуму виконувану роботу. Підстав для безперервних скарг буде достатньо. Зрозуміло, що керівника така стратегія підлеглого не влаштовує. Тому «незручну» особу звільняють або некооперативна гра поступається місцем грі кооперативній.

2) *кооперативні ігри*. Їх особливість полягає у досягненні домовленості між керівником обліково-аналітичного підрозділу та працівником про визначення залежності розміру його особистого доходу від обсягів виконаної роботи. Наприклад, у звітні періоди та впродовж періоду нарахування й виплати зарплати бухгалтер-касир отримує додатково половину посадового окладу як премії. В кооперативних іграх учасники, як правило, діють спільно (узгоджують свою поведінку, обмінюються інформацією тощо);

3) *ієрархічні ігри*. В цих іграх ходи учасників відбуваються по черзі (на відміну від некооперативних і кооперативних ігор, впродовж яких гравці обирають свої стратегії одночасно й один раз); їм не за-

бороняється обмінюватись інформацією (це значно знижує невизначеність при прийнятті рішень), вони отримують максимально гарантований результат (функція корисності суб'єкта набуває максимального значення у найгіршій для нього ситуації); нарешті, порядок ходів — фіксований. Першому гравцеві (має назву — центр) надається право першого ходу щодо вибору стратегії. В продовження другий гравець (агент), аналізуючи стратегію центру, обирає власну стратегію. Така ситуація іменується грою Γ^1 . Центр не очікує інформації про дії агента і складниками його стратегії є лише вибір найбільш відповідної поведінки.

У такий спосіб поводять себе сторони зовнішньоекономічної угоди, одна з яких незадоволена виконанням іншою (центром) умов контракту (прострочення поставки або недоставка товару у визначений термін; нестача або інша втрата товару при його поставці; поставка товару неналежної якості тощо). За таких обставин імпортер звертається до експортера з усною вимогою виправити ситуацію. Якщо реакція винуватця не є задовільною, наступний крок — оформлення претензії, яка містить не лише вимогу усунути недоліки, а й відшкодувати збитки і сплатити борги та штрафи. У разі відмови постачальника задовольнити претензії або неотримання відповіді від нього, готується позов до арбітражу — звернення про захист порушеного права або іншого інтересу, який охороняється законом. Перелік наступних кроків нескладно продовжити.

Ще одним варіантом поведінки гравців може бути такий: центр повідомляє агента про свою реакцію на стратегію, яку той ініціативно обирає сам. Один із прикладів — застосування стимулюючих впливів за обставин, коли центр інформований про ймовірні стратегії агента. Наприклад, покупець оптової партії товару, переданої йому в кредит з відстрочкою платежу у 30 банківських днів, може розрахуватися з продуцентом раніше. Розуміючи це, постачальник пропонує йому специфічну знижку — сконто, розмір якої залежить від швидкості сплати за придбану продукцію: при розрахунку через 20 днів ціна зменшується на 3 %, через 15 — на 5 % і т. д. Другий при-

клад: між керівником механічної ділянки складального цеху (центром) і робітником (агентом) існує домовленість про місячний план роботи, відповідно до якого верстатник зобов'язаний виготовити 10 деталей середньої складності (з відрядною розцінкою 50 грн/од.) та одержить за це винагороду в 500 грн. Зважаючи на одержання підприємством додаткового замовлення від постійного клієнта, керівник пропонує робітникові виготовляти на 3 деталі підвищеної складності більше й одержати за це 1000 гривень. Як бачимо, обидві сторони заздалегідь усвідомлюють, якою буде винагорода, якщо дії працівника відповідатимуть пропозиції менеджера. Окреслена ситуація називається грою Γ^2 .

Якщо центр не планує самостійно отримати інформацію про дію агента, він може превентивно обрати дію, реалізуючи гру Γ^1 . Однак, не виключена й більш складна поведінка. Перший хід центру в такому разі складається з повідомлення агенту про вибір стратегії (яка найвигідніша для агента) та інтерпретується, як обіцянка центру обрати цю стратегію за умови, що агент, у свою чергу, обіцяє обрати дію, яка вигідна центру. Так будується гра Γ^3 . В її межах центр змушений обирати свою стратегію, не знаючи дії, обраної агентом. Розглянемо цю ситуацію докладніше. З нашої точки зору, досить зручно розглядати мотиваційний процес, представляючи взаємодію між учасниками такого процесу у вигляді організаційної системи, як це показано у [9, 10]. Тому, спираючись на розробки попередників, проілюструємо взаємодію між учасниками організаційної системи (рис.).

Як бачимо, вона складається з двох рівнів. На верхньому розташований центр, призначення якого полягає у розгляді та затвердженні мотивацій-

них рішень. Залежно від організаційно-правової форми підприємств реального сектору економіки, роль центру виконують, наприклад, органи корпоративного управління господарськими товариствами (загальні збори акціонерів або учасників, спостережна рада, правління чи дирекція), а також менеджери середньої ланки. На нижньому рівні системи знаходяться суб'єкти мотиваційного впливу (в подальшому – агенти).

Стратегією центру є виплата винагороди агенту залежно від обраної агентом стратегії. У свою чергу, стратегією агента може, наприклад, виступати пропозиція робочої сили або надання певних послуг центру тощо. Прогнозовані винагороди зазвичай мають обмеження. Наприклад, нижня межа оплати праці визначається законодавством шляхом встановлення мінімального розміру оплати праці. Верхній край, залежно від форми власності підприємства, зумовлений затвердженим штатно-посадовим розкладом, тарифною системою або винагородою приватного власника. Природною поведінкою як центру, так і агента є максимізація власної цільової функції.

Цільова функція агента ($ЦФ_{ac}$) – це досягнення найбільшого значення винагороди з боку центру або різниці між стимулюванням (матеріальною винагородою) і витратами, або грошовим еквівалентом тих зусиль, які агент повинен докласти при наданні послуг центру:

$$ЦФ_{(a)} = C - B_a \rightarrow \max$$

де C – матеріальна винагорода, грн; B_a – витрати агента (на харчування, транспорт, одяг, освіту тощо).

Здається очевидним, що винагорода з боку центру повинна, як мінімум, компенсувати його витра-

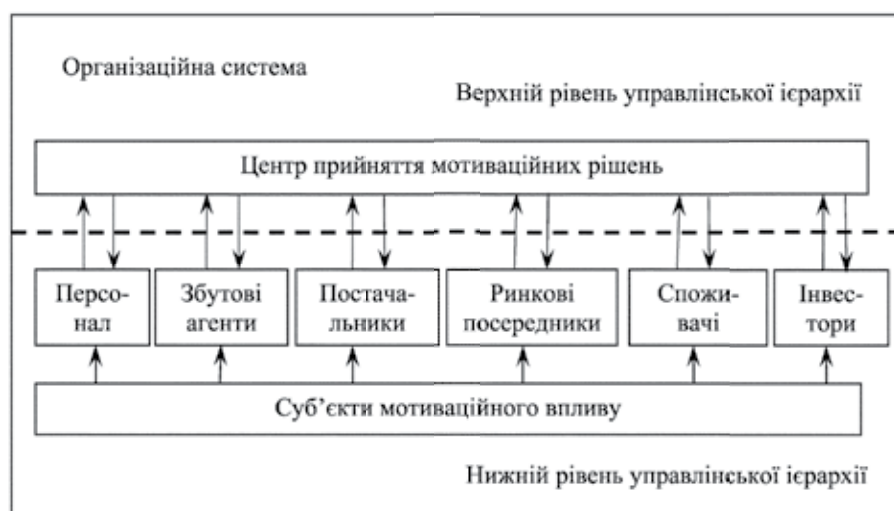

Рис. Взаємодія учасників організаційної системи

ти. Цільова функція центру ($ЦФ_{(u)}$) – забезпечити найбільший дохід від діяльності агента, залученого до здійснення підприємницького задуму (проекту, програми) або різницю між доходом і витратами центру на винагороду, яку він виплачує агенту:

$$ЦФ_{(u)} = D \rightarrow \max, \text{ або } ЦФ_{(u)} = D - C \rightarrow \max,$$

де D – дохід центру, грн; C – витрати центру на стимулювання агента, грн.

Висновки. 1. Грунтуючись на припущенні про те, що інтереси сторін мотиваційного процесу різні, перед менеджментом постає завдання щодо узгодження потреб кожної із них з максимальною взаємною корисністю. Досягти цієї мети на практиці досить складно, адже прогнозувати реакцію на мотиваційні впливи з високою ймовірністю важко. З огляду на це доцільно застосовувати теоретико-ігровий підхід.

2. Апарат, властивий теорії ігор, інтерпретує мотиваційний процес із позицій якісного аналізу, яким і обмежуються більшість його дослідників. Але, на наш погляд, цього не достатньо, тому що мотивація завжди пов'язана із витратами коштів, які, як відомо, є обмеженими. Тому постає питання щодо розумно-

го використання фінансових ресурсів, спрямованих власником на мотиваційні цілі.

Список літератури

- 1 Куніч З.Й. Універсальний словник української мови / Куніч З. Й. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2005. — 848 с.
- 2 Thomas L.C. Games, Theory and Applications. Prentice Hall Europe. 2003.
- 3 Fundenberg D., Tirole J. Game Theory. The MIT Press, 2004.
- 4 Pindyck R., Rubinfeld D. Microeconomics. N. Y., etc., 1992. — 466 p.
- 5 R.J. Lectures on Game Theory. San Francisco: Westview Press, 1989.
- 6 Dixit A., Nalebuff B. Thinking Strategically: The Competitive Edge in Business, Politics and Everyday Life. N.Y.: Norton, 1991.
- 7 Воробьев Н.Н. Основы теории игр: некоалиционные игры / Воробьев Н. Н. — М.: Наука, 1984.
- 8 Kreps D. Game Theory and Economic Modelling. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- 9 Слухай С.В. Довідник базових термінів та понять з мікроекономіки / Слухай С. В. — К.: Лібра, 1998. — 256 с.
- 10 Новиков Д.А. Теория управления организационными системами / Новиков Д. А. — М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. — 584 с.
- 11 Новиков Д.А. Стимулирование в организационных системах Новиков Д. А. — М.: СИНТЕГ, 2003. — 312 с.

УДК 330.313:631.11

М.І. Кареба,

аспірант,

Миколаївський державний аграрний університет

ЩОДО СУТНОСТІ І СКЛАДУ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЇХ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ

Забезпечення продовольчої безпеки країни й ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від наявного ресурсного потенціалу, що визначає його можливості у здійсненні інтенсифікації виробництва. Відновлення та раціональне використання ресурсного потенціалу аграрного сектору АПК сприяє подальшому розвитку зовнішньоекономічної діяльності, яка набуває особливого значення зі вступом України до СОТ.

Нині у більшості підприємств ресурсний потенціал ні за кількісними, ні за якісними характеристиками не в змозі забезпечити стратегічний інноваційний розвиток. За роки ринкових трансформацій відбуло-

ся його руйнування, що негативно позначається на ефективності виробничої діяльності агроформувань. Через низьку платоспроможність більшості підприємств формування ресурсного потенціалу гальмується, а в окремих випадках без державної підтримки стає неможливим. Водночас досягнення бажаного рівня конкурентоспроможності виробництва ґрунтується на наявності ресурсного потенціалу, збалансованого за всіма позиціями.

Проблеми розвитку ресурсного потенціалу аграрної сфери економіки активно вивчалися вченими-економістами у 80-ті роки минулого століття, насамперед стосовно планування державних закупівель

сільгосппродукції (Андрійчук В.Г., Лукінов І.І., Онищенко О.М., Пасхавер Б.Й., Протасов В.Ю., Шиян В.Й., Юзефович А.Е.). У 90-ті роки цим питанням майже не приділяли уваги, оскільки напрям наукового пошуку вчених спрямовувався на реформування сільгоспдприємств і пов'язанні з ним проблеми.

В останні роки пошквалилися наукові дослідження у цій сфері, що слід вважати позитивним явищем. Вагомий внесок у вивчення цих проблем зробили В.Я. Амбросов, В.А. Анічін, Ю.В. Василенко, М.В. Гладій, С.В. Додонов, В.Ф. Іванюта, О.В. Коваленко, Н.С. Краснокутська, І.О. Крюкова, М.Я. Мойса, О.В. Олійник, В.В. Россоха, П.Т. Саблук, В.П. Славов, А.М. Стемальщук, В.М. Трегобчук, С.Г. Черемісіна та ін. Проте багато питань залишилися за межами досліджень науковців, неузгодженими і спірними. До останніх, зокрема, належить визначення сутності ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств та його складників, що й обумовило мету статті.

Слід вказати на відсутність єдиної точки зору щодо тлумачення змісту категорії «ресурсний потенціал» в економічній літературі. Зокрема, В.А. Анічін [1] та Ю.В. Василенко [2] під аграрним ресурсним потенціалом розуміють сукупність певним чином збалансованих трудових, земельних і матеріальних ресурсів, призначених для виробництва сільгосппродукції. У працях В.Я. Амбросова та інших авторів поняття «ресурсний потенціал» розглядається як сукупність наявних ресурсів, необхідних для забезпечення процесу виробництва. Стосовно сільгоспдприємств склад цих ресурсів коригується з урахуванням того, що головним засобом виробництва тут є земля.

За визначенням М.В. Гладія [3], ресурсний потенціал — це сукупна інтегральна продуктивність промислових і природних засобів виробництва, а також трудових ресурсів, які відображаються показниками виходу валової і товарної продукції на одиницю земельної площі. Складники ресурсного потенціалу окремого регіону створюють його територіально-компонентну структуру.

Складниками ресурсного потенціалу С.В. Додонов [4] пропонує вважати землю, основні засоби та персонал, вартісна оцінка яких відображає загальний ресурсний потенціал господарства або регіону. Крім того, до складу ресурсного потенціалу він відносить і капітальні інвестиції, пов'язані з вкладеннями в основні засоби виробництва. Водночас автор вважає неприйнятним введення до складу ресурсного потенціалу підприємства вартості його оборотних засобів. На наш погляд, вилучення із складу ресурсів підприємства оборотних засобів є не виправданим, оскільки без них виробнича діяльність підприємства практично неможлива.

В.Ф. Іванюта [5] розглядає ресурсний потенціал АПК як сукупність таких його видів, як природно-земельний, біологічний, трудовий, виробничий і фінансовий. На погляд Н.С. Краснокутської [6], ресурсний потенціал підприємства має охоплювати технічні,

кадрові, фінансові, організаційні, технологічні, просторові, інформаційні складники та ділову репутацію.

На думку М.Я. Мойси та І.О. Крюкової [7], ресурсний потенціал — це сукупність земельних, матеріальних, трудових, фінансових ресурсів та економічного інтересу, які є об'єктивно необхідними передумовами здійснення аграрного виробництва. В.П. Славов і О.В. Коваленко [8] економічний зміст ресурсного потенціалу визначають як комплексну категорію, яка є основою матеріального відтворення в гармонійному поєднанні з продуктивними силами і виробничими відносинами, що збалансовує кількісні (технологічні) та якісні співвідношення ресурсів і тим самим визначає як саму технологію виробництва, так і параметри (розміри) організаційно-правової форми господарювання.

Таким чином, чіткого й загально визнаного визначення сутності та складників ресурсного потенціалу в економічній літературі поки що немає. Між тим це питання має важливе значення для адекватного відображення сучасного стану функціонування сільського господарства країни. Аналіз визначень ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства дає підстави для висновку, що він є сукупністю всіх ресурсів (природних, трудових, промислових), необхідних для забезпечення ефективної діяльності. Ресурсний потенціал будь-якого аграрного формування — це економічна категорія, яка містить багато складників. Наочне уявлення про перелік останніх надає побудована нами структурна модель ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства, наведена на рисунку.

Таким чином, ресурсний потенціал аграрних підприємств — це складна система, яка поєднує групи ресурсів, що при використанні в органічній єдності дають змогу одержати заплановані результати діяльності. Всі складники ресурсного потенціалу будь-якого господарського формування взаємозв'язані. Наприклад, від кількісних і якісних характеристик персоналу значною мірою залежить продуктивна спроможність господарської ланки, а якісний рівень робочої сили визначається системою підготовки кваліфікованих кадрів. Слід зазначити, що з реформуванням аграрного сектору економіки суттєво змінилися розміри та співвідношення різних елементів ресурсного потенціалу підприємств і регіонів.

Існують визначення ресурсних потенціалів національної економіки (стосовно країни в цілому), окремого регіону, конкретної галузі і підприємства. У тісному взаємозв'язку всі види потенціалу впливають один на одного. Наприклад, потенціал окремо взятого підприємства залежить від рівня розвитку регіону, в якому воно розташоване, і галузі, до складу якої належить, а також від діяльності організаційних, постачальницьких, збутових та інших структур, з якими вступає у виробничо-господарські зв'язки.

Сукупні ресурси аграрної сфери економіки являють собою систему органічно пов'язаних елементів

Рис. Структурна модель ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств

продуктивних сил, які функціонують у процесі виробництва сільськогосподарської продукції. Ефективне функціонування аграрних підприємств залежить від раціонального (оптимального) складу сукупних ресурсів і належного рівня їх використання. Забезпечення цілісності системи аграрного ресурсного потенціалу – невід’ємна умова ефективного розвитку кожного підприємства, регіону і країни в цілому.

У ринкових умовах господарювання всі складові ресурсного потенціалу, включаючи землю і працю, повинні функціонувати як товар. Коли ж один з ресурсів виробництва виключається з обігу, розраховувати на досягнення позитивного ефекту практично неможливо. Головне призначення ресурсного потенціалу – створення нових вартостей з урахуванням змін у вимогах ринку до виготовленої продукції. Тому всі складові потенціалу повинні слугувати загальною метою, яка стоїть перед підприємством.

Висновки. Ресурсний потенціал сільськогосподарського підприємства – це сукупність усіх ресурсів (природних, трудових і промислових), необхідних для забезпечення ефективної діяльності. Невід’ємними складниками ресурсного потенціалу є природні, трудові, матеріально-технічні (включаючи енергетичні), інформаційні, нематеріальні активи. Досягнення належного ефекту від діяльності господарство здатне забезпечити

лише за наявності відповідних обсягів усіх зазначених видів ресурсів та їх раціонального співвідношення.

Список літератури.

- 1 Аничин В.А. Измерение производственных возможностей сельскохозяйственных предприятий / Аничин В. А. — Х. : Харьк. гос. аграр. ун-т им. В.В. Докучаева, 1995. — 113 с.
- 2 Василенко Ю.В. Производственный потенциал сельскохозяйственных предприятий / Василенко Ю. В. — М.: Агропромиздат, 1989. — 152 с.
- 3 Гладій М.В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології і практики) / Гладій М.В. — Львів: ІРД НАН України, 1998. — 294 с.
- 4 Додонов С.В. Влияние потенциала на эффективность сельскохозяйственного производства / С. В. Додонов // Вісник аграрної науки Причорномор’я. — 2004. — № 2. — Т.2. — С. 121—127.
- 5 Іванюта В.Ф. Природний потенціал агропромислового комплексу: регіональний аспект / В. Ф. Іванюта // Агроінком. — 2007. — № 9—10. — С. 45—48.
- 6 Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / Краснокутська Н. С. — К., 2005. — 352 с.
- 7 Мойса М.Я. Ресурсний потенціал аграрних підприємств та економічний механізм його раціонального використання / М. Я. Мойса, О. І. Крюкова // Економіка АПК. — 2004. — № 2. — С. 38—43.
- 8 Славов В.П. Ресурсозбереження як важливий чинник розвитку виробничих систем / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Агроінком. — 2007. — № 7—8. — С. 52—57.

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ НА ВИРОЩУВАННІ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ

Основним і незамінним природним ресурсом, від стану якого залежить успіх у землеробстві, є ґрунт. Тому в сучасних умовах гостро постає питання про необхідність впровадження нових ґрунтозахисних і ресурсозберігаючих способів основного обробітку ґрунту, які б запобігали втратам і зниженню його родючості, забрудненню навколишнього природного середовища, забезпечували зростання виробництва продуктів харчування та кормів при зниженні собівартості одиниці продукції.

Одним із найважливіших заходів, які впливають на родючість ґрунту, є його обробіток. Впродовж тисячоліть у системі основного обробітку ґрунту оранка відіграла вирішальну роль у регулюванні його родючості, в боротьбі з бур'янами, хворобами, шкідниками та у формуванні високих урожаїв цукрових буряків. У більшості господарств України під вирощування цукрових буряків передбачається проведення глибокої полицевої оранки на глибину 28–32 см [5]. Проте доцільність застосування цього агрозаходу в різних ґрунтово-кліматичних регіонах України викликає певні сумніви. Зумовлено це значними відмінностями потенційних умов формування врожаю, насамперед через значні відхилення показників родючості ґрунту, зокрема його агрофізичного, агрохімічного стану, кліматичних умов тощо.

Дослідники вважають, що оранка під цукрові буряки потрібна для глибокого загортання гною, солом, мінеральних добрив, сидератів, кращої їх гуміфікації, розвитку кореневої системи в орному шарі, для очищення верхнього шару від бур'янів [1–3].

Однак інтенсивний обробіток ґрунту енергомісткий, ерозійний, погіршує його якісні властивості. Постає потреба в розробці таких способів обробітку, які б попереджали ерозію, підвищували родючість ґрунту при скороченні енергетичних витрат на одиницю продукції.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є мінімалізація обробітку ґрунту, в основі якого лежить його безполицевий обробіток. Проте єдиною думкою про позитивний або негативний вплив та-

кого заходу під різні сільськогосподарські культури, зокрема під цукрові буряки, не існує, тому вивчення ефективності їх застосування має велике значення для конкретної ґрунтово-кліматичної зони України.

Дослідження способів обробітку ґрунту при різних технологіях вирощування цукрових буряків провадяться в зоні Правобережного Лісостепу, яка характеризується родючими чорноземами, достатньою кількістю опадів, теплим кліматом і спеціалізується на виробництві цукрових буряків.

Саме з цією метою проведено дослідження даних питань, які висвітлено в статті. Економічну оцінку визначали для таких способів обробітку ґрунту як основний традиційний полицевий (контроль); глибокий безполицевий; звичайний безполицевий; мілкий безполицевий. В результаті впроваджених технологій на дослідних ділянках спостерігалися різні забур'яненість, різні показники якості виконання основного обробітку ґрунту і, як наслідок, — різна врожайність.

Зменшення інтенсивності основного обробітку ґрунту, порівняно з традиційним, на початок догляду за рослинами спричиняє істотне забур'янення посівів. Після відповідних заходів захисту рослин на період завершення робіт за їх доглядом рівень забур'яненості не перевищує економічний поріг шкодочинності.

Застосування нових машин на різних варіантах обробітку ґрунту порівняно з традиційним обробітком дає змогу забезпечити прийнятну якість виконання технологічного прийому для сівби цукрових буряків.

У процесі досліджень проведено порівняльну економічну оцінку технологій виробництва цукрових буряків із застосуванням зазначених чотирьох способів основного обробітку ґрунту. Економічні показники при застосуванні різних способів обробітку ґрунту в технології виробництва цукрових буряків наведено в таблиці 1.

Дані табл. 1 свідчать, що при технології вирощування цукрових буряків із застосуванням оранки за-

**Економічні показники при застосуванні різних способів
обробітку ґрунту в технології виробництва цукрових буряків**

Спосіб обробітку ґрунту	Затрати праці, люд.-год./га		Витрати палива, кг/га		Прямі витрати на експлуатацію МТА, грн/га	
	основний обробіток	всього по технології	основний обробіток	всього по технології	основний обробіток	всього по технології
Традиційний полицевий (оранка)	1,11	47,24	18,5	141,7	182,89	1959,53
Глибокий безполіцевий	0,88	47,02	23,3	149,4	181,77	1982,57
Звичайний безполіцевий	0,68	46,55	15,0	138,5	131,04	1907,55
Мілкий безполіцевий	0,42	46,14	8,7	131,1	72,96	1837,63

трати праці становлять 47,24 люд.-год/га, витрати палива – 141,7 кг/га, а прямі витрати на експлуатацію МТА – 1959,53 грн/га.

Економічні показники роботи техніки в технології із застосуванням глибокого безполіцевого обробітку ґрунту свідчать, що затрати праці та прямі експлуатаційні витрати по МТА, порівняно з традиційним обробітком ґрунту, менші, а витрати пального більші. Це пояснюється потребою проведення додаткового дискування модульним агрегатом ґрунтообробним МАГ-3,6 після застосування дискового чизеля ЧД-4. Хоча в цілому витрати пального зросли, але через вищу продуктивність роботи агрегатів порівняно із традиційним обробітком (оранкою), затрати праці та прямі експлуатаційні витрати по МТА в розрахунку на 1 га були меншими. В підсумку прямі витрати на експлуатацію МТА при застосуванні глибокого безполіцевого способу обробітку підвищилися. Це пояснюється тим, що крім двох осінніх дискувань навесні застосували проміжну культивування (ХТЗ-17221+КПП-8) для знищення падалиці озимої пшениці. Саме тому цей спосіб обробітку ґрунту виявився найзатратнішим у розрахунку на 1 га. У двох інших безполіцевих способах обробітку ґрунту також виникла потреба застосувати цей технологічний прийом.

При застосуванні технології вирощування цукрових буряків на основі глибокого безполіцевого способу обробітку ґрунту затрати праці становлять 47,02 люд.-год/га, витрати пального – 149,4 кг/га, а прямі витрати на експлуатацію МТА – 1982,6 грн/га.

Аналізуючи економічні показники роботи техніки в технології, де був застосований звичайний безполіцевий обробіток ґрунту агрегатом МАГ-3,6, робимо висновок, що затрати праці, витрати пального та прямі експлуатаційні витрати по МТА є нижчими ніж за традиційного та глибокого способів обробі-

ку, але вищими ніж при мілкому обробітку ґрунту і становлять 0,68 люд.-год/га, 15,0 кг/га і 131,0 грн/га відповідно, що зумовив обробіток у два сліди.

З даних таблиці 1 випливає, що при використанні цієї технології вирощування цукрових буряків затрати праці становлять 46,55 люд.-год/га, витрати пального – 138,5 кг/га, а прямі витрати на експлуатацію МТА – 1907,6 грн/га.

Розглянувши економічні показники роботи техніки в технології виробництва цукрових буряків із застосуванням мілкого безполіцевого обробітку ґрунту, де був використаний агрегат АКШ-3,6, можна констатувати, що при його застосуванні затрати праці є найнижчими порівняно з іншими досліджуваними способами технологій вирощування цукрових буряків, що пояснюється порівняно високою продуктивністю агрегату – 0,42 люд.-год./га. Витрати палива (8,7 кг/га) і прямі витрати на експлуатацію МТА (72,96 грн/га) також є найнижчими – від 42 до 62 % і від 45 до 60 % відповідно нижчі порівняно з попередніми варіантами. У розрахунку на 1 га даний спосіб обробітку ґрунту є найменш затратним.

При використанні цієї технології вирощування цукрових буряків затрати праці становлять 46,14 люд.-год/га, витрати пального – 131,1 кг/га, а прямі витрати на експлуатацію МТА – 1837,63 грн/га. Порівняння показників витрат при різних способах основного обробітку ґрунту в досліджуваних технологіях вирощування цукрових буряків наведено на рис. 1.

За даними рис. 1 найменшу частку витрат становлять прямі витрати на експлуатацію МТА, витрати пального та затрати праці в розрахунку на 1 га в технології, де було проведено мілкий обробіток ґрунту агрегатом АКШ-3,6. Найбільшу частку витрат становлять затрати праці та прямі витрати на експлуатацію МТА при традиційному обробітку ґрунту (оранці плугом ПНН-5), а найбільшою частка ви-

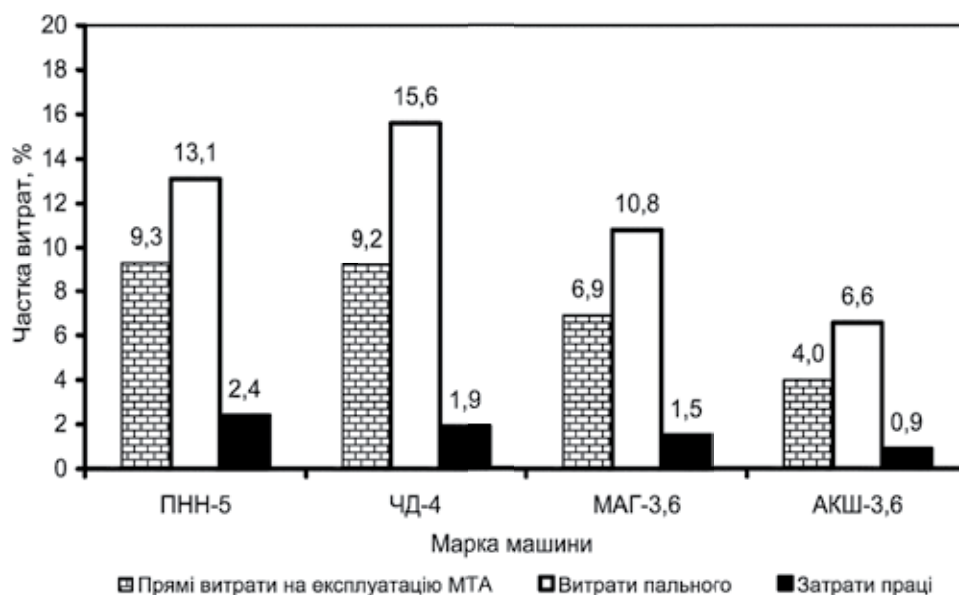

Рис. 1. Витрати на основний обробіток ґрунту в досліджуваних технологіях

трат пального була при глибокому безполицевому обробітку ґрунту агрегатом ЧД-4.

Результати економічної експертизи досліджуваних технологій наведено в табл. 2.

Оцінювати та порівнювати економічні показники при різних технологіях вирощування цукрових буряків доцільно проводити з урахуванням кінцевого результату, тобто в розрахунку на 1 т вирощеної продукції.

З даних таблиці 2 видно, що при застосуванні традиційного обробітку ґрунту на базі оранки, незважаючи на найбільші затрати праці, високі прямі витрати на експлуатацію МТА та витрати пального, в розрахунку на тону вирощених коренеплодів ви-

робнича собівартість є найменшою внаслідок урожайності, що становить 394 ц/га.

Виробничі витрати вирощування цукрових буряків наведено на рис. 2.

З даних рис. 2 видно, що найбільші затрати в розрахунку на 1 га при застосуванні глибокого безполицевого (5151,6 грн) і традиційного обробітку ґрунту на базі оранки (5118,9 грн), а найменші затрати при застосуванні мілкового обробітку ґрунту агрегатом АКШ-3,6 (4979,6 грн) і звичайного обробітку ґрунту в два сліди агрегатом МАГ-3,6 (5061,5 грн). Однак виробнича собівартість тонни вирощених коренеплодів при використанні мілкового безполицевого обробітку ґрунту – найвища (148,5 грн/т.), а при

Таблиця 2

Натуральні та вартісні показники вирощування цукрових буряків при застосуванні різних способів обробітку ґрунту

Показник	Одиниця виміру	Спосіб обробітку ґрунту			
		оранка	безполицевий:		
			глибокий	звичайний	мілкий
Натуральні показники:	х	х	х	х	х
затрати праці	люд.-год./га	47,39	47,17	46,59	46,18
витрати пального	кг/га	141,7	149,4	138,5	131,1
фактична забрудненість	%	14			
урожайність	т/га	39,4	38,3	36,1	35,2
цукристість	%	15,6	15,4	14,9	14,8
Вартісні показники:					
повна собівартість	грн./т	136,42	141,23	147,22	148,54
прибуток	грн./т	33,58	28,77	22,78	21,46
Рентабельність	%	24,62	20,37	15,47	14,45

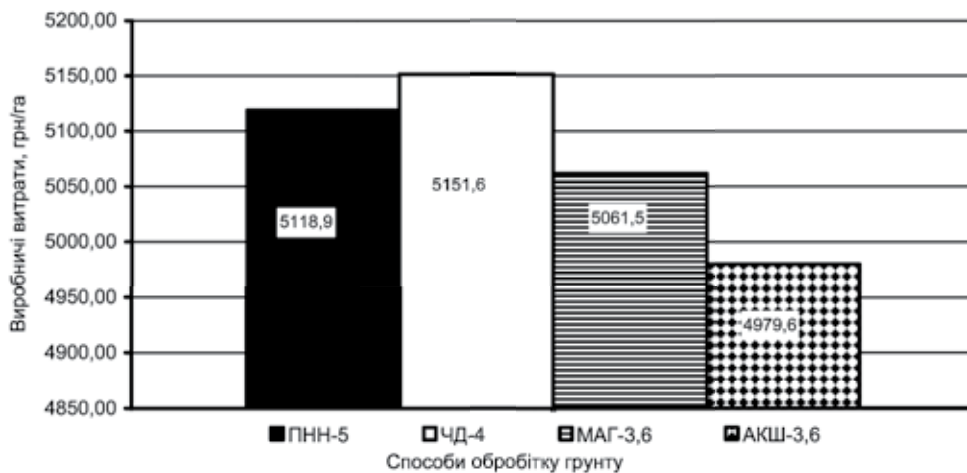

Рис. 2. Виробничі витрати на вирощуванні цукрових буряків

застосуванні традиційного обробітку – найнижча (136,4 грн/т). Собівартість та урожайність цукрових буряків при різних способах обробітку ґрунту відображено на рисунку 3.

З наведених на рис. 3 даних видно, що при оранці урожайність була 39,4 т/га, глибокому безполицевому обробітку – 38,3, звичайному безполицевому обробітку – 36,1, а при мілкому безполицевому обробітку – 35,2 т/га. Прибавка врожаю коренеплодів при оранці (ПНН-5) і глибокому безполицевому обробітку ґрунту (ЧД-4) становить 3,3–4,2 і 2,2–3,1 т/га відповідно, порівняно зі звичайним і мілким обробітками. Найвища цукристість коренеплодів при оранці та глибокому безполицевому обробітку ґрунту (15,6 і 15,4 % відповідно), при звичайному – 14,9 і мілкому безполицевому обробітках – 14,8 %, або є меншою від попередніх на 0,5–0,8 % відповідно [4].

При використанні звичайного безполицевого обробітку економія пального становить 2–7 %,

при мілкому безполицевому – 7–12 %, а економія затрат праці 1,5–1,0 % і 2,3–2,0 % порівняно з оранкою і глибоким безполицевим обробітком ґрунту відповідно.

Технологія вирощування цукрових буряків із застосуванням традиційного способу обробітку ґрунту за показниками врожайності виявилася найкращою. Саме це зумовило високий рівень рентабельності виробництва. У зв'язку з істотним зниженням урожайності при застосуванні, наприклад, мілкого обробітку і недобором продукції, маса прибутку зменшилася на 12,1 грн/т, або на 36 %. Тобто застосування традиційного способу обробітку ґрунту поряд із найвищою врожайністю забезпечує одержання максимальної маси прибутку – 33,6 грн/т при рівні рентабельності виробництва 24,6 %.

Вирощування цукрових буряків за іншими технологіями і прийомами способів обробітку ґрунту зумовило недобір 2–11 % урожаю коренеплодів і

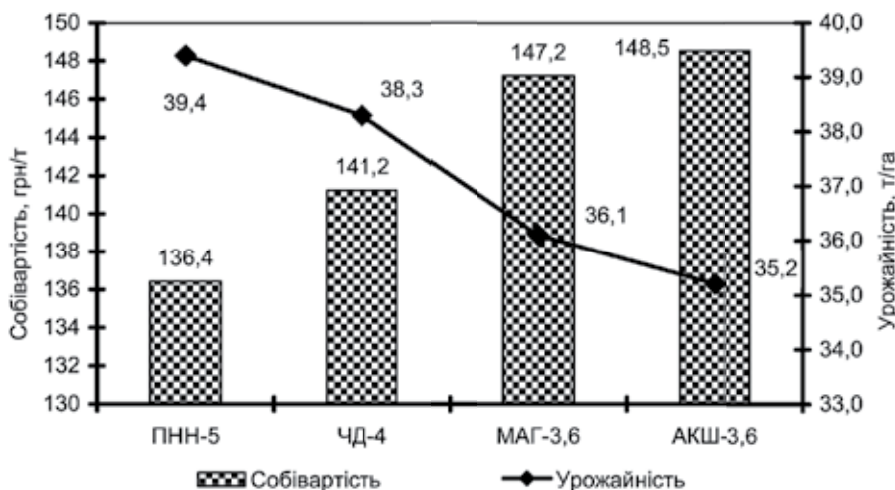

Рис. 3. Собівартість та урожайність цукрових буряків при різних способах обробітку ґрунту

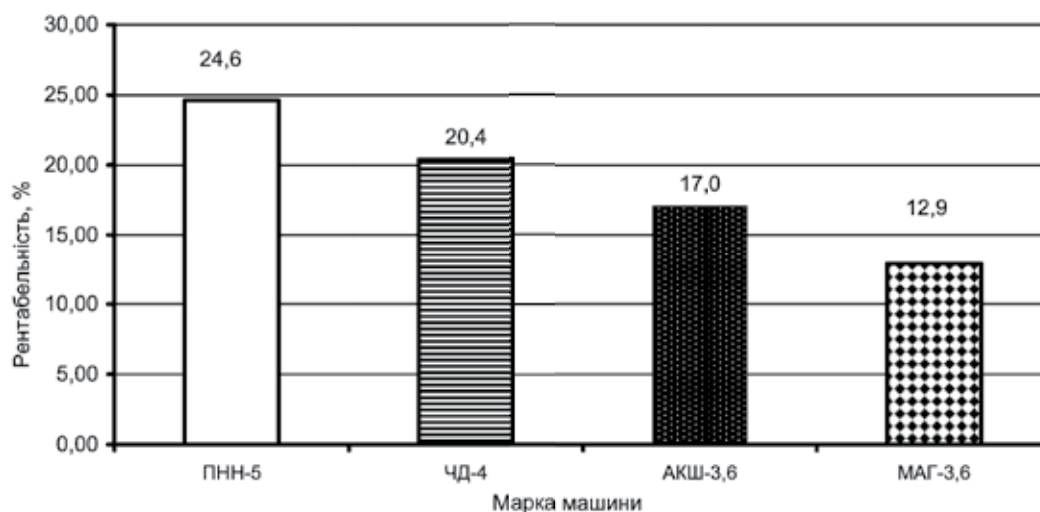

Рис. 4. Рентабельність виробництва цукрових буряків при різних способах обробітку ґрунту

12–15 % збору цукру. Досліджувані технології потребують виробничих витрат на рівні 4,9–5,1 тис. грн/га, що пов'язано з високими ресурсними витратами (добрива, насіння, засоби захисту рослин).

Рентабельність виробництва цукрових буряків при різних способах обробітку ґрунту представлено на рис. 4.

Незважаючи на високі затрати праці, витрати пального та витрати на експлуатацію МТА, при застосуванні традиційного обробітку (оранки) забезпечена найвища врожайність, а в розрахунку на 1 т вирощених коренеплодів – найменша собівартість (136,4 грн/т). Отже, при вирощуванні цукрових буряків найдоцільніше застосовувати оранку. Саме такий спосіб основного обробітку ґрунту пропонується для широкого впровадження в технології вирощування цукрових буряків у регіоні.

Висновки. Економія витрат коштів при застосуванні технологій з мілким обробітком ґрунту не забезпечує зменшення собівартості цукрових буряків, оскільки урожайність знижується швидшими темпами. При зменшенні глибини обробітку з 29 до 13 см урожайність знизилася на 42 ц/га, або на 10,7 %, а цукристість буряків – на 0,8 %.

Застосування глибокого безполицевого способу обробітку ґрунту за допомогою чизелів у технологіях вирощування цукрових буряків є

недоцільним. Значна глибина обробітку ґрунту цими знаряддями (30–32 см) забезпечується високими експлуатаційними витратами, а загальна забур'яненість посівів стає основним чинником зниження врожайності культури.

Таким чином, при вирощуванні цукрових буряків економічно вигідним є традиційний спосіб основного обробітку ґрунту на основі оранки, оскільки найвищий прибуток (33,6 грн/т) і найвищу рентабельність виробництва (24,6 %) забезпечуються саме цією технологією.

Список літератури

- 1 Основний обробіток ґрунту в сівозміні з цукровими буряками в лівобережному Лісостепу України / [Барштейн Л.А. Якименко В.М., Скарєдний І.С. та ін.] // Система землеробства у буряківництві. — К.: Аграрна наука, 1997. — С. 74–89.
- 2 Бомба М.Я. Перспективи та можливості удосконалення обробітку ґрунту / М. Я. Бомба // Агроном — 2003. — № 2. — С. 16–19.
- 3 Шевченко М.С. Якого обробітку потребує чорнозем? / М. С. Шевченко, С. М. Шевченко // Хранение и переработка зерна. — 2005. — № 7(73). — С. 29–31.
- 4 Доспехов Б.А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований) / Б. А. Доспехов. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Колос, 1973. — 336 с.
- 5 Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. — К.: Логос, 2004. — 776 с.

ДАВАЛЬНИЦЬКІ ОПЕРАЦІЇ В ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

З переходом України до ринкових відносин більшість підприємств, у тому числі переробних, залишилися без планів виробництва продукції та відповідного завантаження потужностей сировиною. Порушення господарських зв'язків із поставальниками сировини і збутовою мережею змусило переробні підприємства впроваджувати нові економічні механізми виживання. В цей період почали поширюватися давальницькі операції, що викликали багато запитань стосовно причин їх використання та цілей.

Проблемами давальницьких операцій у переробних підприємствах займалися вітчизняні (Бутинець Ф.Ф., Жітний В.Е.) і зарубіжні (Аносова Б.П., Кіпер І.Л., Васюта Ю.Д., Тимшина Д.В., Новічков В.Г.) вчені.

На перший погляд, операції з переробки давальницької сировини є простим виробничим процесом — замовник дає виконавцеві давальницьку сировину, останній надає послуги з її переробки та одержує зазначену в договорі платню. Проте за цією простою схемою криється складний економічний механізм і процес виробничих відносин, що базується на принципах ринкової економіки з елементами внутрішньовиробничих протиріч, внутрішньої і зовнішньої конкуренції [3].

Слід зазначити, що давальницькі операції можуть здійснюватися за участю резидентів країни, а також резидента та нерезидента. Для дослідження причин використання давальницьких операцій переробними підприємствами доцільно порівняти причини використання давальницьких операцій цими контрагентами.

Згідно з думкою деяких вчених [5], при давальницьких операціях між резидентом і нерезидентом (давальницькі операції у зовнішньоекономічній діяльності), сировина може бути ввезена на митну територію країни нерезидентом або придбана ним на території країни за валюту для подальшої переробки та продажу одержаної продукції як на території країни, так і за її межами, або вивезена за її межі резидентом для використання у виробленні

готової продукції з наступним поверненням усієї продукції або її частини до країни власника (чи реалізацією в країні виконавця замовником або за його дорученням виконавцем) або вивезенням до іншої країни.

При давальницьких операціях між резидентами країни сировина придбається (виготовляється) на території країни резидентом і передається іншому резиденту для подальшої переробки. При цьому право власності як на сировину, так і на кінцеву продукцію належить давальцю. Кінцева продукція може бути реалізована як на території країни, так і за її межами.

Для визначення основних причин використання давальницьких операцій було проведено узагальнення досвіду в цій сфері, а також використано анкетний метод дослідження серед підприємств переробної промисловості.

Як вважають вітчизняні та зарубіжні вчені [1], серед основних причин використання давальницької схеми між резидентами країни можна виділити такі:

відсутність якісної сировини для переробки (сировина, яка є у наявності для закупівлі, не задовольняє вимоги та стандарти, або не відповідає технології переробки окремого підприємства);

відсутність власних оборотних засобів (використання позик на придбання сировини, напівфабрикатів, матеріалів призводить до подорожчання кінцевої продукції). Давальницька сировина передається для переробки або обробки без понесення витрат переробним підприємством на придбання основної сировини та, можливо, допоміжних компонентів;

наявність потужностей, які не використовуються, але при цьому в підприємства є можливість придбання сировини. Така ситуація виникає при неможливості з тих чи інших причин самостійно знайти ринки збуту продукції.

Останні дві причини використання давальницької схеми переробними підприємствами є економічними, але крім цього існують також причини

технічного, соціального, організаційного та іншого характеру.

Так, соціальні причини пояснюються наявністю кваліфікованих робітників на підприємствах, які тимчасово незайняті у зв'язку з незавантаженою підприємства, отримують невелику платню і втрачають кваліфікацію. Використання давальницьких схем на підприємстві повністю або частково нівелює таку ситуацію, сприяє появі нових робочих місць, підвищенню оплати праці робітників і їхньої кваліфікації.

Причини технічного характеру полягають у поліпшенні техніко-технологічного стану в результаті отримання від давальця сучасного обладнання, освоєння сучасних технологій. Наслідком цього може бути поліпшення екологічної ситуації завдяки освоєнню відповідних технологій, а також використання вторинних ресурсів на підприємстві.

При роботі переробного підприємства з іноземним партнером додається ще одна причина використання давальницької схеми, що базується на можливості виходу на іноземний ринок і забезпечення валютних надходжень.

Повний перелік причин використання давальницьких операцій між резидентами країни має такий вигляд: відсутність власних оборотних засобів; наявність незадіяних потужностей; відсутність (нездатність або неможливість знайти) ринків збуту; можливість зменшення плінності кадрів, поліпшення їхньої кваліфікації, технічного та екологічного стану.

До причин використання давальницьких операцій у зовнішньоекономічній діяльності додаються можливість виходу на іноземні ринки збуту, забезпечення виробництва якісною сировиною, а також валютних надходжень.

Після виявлення причин, що спонукають переробні підприємства працювати за давальницькою

схемою, було проведено анкетування чотирьох економічних суб'єктів, які працюють з її використанням, для виявлення найвагоміших причин. Для цього було використано метод експертного опитування.

Кожному експерту (керівнику переробного підприємства) було надано по 100 балів. За умовами проведення експертного опитування експерт дає кожному чиннику (параметру, напрямку) кількість балів від 0 до 100. Нуль присвоюється, якщо чинник, на думку експерта, не має суттєвого значення. 100 балів присвоюється тому чиннику, який має найвагоміше значення. Експерт може надати однакову кількість балів кільком чинникам, якщо, на його погляд, вони рівнозначно суттєві. При опрацюванні матеріалів колективної експертної оцінки відносної ваги чинників доцільно використовувати методи рангової кореляції. За отриманими в балах даними проведено ранжування та отримано оцінки рангів, тобто порядковий номер, що визначає місце кожного фактора в загальній сукупності чинників. Зазвичай ранги відповідають натуральному ряду 1,2,3,...,n, де n – кількість ранжированих чинників. Ранг, що дорівнює одиниці, присвоюється найважливішому чиннику; ранг з максимальним числом n – найменш важливому чиннику. Якщо експерт дає однакову кількість балів кільком чинникам, то їм присвоюються стандартизовані ранги. Стандартизований ранг – це частка від ділення суми місць, зайнятих факторами з однаковими рангами, на загальну кількість таких альтернатив [2].

На основі цього було складено анкету для м'ясопереробних підприємств із зазначенням основних чинників, що впливають на прийняття рішення керівництвом щодо використання давальницької сировини у виробничому процесі. Дані опитування відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Бальна оцінка причин використання давальницької схеми переробниками сільськогосподарської продукції

Причина	Підприємство		
	ВАТ «ММК»	ТОВ «КМК»	ТОВ «КАМО»
Відсутність власних оборотних засобів	80	70	80
Відсутність якісної сировини	30	20	30
Зменшення плінності кваліфікованих кадрів	20	20	20
Наявність незадіяних потужностей	90	90	80
Криза збуту продукції на ринку	40	30	50
Освоєння нових видів продукції	20	20	10

Таблиця рангів причин використання давальницької схеми переробниками сільськогосподарської продукції

Причина	Підприємство			Всього
	ВАТ «ММК	ТОВ «КМК	ТОВ «КАМО»	
Відсутність власних оборотних засобів	2,0	2,0	1,5	5,5
Відсутність якісної сировини	4,0	5,0	3,0	12,0
Зменшення плинності кваліфікованих кадрів	5,5	5,0	5,0	15,5
Наявність незадіяних потужностей	1,0	1,0	1,5	3,5
Криза збуту продукції на ринку	3,0	3,0	3,0	9,0
Освоєння нових видів продукції	5,5	5,0	6,0	16,5

Вищевикладеним методом таблиця балів трансформується в таблицю рангів (табл. 2).

Після проведення опитування та складання відповідної таблиці виявилось, що найвищий ранг серед причин використання давальницької сировини в м'ясопереробних підприємствах посідає наявність незадіяних виробничих потужностей – ранг 3,5 і відсутність оборотних засобів – ранг 5,5.

Визначення чинників, що впливають на прийняття рішення щодо використання давальницької схеми власниками сировини, потребує окремого дослідження, яке буде проведено у подальшій роботі.

Висновок. Використання методу експертних оцінок при визначенні причин, які спонукають переробні підприємства та власників сировини до використання давальницьких операцій, є достатньо достовірним, що дає змогу коригувати нормативно-правову базу для вдосконалення взаємовідносин

між суб'єктами господарювання й розвитку аграрного сектору економіки України.

Список літератури

- 1 Бутинець Ф. Ф. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. [для студ. спец. 7.050106 «Облік і аудит»] / Ф. Ф. Бутинець, І. В. Жиглей. — Житомир : ЖІТІ, 1999. — 620 с.
- 2 Грабовецький Б. Є. Економічне прогнозування і планування : навч. посіб. / Б. Є. Грабовський — К. : Центр навч. літер., 2003. — 188 с.
- 3 Житный В. Е. Совершенствование анализа операций с дaвaльчeским сырьем во внешнеэкономических отношениях: дис. ... кандидата эконом. наук : 08.06.04 / В. Е. Житный. — Луганск, 2005. — 216 с.
- 4 Рыкова И. В. Переработка давальческого сырья : правовое регулирование и бухгалтерский учет / И. В. Рыкова // Бухгалтерский учет. — 1999. — № 9. — С. 27—34.
- 5 Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах : закон [прийнятий ВР України 04.10.2001 р. за № 2761-III] // <http://www.rada.gov.ua>

Шановні друзі!

Тепер журнал «АгроІнКом» можна читати на сайті

www.iae.kiev.ua

КРЕДИТНИЙ РИЗИК У СИСТЕМІ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН БАНКУ З СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Для стабільного функціонування сільськогосподарських підприємств, їх технічного переоснащення і розширення виробництва виникає потреба в залученні кредитних ресурсів. Проте економічний стан більшості підприємств не дає змоги їм отримувати банківські кредити, особливо на довготривалій період. У системі кредитних відносин банків з аграріями визначальна роль належить кредитним ризикам, що зумовлює необхідність їх вивчення й удосконалення кредитних процедур.

Вивчення наукових джерел з цієї проблематики показало, що цим питанням велику увагу приділяли П. Саблук, М. Дем'яненко, О. Гудзь, П. Лайко, І. Кириленко та інші автори [1–12]. Проте в умовах трансформації фінансово-кредитних відносин багато аспектів цієї важливої проблеми потребують подальшого поглиблення досліджень з метою пошуку шляхів оптимального їх розв'язання.

Метою статті є аналіз кредитних ризиків банків при кредитуванні сільськогосподарських підприємств, а також розробка й обґрунтування практичних рекомендацій щодо управління та зниження кредитних ризиків із метою поліпшення кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Серед ризиків банку кредитний ризик має найбільшу питому вагу [4, с. 64]. При неповерненні кредиту в банку зменшується капітал і виникає дефіцит ресурсів. Якщо кредитні втрати великі, то це може призвести до його банкрутства. Однією з головних причин неплатоспроможності деяких вітчизняних банків протягом останніх десяти років є проведення ризикової кредитної політики, що спричиняє погіршення якості активів і збитковість кредитної установи.

Кредитний ризик (ризик з італійської *risico* — загроза, ризикувати, буквально — обминати скелю) — ймовірність несплати позичальником повністю або частково кредиту та процентів у терміни, визначені кредитним договором. З точки зору управління кре-

дитним портфелем кредитний ризик є відхиленням фактичної дохідності портфеля від планової, недоотримання банком доходів, витрати на формування резервів і проведення претензійно-позовної роботи. Пітер Роуз [5, с.176] вказує, що банківські ризики мають тенденцію концентруватись у кредитному портфелі. Якщо у банку виникають серйозні фінансові проблеми, то причиною є кредити, які неможливо стягнути внаслідок прийняття помилкових управлінських рішень, незаконних маніпуляцій з кредитами, проведення неправильної кредитної політики і непередбаченого економічного спаду. Водночас, «банк, який втратив здатність ризикувати, не може бути банкіром. Ця стара мудрість нагадує, що ризики іманентні банківській системі» [6, с.99]. Однак, ризик повинен бути виправданим (допустимим) або прийнятним.

Управління кредитним ризиком — один з елементів кредитної політики, комплекс заходів, метою яких є мінімізація кредитних ризиків, пошук оптимального співвідношення дохідності й ризику, оцінка, прогноз і страхування відповідного ризику. Сюди входить виявлення ризику та джерел його виникнення; визначення джерел інформації для оцінки рівня ризику; вибір критеріїв і методів оцінки ризику; аналіз та оцінка ризику; розробка й впровадження комплексу заходів щодо мінімізації дії кредитного ризику, в тому числі шляхом його страхування та створення резервів на покриття можливих збитків; розробка і реалізація заходів щодо коригування кредитної політики, зокрема шляхом визначення оптимального рівня ризику.

Джерелами кредитних ризиків для сільськогосподарських підприємств є: сезонність виробництва продукції; несприятливі погодні умови; зміни, в тому числі сезонні, кон'юнктури пропозиції та попиту на продукцію; сезонні зміни в обсягах грошових потоків позичальників і тимчасове зниження їхньої платоспроможності; державне регулювання агропромислового ринку, зо-

Класифікація кредитних ризиків

Критерій класифікації	Вид кредитного ризику
Рівень ризику	Ризики на макро (зовнішні) і мікрорівні (зовнішні та внутрішні)
Ступінь залежності ризику від банку	Залежний і незалежний від діяльності банку
Галузевий напрям кредитування	Промисловий, торговельний, сільськогосподарський і т.д.
Масштаби кредитування	Комплексний (портфельний) і локальний (індивідуальний) ризики
Види кредиту	Ризики за об'єктом, суб'єктом, строком і забезпеченням
Структура кредиту	Ризики на стадії надання, супроводження і повернення кредиту і т.д.
Стадія прийняття рішення	Ризик на попередній стадії видачі кредиту, ризик на подальших стадіях кредитування
Ступінь допустимості	Мінімальний, підвищений, критичний, неприпустимий
Сфера виникнення	Ризик позичальника, ризик кредитного продукту, ризик зміни зовнішнього середовища банку
Тип позичальника	Ризик країни, галузі, індивідуального позичальника
Характер прояву	Моральний, діловий, фінансовий ризики, ризик забезпечення
Вид операції	Ризик кредитної, факторингової, вексельної, лізингової, гарантійної операції

крема обмеженням або встановленням рівня цін і тарифів; прийняття нових стандартів на харчові продукти; зниження або невисока ліквідність застави, недостатній розвиток ринку застав, відсутність механізму іпотеки; курсові ризики для кредитів у іноземній валюті внаслідок відсутності експортної виручки у більшості позичальників; зміни процентних ставок; ризик втрати або зміни у партнерських відносинах позичальника; недостатній рівень менеджменту й організації виробництва, відсутність кваліфікованого персоналу на підприємствах-позичальниках тощо.

Для того щоб ефективно здійснювати управління кредитним ризиками, необхідно визначити їх класифікацію (табл. 1).

Як свідчать дані табл. 1, ризики, що виникають на рівні відносин банку і позичальника (мікрорівні), мають як внутрішній, так і зовнішній характер. Зовнішніми стосовно банків є політичні й економічні ризики, які проявляються на макрорівні кредитних відносин [11, с.423]. Галузевий ризик проявляється в несприятливості руху продукції, товарів і послуг, що реалізуються підприєм-

ствами певної галузі [7, с.132]. До макроризиків належать також ризики, пов'язані з кліматичними умовами.

Відсутність ефективного механізму та системи страхування ризиків, у тому числі від стихійних лих, скорочення реальних доходів і платоспроможного попиту на продукцію агропромислового комплексу також є макроекономічними ризиками.

Ризики на мікрорівні впливають на кредитоспроможність позичальника і ліквідність застави. До мікроекономічних зовнішніх факторів можна віднести: банкрутство позичальника, вимоги кредиторів позичальника погасити борги, низька конкурентоспроможність продукції позичальника. До внутрішніх – неякісний аналіз позичальника, недостатній рівень забезпеченості кредиту, неякісне супроводження кредиту.

За даними Світового банку, на внутрішні ризики комерційних банків Західних країн припадає 67 % збитків за кредитами, а на зовнішні ризики – лише 33 % [8, с. 57]. Фактори, що спричиняють втрати банку при кредитуванні сільськогосподарських підприємств, наведені в табл. 2

Таблиця 2

Фактори, що спричиняють втрати банку при кредитуванні [12, с. 286]

Внутрішні фактори	67 %	Зовнішні фактори	33 %
Недостатність забезпечення	22 %	Банкрутство компанії	12 %
Неправильність оцінки інформації при аналізі заявки на кредит	21 %	Вимоги кредиторів щодо погашення боргів	11 %
Слабкий операційний контроль і затримки у виявленні та реагуванні на сигнали	18 %	Безробіття / сімейні проблеми	6 %
Незадовільна якість забезпечення	5 %	Крадіжка / шахрайство	4 %
Неможливість отриманого в договорі забезпечення	1 %		

Кредитні ризики розрізняються також і за ступенем допустимості. Мінімальним вважається ризик, що допускає втрату не більше 25 % розрахункового прибутку банку від надання кредиту, підвищеним і критичним — не більше 50 і до 75 % відповідно, а неприпустимим — ризик, що може привести до повної втрати прибутку або навіть до втрати частини основної суми боргу.

Враховуючи джерела виникнення, кредитний ризик для сільськогосподарських позичальників можна умовно поділити на декілька складників: управлінський (організаційний) ризик, фінансовий ризик і ризик бізнесовий.

Фінансовий стан більшості сільськогосподарських підприємств нестабільний, частка збиткових підприємств протягом останніх семи років коливалась від 33,8 до 91,9 % [9, с. 26–30; 10, с. 31–86]. Це свідчить про підвищену ризикованість кредитування банками цього сектору економіки й необхідність особливого підходу до аналізу кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Одним із найскладніших питань у банківській справі є прийняття обґрунтованих рішень щодо допустимих рівнів ризиків, пов'язаних із різними фінансовими інструментами. Допустимий рівень ризику визначається з урахуванням можливого рівня недоотримання прибутку (або навіть збитків), пов'язаних з цим видом ризику. Основним інструментом управління ризиками є встановлення системи лімітів.

Ліміт — це граничне значення рівня ризику, яке відповідно до кредитної політики банку можна допустити. Орієнтовну схему лімітної політики банку, що може використовуватись для управління кредитним ризиком, наведено на рис. 1. На рис. 2. відображено дані щодо частки кредитів, наданих АКБ «Укрсоцбанк» сільськогосподарським підприємствам, вкладення якого в сільське господарство становлять значну частку кредитного портфеля.

Враховуючи наявність специфічних ризиків, притаманних кредитам для сільськогосподарських підприємств, безумовно, банк повинен передбачати ліміти на такий кредитний портфель. Такі ліміти варто встановлювати в процентному відношенні до загального розміру кредитного портфеля і фіксувати на кожну звітну дату.

Однак, слід констатувати, що не всі комерційні банки успішно вирішують проблеми управління кредитним портфелем і зниження впливу кредитних ризиків. Неспроможність деяких з них ефективно управляти кредитним портфелем призвела навіть до банкрутства комерційних банків (наприклад, банк «ІНКО», Градобанк, АБ «Відродження», АК АПБ «Україна та ін.).

Необхідно зазначити, що банки в своїй діяльності повинні застосовувати такі економічні важелі, які б, з одного боку, задовольняли потреби своїх клієнтів, а з іншого боку — забезпечували необхідний рівень прибутковості для самого банку. Способи зниження ступеня кредитного ризи-

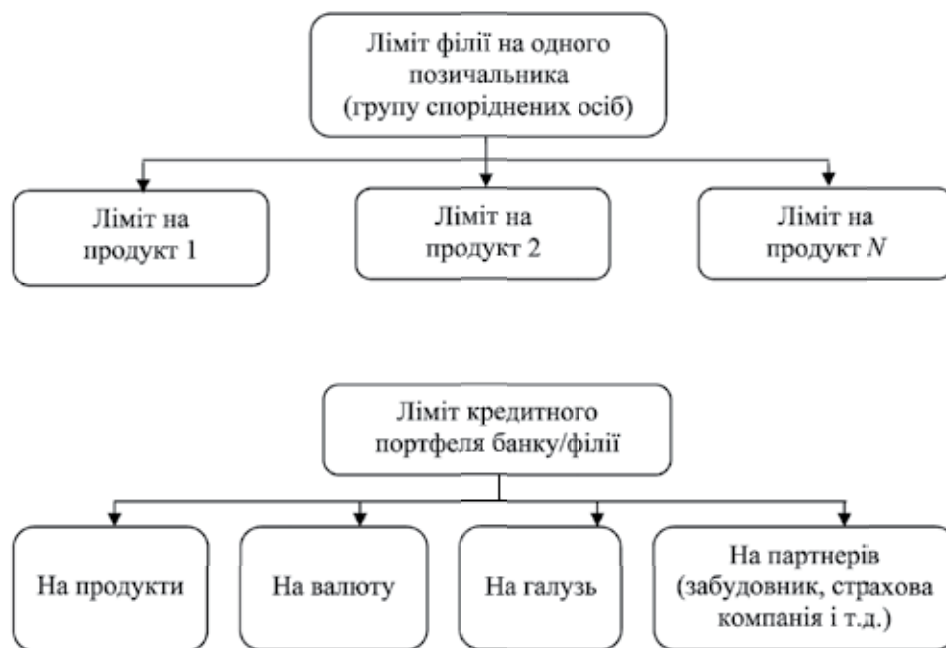

Рис. 1. Орієнтовна схема лімітної політики банку

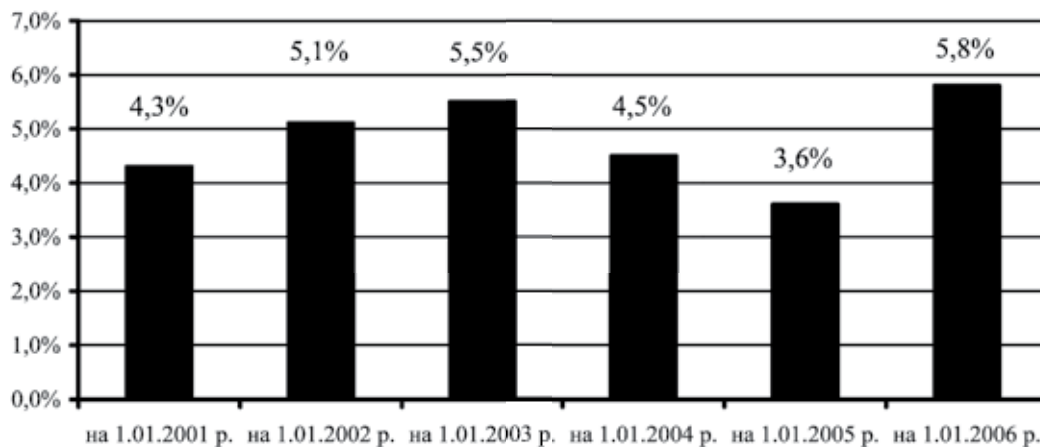

Рис. 2. Частка кредитних вкладень АКБ «Укрсоцбанк» у сільське господарство в загальному кредитному портфелі у 2001–2005 рр., %

ку, що використовуються у практиці вітчизняних банків, можна розділити на внутрішні та зовнішні [8, с. 63]. Зовнішні — включають лімітування і створення резервів згідно з нормативними актами, гарантії, поруки, застави, страхування, розподіл ризиків серед декількох кредиторів. Зовнішні способи зниження кредитного ризику реалізуються за допомогою державного регулювання та передачі ризику іншій стороні (страховій компанії, гаранту, поручителю).

До внутрішніх належать вибір видів кредитних операцій, лімітування, диверсифікація (щодо термінів, позичальників, забезпечення, ставок відсотків і способів їх нарахування), а також створення резервів, здобуття додаткової інформації, моніторинг ринку. Внутрішні способи реалізуються шляхом використання різних прийомів менеджменту та маркетингу.

Слід зауважити, що банк, який орієнтується на кредитування сільськогосподарських підприємств, може мати певні періодичні коливання розміру активів і пасивів у зв'язку із сезонними коливаннями потреб клієнтів банку в залученні кредитних коштів. Така сезонність може підвищувати ризик ліквідності банку.

Висновок. Кредитним відносинам притаманний ризик. Подальший розвиток та удосконалення кредитних відносин комерційних банків із сільськогосподарськими підприємствами можливі за умов оптимізації роботи банків щодо кредитних ризиків. Розглянуті джерела виникнення кредитних ризиків при кредитуванні банками сільськогосподарських підприємств, методи мінімізації впливу ризиків і принципи діяльності банків при здійсненні кредитних операцій дають змогу під-

вищити ефективність банківського кредитування аграрного сектору економіки.

Список літератури

- 1 Фінанси в період реформування агропромислового виробництва : за ред. М. Я. Дем'яненка / М.Я. Дем'яненко, В.М. Алексійчук, А.Г. Борщ та ін. — К. : ІАЕ УААН. — 2002. — 645 с.
- 2 Саблук П.Т. Формування і розвиток основ забезпечення відтворювального процесу / П. Т. Саблук // Економіка АПК. — 2003. — № 2. — С. 50—52.
- 3 Гудзь О.Є. Фінансові ресурси підприємств: моногр. / Гудзь О. Є. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 578 с.
- 4 Frachot A. Loss distribution approach for operational risk. Group de Recherché Operationally / Frachot A., Georges P., Roncalli T. — Credit Lyonnais. Working Paper., 2003. — 248 p.
- 5 Роуз Питер С. Банковский менеджмент / Роуз Питер С. — М. : Дело Лтд, 1995. — 588 с.
- 6 Шустер Л. Управление банковскими рисками / Л. Шустер // Проблемы теории и практики управления. — 1993. — № 4. — С.99—105.
- 7 Данилов Ю.А. Создание и развитие инвестиционного банка в России / Данилов Ю. А. — М. : Дело, 1998. — 352 с.
- 8 Кредитний ризик комерційного банку : навч. посіб. / В.В.Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний, Г. І. Великоіваненко : за ред. В. В. Вітлінського. — К. : Знання, КОО, 2000. — 251 с.
- 9 Бюлетень Національного банку України. — 2005. — № 12 (153). — 162 с.
- 10 Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств України : стат. зб. — К. : Державний комітет статистики України, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004 рр. — 462 с.
- 11 Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент) : под ред. О. И. Лаврушина. — М. : Юристъ, 2002. — 688 с.
- 12 Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка / Панова Г.С. — М. : ИКЦ «ДИС», 1997. — 464 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

За роки незалежності в Україні вирішено ряд важливих проблем у сфері державного регулювання регіонального розвитку. Так, на законодавчому рівні визначено концептуальні засади регіональної політики, закріплено розвиток місцевого самоврядування, проведено реформу бюджетної системи, яка встановила принципово нові засади бюджетного устрою та міжбюджетних відносин тощо. Однак, незважаючи на певні досягнення, державна регіональна політика України щодо регулювання регіонального розвитку не має цілеспрямованого системного характеру.

Розвитку фінансових основ місцевого самоврядування присвятили теоретичні та практичні дослідження українські вчені О. Василик, І. Луніна, В. Кравченко, І. Чугунов, В. Зайчикова, І. Запатріна та ін. Проте існує низка проблем, розв'язання яких потребує подальших досліджень та узагальнень.

Метою статті є дослідження основних теоретичних напрямів формування державної регіональної політики і світового досвіду регулювання регіонального розвитку й можливостей його застосування в українських реаліях.

Аналіз публікацій свідчить, що існують суттєві розбіжності у тлумаченні змісту державної регіональної політики [1]. Такі поняття як «регіональна політика», «регіональна економічна політика», «соціально-економічна регіональна політика» часто застосовують як синоніми [2]. Наприклад, М. Кноглер і О. Секарев під регіональною політикою розуміють сукупність заходів, спрямованих на усунення відмінностей в економічному та життєвому рівні населення територіально відокремлених частин країни [3, с. 63]. Таку ж позицію відстоює і С.А. Романюк, який переконаний, що навіть якщо йдеться про не-економічні сфери регіональної політики, «механізм забезпечення все одно спирається на фінансово-економічні важелі» [4, с. 3]. Подібної думки притримуються й деякі російські вчені. Так, О. Кузнецова, посилаючись на думку західних вчених, головним

змістом регіональної політики вважає державне регулювання економічного розвитку регіонів [5, с. 2].

Інший науковий погляд передбачає відокремлення наведених вище понять. Відомі українські вчені-регіоналісти М.І. Долішній, В.К. Симоненко, З.С. Варналій вважають, що слід виважено ставитися до визначення змісту регіональної політики. Ототожнення понять «регіональна політика» і «регіональна економічна політика», як зазначає З.С. Варналій, є некоректним, оскільки регіональна економічна політика не охоплює всього спектра управлінської діяльності держави в регіональному розрізі. В основу змісту державної регіональної політики, на думку Ю.А. Корчагіна, слід покласти відмінності між такими поняттями, як «регіональний ріст» і «регіональний розвиток». Перше має відношення до регіональної економічної політики та пов'язане зі зростанням економіки регіону, що характеризується зростанням економічних показників. На відміну від нього, поняття регіонального розвитку ширше і охоплює не тільки показники, що характеризують економічне зростання регіону, але й показники підвищення доходів населення, розвиток соціальної й гуманітарної сфери, інфраструктури, людського капіталу [6]. У такому тлумаченні воно характеризує регіональну соціально-економічну політику.

При визначенні змісту державної регіональної політики найбільш вдалим є запропонований М.І. Долішнім розгляд цього поняття в широкому й вузькому розумінні. За визначення З.С. Варналія, державна регіональна політика в широкому розумінні — це «... сфера діяльності держави з управління економічним, соціальним, екологічним, політичним розвитком країни у регіональному аспекті відповідно до заздалегідь розробленої програми» [1, с. 18]. Спираючись на погляди Ю.А. Корчагіна, зазначимо, що державна регіональна політика в широкому розумінні — це політика регіонального розвитку. Головним її змістом є державне регулювання соціально-економічного

розвитку регіонів, а основними складовими — регулювання економічного, соціального, гуманітарного, політичного, екологічного розвитку регіонів. При цьому політика економічного регіонального розвитку є ключовим елементом державної регіональної політики.

Зважаючи на вищевикладене, державна регіональна політика у вузькому розумінні являє собою державне регулювання економічного розвитку регіонів. Її складники: фінансова, інвестиційна, структурна, інституційна політика, серед яких вирішальне значення надається фінансовій політиці (рис.).

В основу численних теорій регіонального розвитку покладено дві основні концепції економічного зростання: неокласична та неокейнсіанська.

Теоретичною основою **неокласичної** моделі стали концепції класичного напрямку економічного вчення. Класична теорія ґрунтується на ідеях Адама Сміта, який стверджував, що вільна дія ринкових сил створює умови для гармонійного розвитку [7]. Засновники класичної економічної теорії А. Сміт і Д. Рікардо вважали, що ринкова економіка повинна розвиватися на основі саморегулювання, без участі зовнішніх

сил, у тому числі й держави. Водночас вони погоджувалися з тим, що держава бере на себе виконання деяких функцій, які не можна делегувати приватному сектору (наприклад, у галузі національної оборони). Однак вони наполягали, що вплив держави на економічний розвиток має бути мінімальним [8].

Відповідно до класичного підходу держава має гарантувати безпеку людини, її власності, а також виконувати інші функції, які не під силу окремим членам суспільства. Проте головною рушійною силою економічного розвитку є прагнення підприємця досягти своїх приватних інтересів, що в кінцевому розрахунку приводить до зростання його добробуту і суспільства в цілому. Всім суб'єктам господарювання мають бути гарантовані основні економічні свободи, а саме вибору сфери діяльності, конкуренції та торгівлі [9; 10].

Неокласична концепція як продовження класичної теорії набула розвитку у 1980-ті роки. Економічні школи, що сформувалися у цей період, переглянули питання про місце та роль держави в економічному розвитку. Послідовники неокласичної теорії повернулися до постулату про самоорганізацію ринкової

Рис. Структурна схема державної регіональної політики

економіки, її спроможності до рівноваги, стійкості та стабільності. На їхню думку, ринок і конкуренція, гнучкість цін є найбільш ефективними механізмами встановлення економічної рівноваги [11].

У теоретичному обґрунтуванні необхідності обмеження соціально-економічних функцій держави важливу роль відіграє праця послідовника класичної школи, американського економіста, лауреата Нобелівської премії 1976 року Мілтона Фрідмана «Капіталізм, свобода та демократія», яка була опублікована у 1962 році. В цьому науковому дослідженні М. Фрідман, визнаючи відповідальність держави за забезпечення суспільних благ, наполягав на тому, що вона має реалізовувати свої зобов'язання із залученням приватних інституцій через ринкові механізми. Згідно з ідеями М. Фрідмана, найбільш вагомими інструментами розвитку економіки є попит та пропозиція, тому найкраще, що може зробити держава для ефективного розвитку економіки — це не втручатися у сферу підприємницьких і ринкових відносин. Наприкінці 1970-х років теоретичні висновки М. Фрідмана набули широкої популярності, а в 1980-х роках вони почали реалізовуватися на практиці в державній економічній політиці багатьох країн.

Слід зазначити, що на той час виникло багато неокласичних моделей державного регулювання економічним розвитком (економіка пропозиції, неолібералізм, монетаризм та ін.) [12]. Теорія «економіки пропозиції» не передбачає впливу держави на процес відтворення через попит, замість цього вона пропонує використання опосередкованих важелів державного впливу на пропозицію. Відповідно до цієї теорії макроекономічне регулювання економіки має здійснюватися через стимулювання інвестицій та виробництва, запобігання інфляції. Засобами такого стимулювання є зниження податкового навантаження, скорочення видатків бюджету на соціальні потреби тощо. Яскравими представниками теорії «економіки пропозиції» є американські вчені А. Лаффер і М. Фелдстайн [13].

З наведеного можна зробити висновок, що відповідно до неокласичної концепції держава лише опосередковано впливає на розвиток економіки. Головна роль у реалізації економічного зростання відводиться ринковим механізмам. Таким чином, неокласична концепція повернулася до класичного постулату про самоорганізацію ринкової економіки, заснованої на її спроможності до рівноваги та стабільності, з чого випливає необхідність обмеження соціально-економічних функцій держави [14]. Оскільки найважливішим висновком неокласичних теорій є поступове вирівнювання економічного роз-

витку регіонів, прихильники цієї наукової школи прийшли до висновку про недоцільність державного втручання в їхній економічний розвиток.

Неокласична регіональна теорія, запропонована Л. Паєнлінком і П. Ніджкампом, не обмежує стихійну дію ринкових сил, оскільки вільний нерегульований ринок природним шляхом усуне нерівномірність регіонів за рахунок розвитку факторів виробництва та новітніх технологій, мобільності робочої сили й капіталу.

Серед теорій регіонального розвитку, які можуть належати до неокласичних, передусім слід назвати *теорію агломерацій*, або теорію просторової концентрації, виникнення якої пов'язується з поняттям економії від масштабу (Кругман П., Ромер П.), *теорію випадкового росту* — пояснення виникнення агломерацій випадковими впливами (Еллісон Д., Глейзер Н., Стівенс Дж.). До неокласичної належить і розроблена в Канаді, Німеччині та інших країнах модель *конкурентного федералізму*. Сутність її полягає в тому, що між територіями як економічними суб'єктами розгортається конкуренція за створення умов для бізнесу й комфортного проживання населення. У цьому випадку підприємці та громадяни мають можливість вибирати ту територію, де умови найкращі. Виникає щось подібне до ринкових відносин між регіональною владою, з одного боку, та бізнесом і мешканцями — з іншого. Влада за допомогою розумних податків і вартості землі, соціальних пільг і необхідної інфраструктури створює сприятливі умови. Якщо ці умови погіршуються, бізнес може перейти в інші регіони, а населення — мігрувати на інші території, що зумовлює відтік з регіону капіталу та робочої сили [15].

В основу всіх неокласичних моделей регіонального розвитку покладено ідею міжрегіональної мобільності факторів росту. Вирівнювання міжрегіональних розбіжностей здійснюється шляхом переміщення капіталу (з високорозвинених районів зі зниженою прибутковістю інвестицій у менш розвинуті, для яких характерна велика прибутковість капіталовкладень) і трудових ресурсів (які переміщуються, навпаки, у високорозвинені райони, де рівень заробітної плати вище).

Водночас, найбільш уразливим місцем цих теорій є міжрегіональна мобільність факторів росту. Головний висновок неокласичних теорій про можливість поступового зближення рівня економічного розвитку регіонів без втручання держави вважається сумнівним, наприклад, факт «немобільності» природних умов територій. Щодо міграції трудових ресурсів, то, як правило, вона має негативні наслідки для еконо-

мічно слабозвинених регіонів, оскільки з них ви́джає в основному молоде і освічене населення.

Сучасні неокласичні теорії пропонують обережніші висновки про можливість стихійного зближення рівнів економічного розвитку регіонів. Визнається, що економічний розвиток регіонів під впливом лише стихійних ринкових сил може вирівнюватися повільно і на певному етапі навіть призвести до збільшення міжрегіональних відмінностей. Тому сучасні прихильники неокласичних теорій не так категоричні в питаннях недоцільності втручання держави в регіональний розвиток і не виключають можливість державного регулювання, обмеженого виділенням проблемним регіонам фінансової допомоги на розв'язання соціальних питань.

Другим теоретичним підходом до регіонального розвитку є *неокейнсіанська* концепція економічного зростання. У 1930-ті роки, після глибокої економічної кризи в США, Джон Мейнард Кейнс запропонував теорію, за якою держава повинна активно втручатися в економіку, оскільки вільний ринок не має механізмів забезпечення виходу економіки з кризового стану. Кейнс вважав, що держава повинна впливати на ринок з метою підвищення попиту, оскільки головною причиною криз ринкової економіки є перевиробництво товарів [16].

За теорією Кейнса, існує кілька інструментів державного регулювання економіки: гнучка грошово-кредитна політика, ефективна фінансова політика, стабільна бюджетна політика тощо. Гнучка грошово-кредитна політика дає змогу подолати нееластичність заробітної плати, що, на думку дослідника, досягається шляхом зміни кількості грошей в обігу. Із збільшенням грошової маси зменшується реальна заробітна плата, що стимулює інвестиційний попит та зростає рівень зайнятості. За допомогою фінансової політики Кейнс рекомендував збільшувати ставки оподаткування і за рахунок одержаних коштів фінансувати нерентабельні підприємства, що не лише зменшить рівень безробіття, а й соціальної напруги.

Модель Кейнса знайшла широке застосування в практиці державного регулювання, що дозволило послабити циклічні коливання в економіці протягом двох післявоєнних десятиріч. Однак у 1970-ті роки проявилася її недосконалість — очевидною ставала невідповідність між можливостями державного регулювання й об'єктивними економічними умовами. Перевірка практикою довела, що кейнсіанська модель може бути ефективною лише в умовах високих темпів економічного зростання: високі темпи росту національного доходу створюють умови для перерозподілу, не скорочуючи накопичення капіталу [13].

Неокейнсіанство, як модифікація кейнсіанської концепції державного регулювання ринкової економіки, склалося в першій половині 1950-х років і зашилося однією з головних концепцій економічної політики розвинутих країн до кінця 1970-х років. Найбільш відомими представниками цієї теорії є Р. Харрод, Е. Хансен, Е. Домар, Дж. Робінсон, Н. Калдор та ін. [17]. Зокрема, Е. Хансен, якого називають «американським Кейнсом», розробив неокейнсіанську теорію регіональної економіки, яка передбачає державне регулювання міжрегіональних диспропорцій [18]. В її основі — використання фінансових механізмів державного стимулювання розвитку регіонів на базі таких ринкових інструментів регіональної політики як субсидії, кредитні та податкові важелі. У неокейнсіанських теоріях велика увага приділяється проблемам науково-технічного прогресу, наголошується на необхідності державного фінансування та стимулювання наукових досліджень, впровадження нової техніки, структурної перебудови економіки [19].

Неокейнсіанський підхід до теорій регіонального розвитку породив численні моделі, що обґрунтовують об'єктивність нерівномірності регіонального розвитку й необхідність активної державної регіональної політики. З них найбільшої популярності набула *теорія кумулятивного росту*, що являє собою синтез неокейнсіанських, інституціоналістських і економіко-географічних моделей. У загальному вигляді під кумулятивним ростом розуміють такий тип регіонального зростання, який ґрунтується, в першу чергу, на внутрішньорегіональних джерелах розвитку. В основі базової моделі кумулятивного росту лежить твердження, що без активної участі держави диспропорції в рівнях економічного розвитку регіонів згодом не тільки не зменшуються, а мають тенденцію до збільшення. Виходячи з цього, головною метою регіональної політики держави має бути вирівнювання економічного розвитку регіонів. Звідси випливає, що держава повинна стимулювати економічний розвиток найбільш відсталих регіонів.

З прискоренням темпів науково-технічного прогресу значне поширення у 1950—1960-х роках набула *теорія дифузії нововведень* Г. Хеггерстранда. Суть її полягає у тому, що в умовах ринкової економіки технологічні досягнення та відкриття не впроваджуються планомірно, а поширюються стихійно. Теорія дифузії нововведень є науковою спробою довести неминучість притаманних ринковій економіці територіальних диспропорцій, які виникають внаслідок дії закону нерівномірності економічного розвитку [20]. З цією теорією нерозривно пов'язано поняття динамічних галузей та полюсів росту. Так, автор *те-*

орії полюсів зростання, французький економіст Ф. Перру вважав, що процес поширення нововведень визначає і прискорює економічний прогрес, але він відійшов від принципу рівномірності розвитку [21]. Нововведення утворюють концентрації, групуючись навколо ключової галузі, яка, у свою чергу, здійснює позитивний мультиплікативний ефект та утворює полюс зростання. Французький вчений Ж. Будвіль не лише розвинув ідеї свого вчителя Ф. Перру, а й розробив регіональне тлумачення полюсу зростання. Він вперше сформулював тезу про те, що окремі національні регіони (а не країни в цілому) здатні акумулювати необхідні ресурси для локального інноваційного розвитку і представляти державу на міжнародних ринках [22].

Таким чином, теорія полюсів зростання — це теорія регіонального росту, що передбачає формування в регіоні полюсів росту, які здатні генерувати регіональний розвиток переважно на основі використання інновацій. Відповідно до цієї теорії, регіональний розвиток не здійснюється рівномірно в просторі й часі, оскільки його імпульси виникають у певних полюсах зростання і потім поширюються різними каналами від центра до периферії.

Теорія полюсів зростання широко застосовувалася в регіональній політиці країн Заходу в 1960-ті роки. Спочатку увага акцентувалася на розвитку відсталіх і депресивних регіонів, тобто теорія полюсів росту використовувалася як інструмент політики вирівнювання. Пізніше ця теорія почала розглядатися як механізм підтримки основних центрів, що забезпечують конкурентоздатність держави. З часом полюси росту вже розглядалися як каркас усієї територіальної структури держави, незалежно від того, де вони розміщуються — в розвинутій чи відсталій частині країни, що поступово сформувало концепцію поляризованого простору. Водночас формування й розвиток полюсів росту займало значно більше часу, ніж термін перебування політиків при владі (зазвичай, 8–10 років), що призвело до незацікавленості діючих політиків у застосуванні цієї теорії на практиці. Політик, який виступав ініціатором впровадження полюсів росту в своєму регіоні, міг не дочекатися позитивних наслідків власної ініціативи, оскільки перші роки формування полюсу росту призводили до посилення диспропорцій. Як результат, у 1970-х роках західні країни поступово почали відмовлятися від теорії полюсів зростання.

Зазначимо, що у минулому столітті в теорії регіонального розвитку переважали два протилежні підходи до ступеня державного втручання в економічний розвиток регіонів. Однак, згодом з'явилися

дослідження, що спробували об'єднати базові положення неокласичної та неокейнсіанської шкіл. У 1980-ті роки в Німеччині виникла «нова теорія регіонального росту», яка базувалася на синтезі основних положень неокласичної теорії й теорії кумулятивного росту, доповнених деякими ідеями інституціоналістів, теорій розміщення та циклічності економічного розвитку [2]. За допомогою математичного інструментарію неокласичної школи в новій теорії було доведено, що ціни на немобільні ресурси у великих агломераціях завжди будуть вище, ніж на іншій території. Таким чином, підтвердилася концепція полюсів зростання, яка є головною в теоріях кумулятивного росту. Регіони не можуть мати рівні умови для розвитку через різні темпи нагромадження капіталу, в тому числі людського й інноваційного. Водночас можливе деяке вирівнювання регіонального розвитку завдяки процесу дифузії інновацій та активному державному регулюванню.

У методологічному плані регіональна політика є економічною функцією держави, оскільки ґрунтується на державній правовій основі та передбачає заходи з боку центральної та місцевої влади, які не суперечать загальнонаціональним цілям.

Аналіз міжнародного досвіду дає змогу виділити три напрями практичного застосування концепцій регіонального розвитку в державній регіональній політиці. Перший напрям пов'язаний з цілковитим запереченням необхідності впливу держави на регіональний розвиток (відповідно до класифікації Г. Камерона цей напрям одержав назву «неінтервенціоналістів»). Другий — припускає участь держави в регулюванні регіонального розвитку для пом'якшення впливу стихійних ринкових сил і коригування розвитку територій шляхом прискорення природних процесів завдяки стимулюванню міграцій робочої сили та інвестицій. Прихильники цього напрямку одержали назву «адапторів». Третій напрям — «радикальних перетворювачів» — припускає реалізацію активного й інтенсивного державного втручання в регіональний розвиток [5].

На думку «адапторів», головним завданням державного регулювання є прискорення природних процесів без зміни їх напрямку. Вперше це положення було сформульовано у 1954 р. А. Льошем [23], який доводив, що стимулювання економічного зростання стає ефективним, якщо воно відповідає загальним тенденціям розвитку й розміщення підприємств (насамперед, промислових), обумовлених інтересами приватних компаній. А це відбувається тоді, коли в індустріально нерозвинених регіонах виникають передумови для розвитку промисловості, які лише

підкріплюються відповідною цілеспрямованою державною політикою. Якщо ж держава намагається свідомо стимулювати економічний розвиток у інвестиційно непривабливих (принаймні, на визначеному етапі розвитку країни) регіонах, то ці зусилля здебільшого виявляються безрезультатними.

Аналіз міжнародного досвіду державної регіональної економічної політики свідчить, що переважна більшість країн застосовує саме адаптаційну модель регіональної політики.

Країни, які намагалися проводити інтенсивну політику зниження регіональних диспропорцій, що ґрунтується на радикальних перетвореннях, згодом були змушені відмовитися від неї, насамперед через обмеження фінансових ресурсів для здійснення необхідних перетворень (прикладом може бути Канада).

Навпаки, країни, що завжди відмовлялися від проведення активної державної регіональної економічної політики, були змушені посилити державне регулювання, зіткнувшись як з надмірними територіальними диспропорціями, так і з недовикористанням потенціалу розвитку окремих регіонів (саме цим пояснюється зародження сучасної регіональної політики практично у всіх країнах світу).

Висновок. Реалізація державної регіональної політики України має спиратися на теоретичні досягнення іноземних та українських вчених і практичний досвід. У країнах з ринковою економікою виділяють дві головні цілі державного втручання в розвиток регіонів: досягнення справедливості та досягнення ефективності. Залежно від конкретних умов, кожна з цих цілей може переважати на певному етапі розвитку країни. Так, досягнення справедливості пов'язано, в першу чергу, з нівелюванням диспропорцій регіонального розвитку. Проте реалізація цього напряму в регіональній політиці протягом тривалого часу неминуче призводить до виникнення суперечностей із завданнями соціально-економічного розвитку, що на певному етапі потребує коригування регіональної політики, її переорієнтації на стимулювання економічного зростання, що спостерігається в Україні. Існуюча система вирівнювання фінансових можливостей регіонального розвитку не привела до згладжування регіональних диспропорцій. Перешкодою в стимулюванні розвитку регіонів став низький рівень ефективності системи вирівнювання, пов'язаний з їх несамостійністю та слабкою фінансовою базою. Отже, слід змінити акценти в регіональній політиці — з політики вирівнювання з метою досягнення справедливості на політику стимулювання регіонального розвитку з метою досягнення ефективності. Для цього державна

політика України має будуватися не на забезпеченні однакового рівня фінансових можливостей регіонів, а на стимулюванні останніх до нарощування фінансових ресурсів й ефективного використання власного потенціалу розвитку.

Список літератури

- 1 Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [моногр.]; під ред. З.С. Варналія. — К.: НІСД, 2005. — 497 с.
- 2 Гладкий Ю. Н. Основы региональной политики / Ю. Н. Гладкий, А. И. Чистобаев — С-Пб.: Изд.-во Михайлова В.А., 1998. — 435 с.
- 3 Кноглер М. Ринкова реформа і регіональна політика / М. Кноглер, О. Секарев // Економіка України. — 1995. — № 1. — С. 62—71.
- 4 Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: регіональні дослідження: [моногр.] / С. А. Романюк. — К.: УАДУ, 2001. — 345 с.
- 5 Кузнецова О. В. Теоретические основы государственного регулирования экономического развития регионов / О. В. Кузнецова // Вопросы экономики. — 2002. — № 4. — С. 1—21.
- 6 Корчагин Ю. А. Региональная финансовая политика и экономика / Ю. А. Корчагин. — Ростов н/Д.: Феникс, 2006. — 284 с.
- 7 Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луніна. — К.: Наук. думка, 2006. — 432 с.
- 8 Бартев С.А. История экономических учений / С. А. Бартев. — М.: Прогресс, 1998. — 487 с.
- 9 Безматерных В. Г. Государство в рыночной экономике / В. Г. Безматерных. — Симф.: КЭИ КНЭУ, 2000. — 367 с.
- 10 Костюк В. Н. История экономических учений / В. Н. Костюк. — М.: Центр, 1997. — 224 с.
- 11 Вводный курс по экономической теории; под ред. Журавлевой Г.П. — М.: Инфра-М, 1997. — 368 с.
- 12 Супян В. Роль государства в экономике: американский опыт / В. Супян // Проблемы теории и практики управления. — 2002. — № 4. — С. 14—17.
- 13 Чугунов І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І. Я. Чугунов. — К.: НДФІ, 2005. — 259 с.
- 14 Курс экономической теории; под ред. Чепурина М.Н., Киселевой Е.А. — Киров: АСА, 1995. — 623 с.
- 15 Факторы экономического роста в регионах РФ / [С. Дробышевский, О. Луговой, Е. Астафьева и др.]. — М.: Прогресс, 2001. — 321 с.
- 16 Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. — М.: Прогресс, 1978. — 346 с.
- 17 Богиня Д. Государственное регулирование переходных процессов / Д. Богиня, Г. Вольнский // Экономика Украины. — 1999. — № 5. — С. 5—12.
- 18 Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен. — М.: Прогресс, 1968. — 450 с.
- 19 Дорнбуш Р. Макроэкономика: учеб.; пер. с англ. / Р. Дорнбуш, С. Фишер. — М.: МГУ, Инфра-М, 1997. — 784 с.
- 20 Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория и опыт малых стран / И. В. Пилипенко. — Смоленск: Ойкумена, 2005. — 438 с.
- 21 Perroux F. Economic space: theory and applications / F. Perroux // Quarterly Journal of Economics. — 1950. — Vol. 64. — P. 89—104.
- 22 Darwent D. Growth poles and growth centers in regional planning—a review / D. Darwent // Environment and Planning. — 1969. — Vol.1. — P. 5—32.
- 23 Лёш А. Географическое размещение хозяйства / А. Лёш. — М.: Иностран. лит., 1959. — 654 с.

ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Визначення політики сільського розвитку стає в останні роки одним із найактуальніших напрямів економічних досліджень, хоча, за звичкою, ми ставили цю тему на останнє місце в програмах науково-дослідних робіт, конференцій, урядових заходів тощо. Можна виділити чотири причини, які змушують економістів займатися сільським розвитком: втома людей у багатьох країнах від «привабливостей» високоурбанізованої цивілізації, зростання престижу сільського способу життя як альтернативи міському; розуміння того, що без стійкого розвитку села неможливий прогрес і гармонійний розвиток суспільства в цілому; посилення кризи сільського життя; перетворення сільських регіонів у зони бідності і соціального неблагополуччя; неефективність або неможливість використання на селі механізмів розвитку, придатних для міських жителів.

Внаслідок цього у багатьох країнах світу сільський розвиток виділяється в особливий напрям економічної і соціальної політики. Повільно, але невпинно цей процес відбувається і в Україні.

Передусім постає необхідність визначитися щодо понять і термінів стосовно політики стійкого сільського розвитку, основних цілей і напрямів, критеріїв їх реалізації, співвідношення цієї політики із агропродовольчою і соціальною політикою.

Аграрна економіка повинна дати відповіді на ці питання та розробити проект Концепції стійкого розвитку сільських територій, який після доопрацювання у Міністерстві сільського господарства та погодження з іншими відомствами буде розглядатися Урядом.

Під стійким сільським розвитком розуміємо стабільний розвиток сільської спільноти (а не території), який відповідає критеріям економічної, соціальної й екологічної ефективності та забезпечує виконання селом його народногосподарських функцій, розширене відтворення населення, підвищення рівня його життя, поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості.

Основними критеріями стійкого сільського розвитку є підвищення ефективності сільського господарства; диверсифікація сільської економіки в цілому, продовольча безпека країни, природний приріст

сільського населення, підвищення рівня та якості життя на селі, дотримання соціального контролю над історично освоєними територіями, поліпшення родючості ґрунту й екологічної ситуації в сільських районах.

Перелічені критерії забезпечуються різними заходами, раціональне поєднання яких і становить сутність політики стійкого сільського розвитку. Можна виділити п'ять основних напрямів цієї політики, які перетинаються з аграрною, містобудівною, соціально-демографічною, екологічною та їх інституційним забезпеченням (рис.). Отже, напрями політики сільського розвитку багатогранні, тісно переплітаються з іншими видами політики, вимагають для реалізації системного підходу. Це надзвичайно складний об'єкт управлінського впливу — сільська спільнота.

Потребують обговорення й осмислення основні недоліки сільської політики, яка формується нині, та питання їх усунення. Дотримуємося думки тих вчених-аграріїв, які з цього приводу зазначають наступне.

По-перше, майже повну відсутність законодавчої бази щодо вирішення цієї проблеми. Як наслідок, залишаються без правового регулювання найважливіші напрями й механізми сільської політики, немає законодавчого визначення, що таке «сільська місцевість». З огляду на це необхідно прийняти закон про стійкий сільський розвиток, нормативно-правові акти забезпечення його дієвості.

По-друге, неврегульованим залишається фінансове забезпечення сільського розвитку. Причому йдеться не тільки про нестачу коштів (дефіцит соціальних інвестицій величезний), а й про недосконалість механізму фінансування, оскільки:

в країні відсутні законодавчо встановлені стандарти забезпеченості сільського населення суспільними послугами, що не дає змоги обґрунтовано планувати та фінансувати програми сільського розвитку;

у бюджетах міністерств науки і освіти, охорони здоров'я, культури і туризму не має розподілу сфери послуг на місто та село. Внаслідок цього соціальні відомства скорочують програми розвитку послуг у сільській місцевості, оскільки витрати на одиницю послуг на селі значно вищі, ніж у місті;

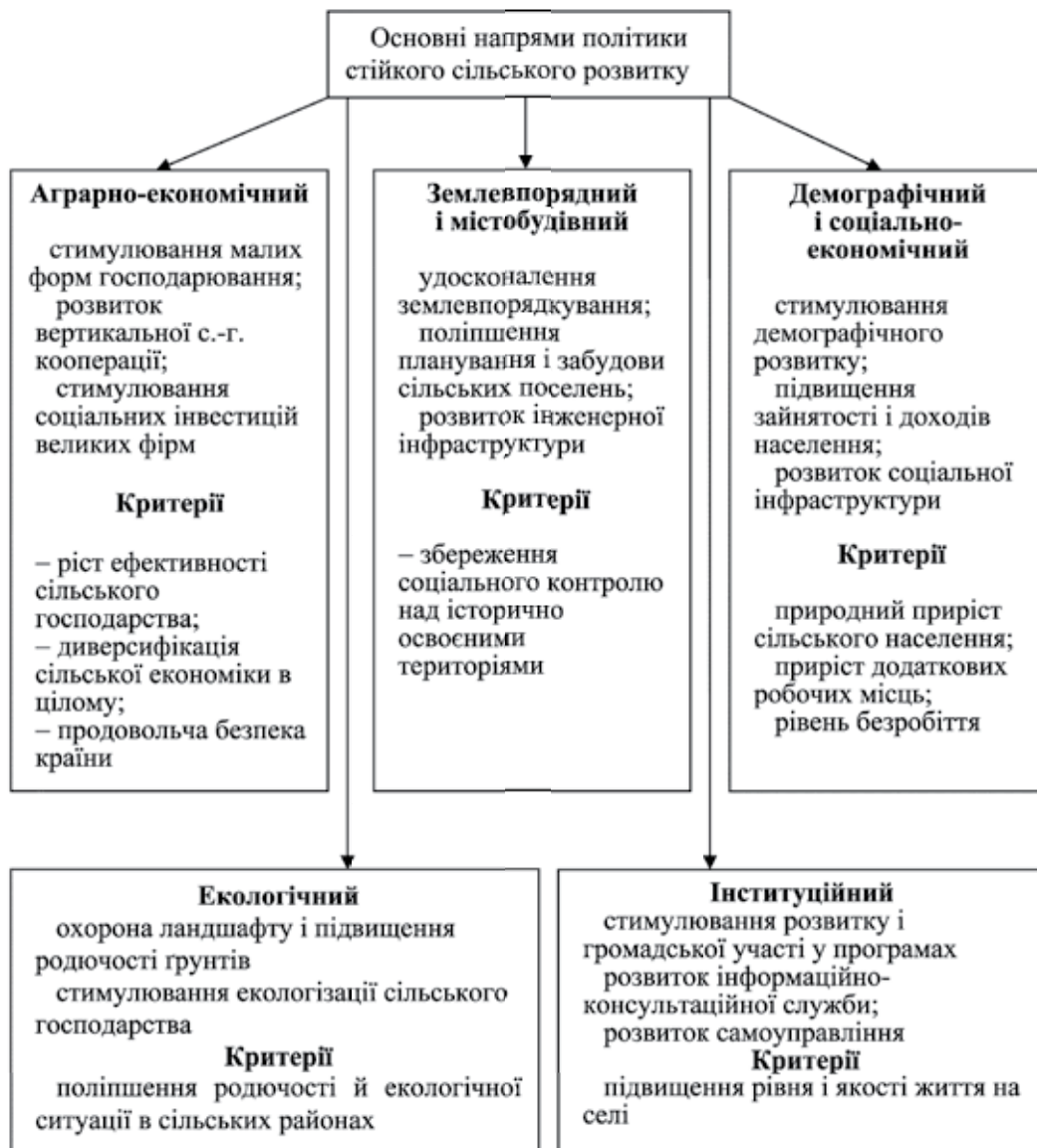

Рис. Напрями політики стійкого сільського розвитку

із статті «сільське господарство» державного бюджету фінансуються не лише сільськогосподарські товаровиробники, а й переробники, інші суб'єкти господарювання АПК, причому акціонерного типу. В більшості розвинутих країн з аграрного бюджету підтримуються тільки фермери і створені ними кооперативи. Існують також обмеження коштів по окремих підприємствах. У нас таких правил немає – як наслідок, лівова частка бюджету припадає на великі підприємства;

у сільських районах розвивається, в основному, банківська, а не кооперативна форма кредиту, що не дає змоги сформувати повноцінне місцеве фінансово-кредитне господарство. Адже банки, як зовнішні по відношенню до даної місцевості організації, орієнтуються, передусім, на інтереси своєї

системи, а не місцевої спільноти. Ресурси, залучені ними від сільських вкладників, потрапляють у загальні фінансові потоки і розчиняються там, лише частково задовольняючи місцеві потреби. Кредитні ж кооперативи та інші мікрофінансові організації, які управляються представниками територіальної спільноти і працюють в її межах і на її потреби, розвинені дуже слабо.

Необхідно виділяти засоби для села окремою бюджетною позицією, розробляти загальнодержавні нормативи забезпечення сільського населення суспільними послугами, передбачити прямі виплати сільськогосподарським товаровиробникам у розрахунок на 1 га ріллі та 1 голову худоби, забезпечувати пріоритетну підтримку сільських кредитних кооперативів.

По-третьє, серед недоліків сучасної сільської політики слід назвати дефіцит інформації як про розвиток сільського господарства, так і, особливо, сільської місцевості. Його відчувають як мешканці села, так і особи, які приймають рішення в галузі сільської політики. Так, на всіх рівнях законодавчої й виконавчої влади України продекларовано захід про початок боротьби з бідністю як про стратегічне завдання, але відсутня статистика сільської бідності по суб'єктах господарювання і сільських адміністративних районах.

Обстеження сільських поселень щодо їх забезпечення інфраструктурними об'єктами проводилося ще за радянської влади на початку 80-х років. За Всеукраїнським сільськогосподарським переписом має бути проведений перепис сільських населених пунктів з метою з'ясування їх соціально-демографічного, економічного, інфраструктурного, рекреаційного й екологічного потенціалу, щоб визначити перспективи розвитку, скласти схеми розселення, провести класифікацію сільських адміністративних районів за тенденціями та моделями соціально-економічного розвитку. Пропонується запровадити моніторинг сільського розвитку не тільки по регіонах країни, а й по районах, оскільки соціальні відмінності між районами більші порівняно з областями.

Першим кроком у цьому напрямі має бути формування загальнодержавного інформаційного ресурсу за підсумками сільськогосподарського перепису 2006 року по адміністративних районах і місцевих утвореннях, доступ до якого повинні одержати спеціалісти як органів управління АПК, так і наукові організації.

По-четверте, великим недоліком нинішньої сільської політики слід вважати недостатню увагу до розвитку організаційно-інституційної інфраструктури сільських спільнот. У командно-адміністративній економіці сільськоутворювальні функції виконували сільськогосподарські підприємства, які по суті були центрами сільського життя. Крім сільськогосподарського виробництва вони утримували на своєму балансі соціальну й інженерну інфраструктуру, надавали послуги особистим селянським господарствам, виступали інформаційно-консультаційними і навіть культурно-просвітницькими центрами. Ця багатofункціональна роль великих сільськогосподарських підприємств не була цілковито врахована у процесі їхньої ринкової трансформації. Все звелось до приватизації землі та майна, передачі інфраструктурних об'єктів на баланс місцевих адміністрацій. Майже нічого не було зроблено для розвитку нових центрів обслуговування (насамперед, кооперативів) особистих

господарств селян, інформаційно-консультаційних центрів, мікрофінансових організацій.

У підсумку криза сільськогосподарських підприємств автоматично призвела до кризи сільського розвитку. В більшості сільських адміністративних районів необхідно обґрунтовувати варіативні схеми організації сільського розвитку. Йдеться про організацію фермерських, особистих селянських господарств та їх кооперативів, розвиток несільськогосподарської зайнятості, у тому числі завдяки малому підприємству, використанню рекреаційного й культурно-історичного потенціалу територій. Для цього необхідно створити нову сільську інфраструктуру — мережу мікрофінансових організацій, консультаційних центрів, демонстраційних господарств, збутових і постачальницьких кооперативів тощо.

Одним із дискусійних є питання про роль сільського господарства в сільському розвитку. Останнім часом побутує думка про наявність в Україні «надлишкового» сільського господарства, а його скорочення однозначно трактується як позитивний, хоч і болочий процес. Головним аргументом при цьому слугує порівняння галузевої структури економіки України і країн Заходу. Дійсно, у вітчизняному сільському господарстві (з урахуванням господарств населення, городництва і садівництва) зайнято майже 30 % сукупних трудових ресурсів країни, а на Заході — близько 3 %. Висновок із порівняння цих даних нібито очевидний: обсяги сільськогосподарського виробництва необхідно зменшувати, і чим скоріше, тим краще. Виходячи з цього, вважається нормальним, що відповідає передовому зарубіжному досвіду, скорочення витрат на аграрну галузь у бюджеті до 1 %. Проте ця прямолінійна логіка не враховує низку важливих обставин.

У всіх країнах Заходу зменшення аграрної зайнятості було результатом тривалого історичного періоду, і в жодній із них не досягалось якими-небудь спеціальними заходами, як наприклад, багаторазове зменшення за стислий строк сільськогосподарського бюджету й одномоментне зменшення імпорتنних тарифів.

Природно, історичне, еволюційне зменшення частки сільського господарства в економіці передбачає дотримання трьох умов: воно має відбуватися на основі підвищення продуктивності аграрної праці, не приводити до загострення сільського безробіття і зростання бідності, не супроводжуватися збільшенням імпорту сільськогосподарської продукції. Жодна з цих умов в Україні у період різкого скорочення частки сільського господарства у 90-ті роки не була врахована.

Україна — аграрна країна з великим сільськогосподарським потенціалом. Тому поставки продукції на світовий ринок, виробленої на основі низькоінтенсивних технологій, сповільнюватимуть процес скорочення аграрної зайнятості.

Помилково вважати сільське господарство галузю, яка виробляє тільки продовольство і сировину. Диверсифікуючись, воно здійснює й послуги, попит на які стрімко зростає. Йдеться про послуги у сфері туризму, рекреації, культури. Крім того, сільські товаровиробники беруть участь у виробництві таких суспільних благ, які забезпечують продовольчу безпеку і здійснюють соціальний контроль над територіями.

Ситуація стосовно формування ефективної сільської політики щодо фінансування села зокрема пояснюється тим, що сільська спільнота недостатньо мірою впливає на владу. В Україні ще не сформовано ефективного, широкого (що репрезентує всі соціальні групи села) аграрного лобі, крім лобі великого агробізнесу, який частково відстоює і загальногалузеві, але передусім забезпечує вузькокорпоративні інтереси.

Певні зрушення із лобіюванням інтересів сільської спільноти відбудуться в ході реформи місцевого самоврядування. Відповідно до закону про місцеве самоуправління, муніципалітети мають право створювати регіональні й загальнодержавні об'єднання. Постала невідкладна потреба сформувати загальноукраїнський союз сільських муніципалітетів.

Необхідно також розширити статус і повноваження Міністерства аграрної політики України з питань координації розвитку не тільки сільського господарства, а й сільської місцевості. Із галузевого воно повинне перетворитись у міжгалузевий орган управління.

Формування ефективної сільської політики вимагатиме наукового обґрунтування. Основними завданнями наукових досліджень на найближчу перспективу, на наш погляд, будуть: а) сприяння формуванню у свідомості українців — і тих, хто приймає рішення, і тих, хто їх виконує, нового ставлення до сільського господарства та українського села, нової сільськогосподарської філософії; б) сільське господарство має бути національним пріоритетом в економічному розвитку. Це впливає з того, що Україна історично складалася як сільськогосподарська, землеробська цивілізація. Сільськогосподарські території становлять ареал традиційних занять і традиційної культури для більшості регіонів України, тому їх скорочення загрожує знищенню соціально-генетичного і культурного коду.

Наприкінці ХХ ст. прогрес почали асоціювати із темпами не тільки відносного, але й абсолютного скорочення сільського господарства і сільського населення, заміни села містом в економіці, культурі, просторі, тощо. Цю філософію можна відобразити однією формулою: чим менше села, тим більше прогресу. Декілька поколінь дослідників виховані на цій формулі. Поміркованіші з них просто не відносять сільське господарство до неоекономіки, крайні — пишуть про зайве в Україні сільське господарство і називають село чорною дірою. Але сутність одна: згортання сільського господарства і села як такого.

Дуже влучно філософію цих людей розкрив російський письменник Андрій Платонов. Змальовуючи образ одного із реформаторів сільського життя часів колективізації, він писав, що колгоспну активістку «...всегда возмущала нерациональная, ненаучная жизнь деревень, устройство печек без правильной теории теплоиспользования, общая негигиеничность и классовое искищрение зажиточных жителей.» Вона їх викривала і розкуркулювала.

Завдання вчених-аграріїв — протидіяти цьому процесові, показати, що прогрес не означає згортання сільського господарства, а навпаки, має сприяти його розвитку.

Що необхідно зробити для формування в суспільства нового ставлення до сільського господарства? Передусім, необхідно показати тісний зв'язок між станом сільського господарства і станом України; висвітлити аграрні проблеми не як вузькогалузеві, відомчі, а як загальноукраїнські, національні; підкреслити, що відставання сільського господарства від загальних темпів економічного розвитку загрожує країні низкою загальносистемних ризиків. Стосовно цього набуває актуального розвитку теорія багатфункціональності сільського господарства. Отже, економістам-аграрникам слід відпрацювати нові підходи до оцінки народногосподарської значущості галузі, її внеску у виробництво ВВП, відображення перспектив розвитку, джерел фінансування (оскільки не всі результати аграрної діяльності оцінюються ринком), розподілу функцій між корпоративними і сімейними формами виробництва тощо.

Особливе завдання науки — пошук ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії при розв'язанні аграрних проблем. Свій погляд на аграрну політику в Міністерства аграрної політики, інший — у Міністерства економіки, ще інший — у Міністерства фінансів. Великою мірою це зумовлено тим, що аграрники-економісти і макроекономісти дотримуються різної філософії і формують неоднакові погляди на проблеми сільського розвитку.

Таким чином, в основі стійкого зростання повинно бути освоєння досягнень науково-технічного прогресу. Так, сім провідних країн світу, які входять у клуб «G-7», до 1993 року володіли 80,4 % світової комп'ютерної техніки, забезпечували 90,5 % обсягів високотехнологічного виробництва і контролювали 87 % патентів, зареєстрованих у світі. ВВП США у 2004 році становив 10,99 трлн дол., який на 95 % забезпечувався наукою, освітою, високоінтелектуальними і наукоємними технологіями, тобто важливішими складовими НТП [5, с. 104].

В Україні ВВП у згаданому році був на рівні 344,8 млрд грн., або приблизно 69 млрд дол США, а частка складових НТП не перевищувала 10 % [7, с.36]. З цього приводу К.А. Тімірязєв писав: «...век свой просидевший за наукой, вижу в ней главное спасение для нашего общества, нашего народа».

Центральне місце в розвитку аграрного сектору відводиться підвищенню рівня стійкості виробництва продовольства. Продовольча проблема на сучасному етапі стає глобальною з ряду причин: вона стосується всіх країн світу; її розв'язання залежить від факторів, що виходять за межі сільського господарства. У сучасному світі вона нерозривно пов'язана з іншими глобальними проблемами: енергетичною, сировинною, екологічною тощо; на її вирішення в країнах суттєво впливає міжнародна ситуація. Тому не випадково, інтенсивно розвиваючи світові ринки продовольства, провідні країни водночас підтримують надзвичайно високий рівень самозабезпечення: США, Франція – понад 100 %, Німеччина – 93, Італія – 78, навіть бідна родючими ґрунтами Японія – 40 %, Росія – близько 30 і Україна – 53 % [6, с. 3–4]. В Японії і США стан продовольчого забезпечення відкрито визнається найважливішим показником національної безпеки.

Отже, політика стійкого сільського розвитку західних країн – нарощування та стимулювання експорту надлишково виробленої продукції (проблему виробництва продовольства вони вирішили ще у 50-ті роки минулого століття). В Україні політикою стійкого розвитку АПК є, насамперед, нарощування виробництва продовольства. Тому застосовувати економічний механізм функціонування сільського господарства країн Заходу, який вони використовують і пропонують на перспективу, було б великою помилкою, стримуванням, а не стійким розвитком АПК України.

Висновок. Причини, з яких Україна не в змозі забезпечити стійке зростання, можна звести до таких:

1) при переході до ринку, що було зумовлено об'єктивними причинами і світовими тенденціями, країна не тільки не скористалася перевагами, які притаманні ринковим відносинам, але й через невиважену політику різко знизила ефективність використання всіх основних складових виробничого потенціалу – землі, засобів виробництва і трудових ресурсів;

2) внаслідок усунення держави від відповідальності за економіку в аграрному секторі і формування несприятливих макроекономічних умов спостерігається дисбаланс в еквівалентності відносин між сільським господарством й іншими галузями економіки країни, що позбавило основну масу товаровиробників ресурсів не тільки для розширеного, а й простого відтворення;

3) наслідком кризового стану галузі стало витіснення сільськогосподарських товаровиробників із вітчизняного ринку продовольства, зниження їхньої частки доходів у кінцевій ціні продукту, збільшення обсягу імпорту, що позначилося на доходах сільського господарства;

4) значна частина сільськогосподарських підприємств у такій ситуації збанкрутіла, що призвело до скорочення обсягів виробництва продукції, втрати робочих місць, відтоку із села найбільш кваліфікованої робочої сили через низькі доходи і бідність сільського населення, різке погіршення демографічної ситуації, зникнення з карти країни сотень сіл.

Список літератури

- 1 Збарський В.К. Облаштування сільських територій та соціальної інфраструктури села / В. К. Збарський // Науковий вісник НАУ.—2003. — Вип. 62. — С. 36—40.
- 2 Збарський В.К. Стійкому розвитку села — наукову основу / В. К. Збарський // Науковий вісник НАУ.— 2003. — Вип.63. — С. 52—56.
- 3 Збарський В.К. Економічний потенціал регіону в умовах становлення малих підприємств / В. К. Збарський // Економіка АПК. — 2005. — № 11. — С.53—59.
- 4 Збарський В.К. Молодим спеціалістам — доступне житло / В. К. Збарський // Бухгалтерія в сільському господарстві. — 2006. — № 8. — С. 9—14.
- 5 Петриков А.В. Политика сельского развития в России: проблемы и приоритеты / Петриков А. В. // Материалы II Всероссийского конгресса экономистов-аграрников. Москва, 13—15. 02. 2006 г. — М., 2006. — С. 37—42.
- 6 Ушачев И.Г. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора: основные направления и проблемы / Ушачев И. Г. // Материалы II Всероссийского конгресса экономистов-аграрников. Москва, 13—15. 02. 2006 г. — М., 2006. — С. 5—12.
- 7 Статистичний щорічник України за 2004 рік.— К.: Консультант, 2005.—591 с.

М.Й. Хорунжий,*к. е. н., професор,***А.М. Судеркін,***к. е. н.**Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана*

ВІДРОДЖЕННЯ СЕЛА ЧЕРЕЗ КОЛЕКТИВНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ФОНД

Проблема відродження сільської місцевості є життєво важливою для України, якщо суспільство буде державу за європейським принципом «сильні регіони – сильна держава». Немає потреби доводити, що українське село виконує важливу соціально-економічну й етно-психологічну місію в розвитку суспільства.

Однак, реформаційні процеси, які торкнулись аграрного сектора України, виявились настільки невиваженими й поспішними, що суспільство постало перед фактором занепаду села як такого.

Достатньо звернутися до офіційної статистики, щоб зрозуміти, наскільки загрозливою для майбутнього держави стає руйнація і занепад сіл України. Для прикладу проаналізуємо дані статистичного збірника «Соціально-економічне становище сільських населених пунктів у Київській області» [1]. Зазначимо, що в ньому наведено дані четвертого суцільного обстеження соціально-економічного становища сільських населених пунктів станом на 1 листопада 2005 року.

Хоча у збірнику подається інформація за 2004–2005 рр., однак можна стверджувати, що станом на 2008 рік суттєвих якісних змін у становищі сільських населених пунктів у кращий бік не сталося. Навпаки, процес занепаду триває, а державна політика поки що залишається віддалено-дистанційною (табл. 1).

З даних таблиці 1 можна зробити висновок, що головні тенденції в долі села столичної Київської області (а вони є властивими для всієї країни) зводяться до наступного:

1) триває процес вимирання села та його подрібнення. Порівняно з 2005 роком в області із 1129 сільських населених пунктів залишилось 1120, до того ж ще три села вже не мають населення. Збільшується кількість малих сіл: із населенням до 50 осіб – на 4 %, з населенням 50–99 осіб – на 9,7 %. Водночас кількість сіл із населенням понад 1000 мешканців зменшилась на 6,5 %;

2) вкрай небезпечною залишається демографічна ситуація. При порівняно високій людності села (665 осіб проти 523 по Україні) смертність більш як утричі перевищує народжуваність. У 128 селах (11,4 %) за визна-

Таблиця 1

Загальна характеристика сільських населених пунктів Київської області

Показник	1991 р.	1996 р.	2001 р.	2005 р.
Кількість сільських населених пунктів	1127	1140	1134	1126
У них населення, осіб	926529	850593	771952	751394
у тому числі				
діти і підлітки (0–15 років)	180224	154943	130619	111765
у % до загальної чисельності населення	19,5	18,2	16,9	14,9
особи у працездатному віці	456306	414319	383047	401173
у % до загальної чисельності населення	49,2	48,7	49,6	53,4
особи старше працездатного віку	289999	281331	258286	238456
у % до загальної чисельності населення	31,3	33,1	33,5	31,7
Площа населених пунктів, га	229819	278173	291926	322828
Площа під нове житлове будівництво – всього, га	...	12983	10467	9194
Крім того села, які не мають населення, але не зняті з обліку	78	78	4	3
Кількість вулиць – всього, од.	10175	10287	10966	11869
Протяжність вулиць, км	13305	13948	15125	14634
у тому числі				
з твердим покриттям	3987	6678	7311	7556
освітлених	5032	3977	1164	743
Населені пункти, які не мають, вулиць із твердим покриттям і освітлених	92	144	58	48

чений період не народилося жодної дитини. Смертність перевищує народжуваність у 97 % сіл області;

3) загострюються проблеми зайнятості населення в сільській місцевості. За наявності на території Київщини 896 аграрних підприємств, 1500 фермерських господарств, 17 об'єктів добувної галузі, 322 підприємства обробної промисловості, 98 будівельних і 54 транспортних організації, 93 суб'єктів лісового і 62 рибного господарства у 426 населених пунктах (38 %) взагалі відсутні осередки докладання праці, а серед населення працездатного віку 78,3 тис. осіб безробітні (24 % працездатного населення). Майже 51 % (125,5 тис. осіб) працюють за межами свого населеного пункту, в т.ч. 2,3 тис. за межами області і 540 – за кордоном. Для майже 57,9 тис. осіб головним джерелом достатку стало особисте господарство;

4) поглиблюється криза соціальної сфери села. На Київщині лише 69 сіл забезпечені лікарнями, 686 – мають фельдшерсько-акушерські пункти, що відповідно на 21,6 % і 5 % менше порівняно з 2001 роком. За цей період кількість дитячих дошкільних закладів зменшилась на 12,7 %, а шкіл – на 3,8 %. Аналогічна ситуація і щодо забезпечення об'єктами культурного призначення, торгівлі, побутового обслуговування. До того ж слід додати, що велика кількість об'єктів соціальної сфери потребує капітального ремонту або перебуває в аварійному стані.

Зовсім не відповідає вимогам ХХІ століття рівень забезпечення житлом і комунальними послугами. Із загального житлового фонду понад 50 % побудовано в період 1994–1970 рр. За останні роки збудовано лише 7 % житла. Не забезпечені центральним опаленням 28,3 % населених пунктів, 46,8 % – водопостачанням, 54,4 % – каналізацією, 30,6 % – природним газом. Із загальної кількості будинків 5,8 % використовуються сезонно, понад 3,9 тис. будинків пустують, що особливо характерно для малих сіл. У столичній області ще досі майже половин сіл немає вулиць із твердим покриттям та освітленням;

5) на Київщині за останні роки не сталося радикальних змін у розвитку сільської економіки. Аграрне виробництво не може подолати затяжну кризу, фінансова стабільність підприємств залишається слабкою. У 2005 р. середня заробітна плата працівника сільського господарства становила 553 гривні, що набагато менше, ніж в інших областях. Споживання харчових продуктів досягло 2650 ккал на добу, що значно менше, ніж у цілому по Україні, і наблизилось до критичної межі.

Такі тенденції у розвитку сільських територій Київщини свідчать про труднощі життя та існування сільського населення, з одного боку, і про невідкладну потребу докорінної перебудови соціально-економічної і аграрної політики – з іншого. Слід наголосити, що ННЦ «Інститут аграрної економіки» розробив паспорт соціально-економічного розвитку сільських територій та проект паспорту сільського населеного пункту [2;3] (наша точка зору з цього

приводу висловлена раніше) [4]. Важливе значення має також «Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 [5].

Однак, ці документи поки що не втілюються в реальне життя села. Паспорт так і не став ще тим об'єктивно-оцінювальним документом, який би визначив головні вектори розвитку сільської моделі. У свою чергу програма (як і інші програми, що стосуються інтересів агропромислового виробництва) досі не фінансується. Занепад села триває, безвихідь помножується. Як справедливо зазначає академік УААН професор В.В. Юрчишин, «... жахливість і трагізм ситуації, у якій знаходиться село, поглиблюється тим, що серед надміру великих втрат, які воно понесло в останні роки, дуже велика частина припадає на ті з них, які належать до не відтворюваних. Бо якщо навіть найбільші матеріальні, економічні втрати при потребі в тій чи іншій формі, структурі та обсягах хоч би теоретично можна відновити, то невимірно велику частину соціальних, демографічних, духовних, культурних, звичаєвих та інших національно-генетичних надбань вітчизняного села і селянства остаточно втрачено якщо не повністю, то близько до цього» [6, с. 7].

Щоб запобігти цим трагічним явищам, слід здійснити великі інвестиції в соціально-економічний розвиток села.

В аграрній політиці держави необхідно чітко розмежувати сучасну місію аграрних підприємств і держави. На наше переконання, генеральна місія аграрних підприємств має полягати винятково в розвитку аграрної економіки, аграрного виробництва, його відродженні та зростанні. Соціальні ж проблеми сільської території – це місія держави, її законодавчих актів і дій виконавчих структур. Сільське господарство не спроможне вирішувати соціально-побутові проблеми села на рівні вимог ХХІ століття.

Однак розраховувати лише на можливості держави – справа безнадійна. Потрібні значні суспільні (колективні) зусилля. В цьому відношенні доцільно просуватися таким шляхом.

По-перше, на основі паспорту соціально-економічного становища села опрацювати карту інвестиційної привабливості (КІП), що являє собою сукупність достовірних і вичерпних даних про ступінь розвитку економіки та соціальної сфери конкретного сільського поселення (або навіть сільської території) та реальні можливості ефективного вкладання коштів у його (її) розвиток (автори опрацювали методіку складання КІП, але це предмет розгляду наступної статті).

Таку карту слід розробляти у межах кожної сільської ради (села) за принципом рейтингової оцінки. Наявність КІП – це переконливий документ залучення і зацікавлення інвестора й інших джерел надходження коштів.

По-друге, необхідно мати реальне фінансове і ресурсне забезпечення реалізації КІП. Тут можливими є два джерела формування коштів:

1) державне бюджетне фінансування для здійснення заходів щодо розвитку соціальної сфери села та сільських територій;

2) формування сільською радою колективного інвестиційного фонду із залученням приватних інвесторів та інших зацікавлених юридичних і фізичних осіб.

За таких умов стане реальним здійснення конкретних заходів, передбачених Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року. Зокрема, цією програмою у 2008–2009 роках планується забезпечити впровадження соціальних стандартів і нормативів у сільській місцевості, розробити форми паспорта соціального розвитку сільських територій та методику його заповнення, провести паспортизацію сільських населених пунктів, на основі чого розробити регіональну програму розвитку сільських територій на період до 2015 року.

Враховуючи важливість такої роботи та надзвичайну складність її здійснення (через нестачу коштів, відсутність відповідного кадрового забезпечення, надзвичайно велику кількість сільських населених пунктів та ще більшу строкатість їх щодо людності), з одного боку, і стислість строків підготовки необхідної об'єктивної інформації – з іншого, доцільно висловити певні міркування та викласти з цього приводу власні пропозиції:

1) найбільш реальним і фінансово надійним шляхом реалізації завдань зазначеної програми може

бути приватний інвестор або ж його участь у формуванні колективного інвестиційного фонду (КІФ), під яким слід розуміти акумуляцію інвестиційних коштів юридичних і фізичних осіб для розвитку виробничої та соціальної сфери села, сільської економіки в цілому й відтворення життєвого середовища в конкретному сільському поселенні (рис. 1);

З наведеної схеми випливає, що:

у формуванні інвестиційного фонду беруть участь державний і місцевий бюджети, сільська громада, підприємства, що знаходяться на території села, та приватні особи;

утримувачем і розпорядником фонду є сільська рада, яка його акумулює й витрачає;

сільська рада визначає пріоритетний напрям використання інвестиційного фонду відповідно до КІП та здійснює його моніторинг.

Для забезпечення ефективного використання коштів інвестиційного фонду ініціативною групою під керівництвом сільської ради опрацьовується програма розвитку сільської економіки та сільської території (ПРС). Це, власне, документ, в якому мають бути враховані інтереси всіх учасників, а тому він має затверджуватись на засіданні сільської ради і бути обов'язковим для виконання (рис. 2).

Така програма, очевидно, може цілком відповідати тим вимогам, які визначені названою вище Державною цільовою програмою.

Щоб програма розвитку сільської економіки і сільської території максимально відповідала специфіці конкретного сільського поселення, витрачання

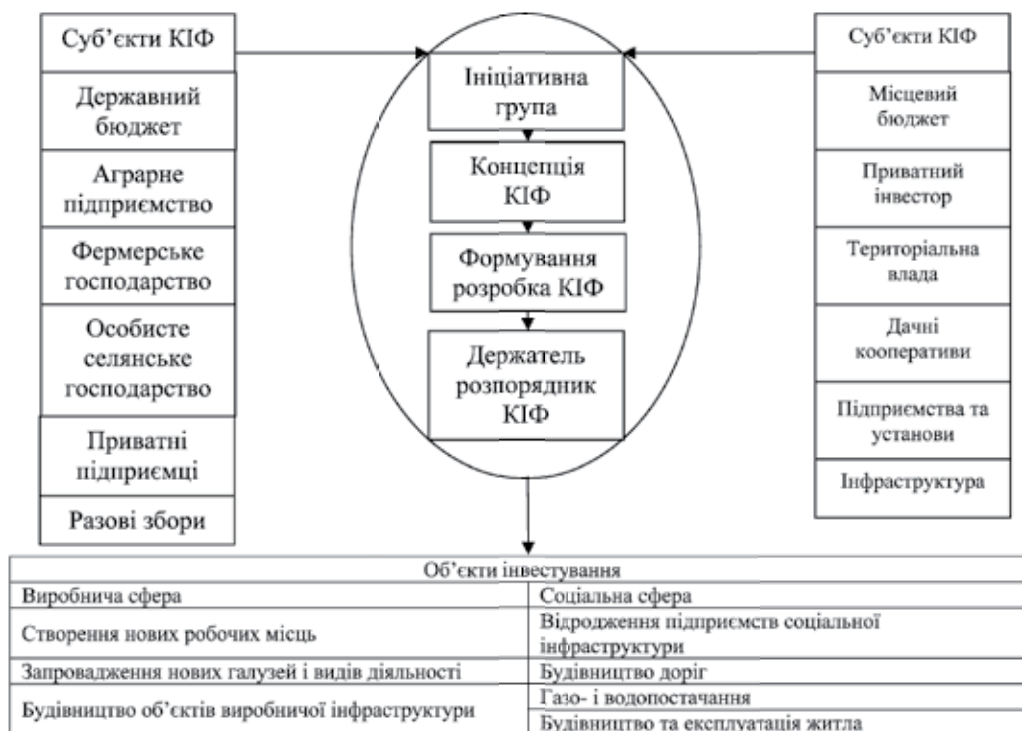

Рис. 1. Суб'єкти формування фонду та головні об'єкти його витрачання

Рис. 2. Алгоритм створення програми розвитку сільських територій

коштів колективного інвестиційного фонду повинно мати чітку адресність.

Таким чином, проблеми відродження й розвитку аграрного виробництва мають бути у компетенції сільськогосподарських підприємств, а зайнятість сільського населення, розвиток і планування сільських територій, їх соціальне облаштування мають стати прерогативою виключно держави і сільських громад. Винятком можуть бути лише ті осередки соціальної інфраструктури, які створені всередині аграрних підприємств і утримуються за їх рахунок. Для формування інвестиційної привабливості сільської території варто розробити методичні рекомендації для сільських громад щодо створення карти інвестиційної привабливості сільської території (КІП).

КІП — це система критеріїв і показників, які можуть визначити комерційну привабливість інвестицій у розвиток сільської території і які дають змогу потенційним інвесторам вирішити, насамперед для себе, досить важливе прагматичне питання: куди вигідніше вкладати кошти — в аграрне виробництво, інші підсобні й допоміжні галузі (промисли, зелений туризм) чи в соціальну інфраструктуру села. КІП є документом співпраці двох рівноцінних суб'єктів сільської території — підприємця та сільської громади.

Відродження сільських територій стала нагальною потребою, що, врешті-решт, зумовило необхідність на рівні держави мати чітку програму дій — як вийти з цієї ситуації. Адже за роки незалежності сільська місцевість почала занепадати, що виявилось не тільки в руйнації соціальної інфраструктури села, а й у щорічному зникненні з карт десятків сіл. Цей процес супроводжується постійним скороченням робочих місць і наростанням сільського безробіття.

Між тим для сільського населення характерна досить важлива особливість: село — це той агломерат, в якому сіль-

ський мешканець одночасно знаходить об'єкт докладання праці й проживання фактично в тих самих адміністративних межах. Відтворюючи виробництво на селі, мешканець одночасно відтворює своє життєве середовище.

Висновок. Слід чітко законодавчо розмежувати завдання аграрних підприємств і сільських рад у сфері сільської економіки, під якою доцільно розуміти розвиток сфери матеріального і нематеріального виробництва в сільській місцевості. Аграрні підприємства мають виконувати властиву їм функцію — виробляти сільськогосподарську продукцію, в окремих випадках переробляти її та надавати різноманітні виробничі послуги сільському населенню або іншим підприємствам. На аграрні підприємства має також покладатись утримання й розвиток внутрішньогосподарської соціальної інфраструктури.

Несільськогосподарська виробнича діяльність, а також соціальна інфраструктура загального призначення і користування має бути компетенцією винятково сільських рад. Щоб здійснювати свою соціальну місію, сільська рада повинна мати відповідні фінансові можливості, але ці питання потребують законодавчого врегулювання.

Список літератури

- 1 Державний комітет статистики України : головне управління статистики у Київській області. — К., 2006. — 180 с.
- 2 Паспорт соціально-економічного розвитку сільських територій. — К. : ННЦ «ІАЕ», 2007. — 80 с.
- 3 Паспорт сільського населеного пункту. — К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. — 40 с.
- 4 Хорунжий М. Й. Паспорт соціального розвитку села / М. Й. Хорунжий, А. М. Студеркін // Економіка АПК. — 2007. — № 7. — С. 127.
- 5 Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року / Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 // Економіка АПК. — 2007. — № 12. — С. 3—57.
- 6 Юрчишин В. Рясніе Україна цвинтарями своєї історії / Володимир Юрчишин. — К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. — 40 с.

В.П. Славов,*д-р с.-г. наук, професор, чл.-кор. УААН,***О.В. Коваленко,***аспірант,**Український науково-дослідний інститут
продуктивності агропромислового комплексу*

АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІЇ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Сільська територія як економічне формування являє собою складну і багатофункціональну природу, соціально-економічну й виробничо-господарську структуру та характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю населення; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної та виробничої інфраструктури; формою зайнятості у виробництві й обслуговуванні тих, хто проживає на ній, та іншими рисами [1; 2].

Збалансований, сталий розвиток сільських територій залежить від формування високоорганізованого ринкового середовища, що відповідає потребам споживача і можливий лише шляхом створення і функціонування ефективної інфраструктури – виробничої, ринкової, соціальної – синергетичний вплив якої на кількісні та якісні результати аграрного виробництва переоцінити неможливо.

Загальною функцією кожного виду інфраструктури є забезпечення ефективної роботи основних галузей сільського господарства – рослинництва, тваринництва, промислових – харчової, переробної, будівельної та ін.

Термін «інфраструктура» (від лат. *infra* – нижче і *structura* – будова (взаєморозташування) [3] вперше почав застосовуватись в дослідженнях західних економістів. Він запозичений з військової термінології і використовувався як визначення «сукупності будинків, споруд і комунікацій, необхідних для організації системи постачання збройних сил, зокрема, для товарів і передачі повідомлень» [4]. З 50-х років ХХ століття термін почав застосовуватись в економічній літературі. Незважаючи на його широке використання у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, поняття «інфраструктура» досліджено недостатньо і трактується неоднозначно.

Одна група авторів визначає інфраструктуру як систему обслуговування [5]. Інші наголошують лише на певних видах діяльності, які забезпечують: «... взаємний пошук один одного продавцями та покупцями, рух товару, обмін товару на гроші, а також господарсько-економічну та фінансову діяльність ринкових структур» [6]. Автори Р.І. Нудельман, І.А. Тараканова, Т.І. Тищенко [7, 8, 9] до

складу інфраструктури включають будівництво доріг, портів, аеродромів, станцій тощо.

Деякі іноземні автори розуміють поняття «інфраструктура» як суму матеріальних, інституційних та особистісних умов і закладів, що надаються в розпорядження економічних одиниць та створюють умови для повної інтеграції й забезпечення максимально можливого рівня розвитку виробничої діяльності [10]. Дж.Д. Сакс і Л.Б. Фелікс [11] під цим терміном розуміють ряд товарів та послуг, які надаються державою безкоштовно за умови, що ці суспільні блага є доповнючими й необхідними для ведення господарської діяльності, створюють передумови розвитку виробництва.

Загальну характеристику інфраструктури ринку наводять вітчизняні автори [12], стверджуючи, що це – комплекс інститутів, служб, підприємств, організацій, які забезпечують нормальний режим безперервного функціонування ринку.

З розвитком науки й накопиченням досвіду поступово виявлялися закономірні залежності ефективності виробництва від рівня розвитку інфраструктури. Чим вище рівень розвитку інфраструктури, тим привабливіша територія для надходження інвестицій, робочої сили, тим динамічніший економічний розвиток, вищий рівень життя населення. Пізніше була усвідомлена необхідність першочергового розвитку інфраструктури в нових регіонах [13–18].

В економічно розвинених країнах світу у створенні інфраструктури активну участь бере держава, яка здійснює основні капіталовкладення у її розвиток. Це зумовлено великою капіталомісткістю цих галузей, низькою рентабельністю і навіть збитковістю, тривалим робочим циклом тощо. Водночас розвиток інфраструктури є об'єктивною передумовою розширеного відтворення, відчутно впливає на рівень економічного розвитку країни, ефективність і результативність народного господарства, на конкурентоспроможність продукції.

Мета статті – дослідити генезу поняття «інфраструктура» та охарактеризувати основні блоки інфраструктурного комплексу аграрного сектору в період трансформації ринкової економіки у взаємозв'язку з проблемами сталого розвитку сільських територій.

Аналіз численних робіт вітчизняних та іноземних авторів свідчить, що економічний розвиток будь-якої території, у тому числі й сільської, характеризується чотирма інфраструктурними блоками (рис.).

Виробнича інфраструктура — це сукупність галузей і підгалузей: будівництво та виробництво будівельних матеріалів, ремонтне господарство, паливно-енергетичний комплекс, хімічна галузь, меліоративний комплекс, переробна галузь, таропакувальне виробництво, холодильно-складське господарство, автотранспортне господарство. Основними їх функціями є виробничі послуги і забезпечення економічного обігу в національній економіці. Вони створюють загальні умови для розміщення й успішного функціонування виробничої сфери і включають: будівництво будівель і споруд, шосейних доріг, каналів, мостів, портів, аеродромів та інше матеріально-технічне забезпечення; всі види транспорту (автомобільний, повітряний, водний, залізничний); засоби зв'язку, що забезпечують виробництво; енергопостачання; санітарно-технічне обслуговування; систему просування товарів; заготівлю і збут сільськогосподарської продукції тощо.

Функції соціальної інфраструктури (праця, культурно-освітні заклади, житлово-комунальне господарство, торгівля, охорона здоров'я, фізкультура і спорт, громадське харчування, побутове обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок, енерго- та водопостачання) зводяться до забезпечення матеріальних і культурно-побутових умов нормальної життєдіяльності населення.

Ринкова інфраструктура включає в себе біржі, оптові, брокерські, аудиторські організації, заклади фінансово-кредитної системи, маркетингові, інформаційно-комунікаційні служби, наукові та навчальні центри тощо. Їхня функція — забезпечувати стабільний розвиток і функціонування ринкового механізму регулювання економіки, безперервний рух товарів та послуг у різних сферах суспільного відтворення.

Екологічна інфраструктура — це екологічні інституції, функція яких полягає в охороні, відтворенні й поліпшенні стану навколишнього природного середовища [19;20].

У радянській економічній літературі панувала думка, що підприємства галузей інфраструктури, як правило, не приносять прибутку, що стало однією з причин формування виробничої та соціальної інфраструктури за залишковим принципом. Це призвело до низької якості шосейних доріг і залізниць, комунального господарства, зв'язку та ін. Виявилось, що в умовах науково-технічного прогресу темпи розвитку промисловості та сільського господарства, їх ефективність безпосередньо залежать від розвитку економічної та соціальної інфраструктури. У свою чергу, ефективність галузей, які входять до інфраструктури, залежить від їх оптимальної пропорційності й планомірності розвитку [1;3;21;22].

У 90-х роках ХХ ст. в Україні сфера економічної та соціальної інфраструктури зазнала глибокої кризи. Для її подолання стало необхідним здійснення радикальних економічних перетворень у промисловості та сільському господарстві, відновлення раціональних норм заощаджень і накопичення необхідних коштів для технічного переоснащення галузей інфраструктури [14—18; 23—26].

Особливий інтерес для дослідників становить розвиток галузей інфраструктури в аграрному секторі періоду трансформації економіки в поєднанні з проблемами сталого розвитку сільських територій.

Розвитку ринкових відносин і формуванню галузей інфраструктури в аграрній сфері присвячено праці П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина, Л.Г. Чернюк, Д.В. Клинового, С.І. Дорогунцова, А.П. Голикова, Б.М. Данилишина та ін. У дослідженнях розвитку виробничої інфраструктури агропромислового комплексу приділяється поглиблена увага таким її складникам як холодильно-складське та автотранспортне господарство, таропакувальне виробництво й ремонтне обслуговування сільгосптехніки [1;21;22;26—29].

Після понад десятиліття структурно-інституційних реформ аграрний сектор України змінився. Внаслідок реорганізації колишніх суспільних підприємств виникли різні за розмірами, формою власності й методами управління типи господарств. Багато з них вочевидь будуть перехідними, однак уже тепер вагомою проблемою є оцінка їхньої життєздатності у нових ринкових умовах та внеску в розвиток сільської території.

Надумку авторів [1;20—22;26—29], обов'язковими умовами відродження й ефективного функціонування продуктивних сил аграрного сектору України є створення такого економічного середовища господарювання, яке б забезпечило можливості комплексного розвитку регіональної економіки. Цільовими його орієнтирами повинні стати: поглиблення спеціалізації на виробництвах, які мають сприятливі регіональні передумови для розвитку, при обов'язковому збільшенні рівня промислового розвитку аграрних територій; чітко виражена соціальна орієнтація аграрної економіки; підвищення рівня життя сільського населення; стабілізація екологічної ситуації на сільськогосподарських землях і в агропромислових виробництвах; розширення зовнішньоекспортних зв'язків і можливостей самофінансування.

Актуальність проблеми комплексного розміщення продуктивних сил зростає, а магістральним напрямом її розв'язання стає формування територіально-економічних комплексів, взаємозумовлене поєднання органічно зв'язаних між собою підприємств на певній території відповідно до особливостей її ресурсної бази і транспортно-географічного положення, які забезпечують максимум продукції при найменших витратах.

Особливо важливими є внутрішні зв'язки виробничого характеру як основи формування комплексу, а саме:

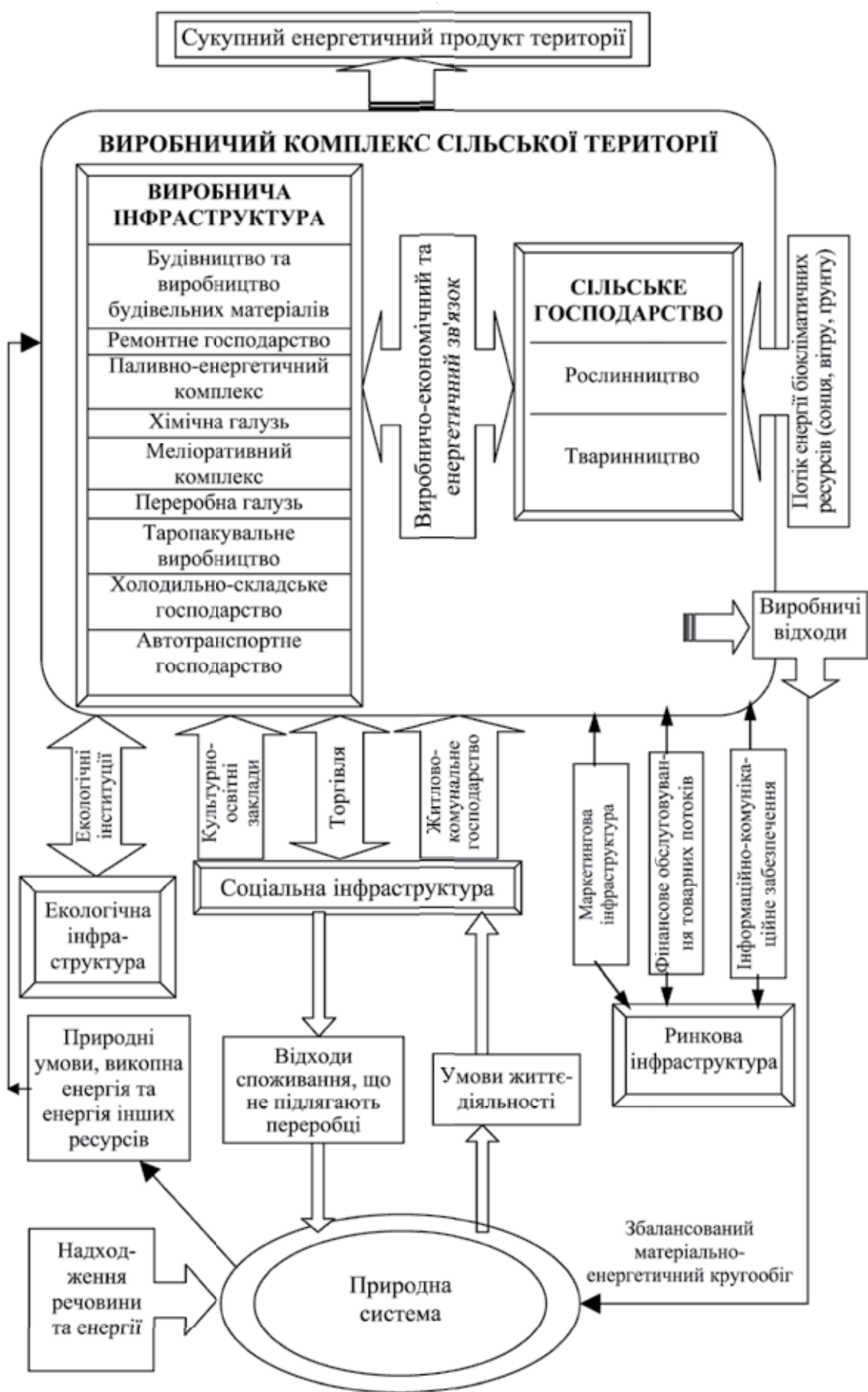

Рис. Схема основних матеріально-енергетичних потоків в еколого-економічній системі

зв'язки, зумовлені використанням різними підприємствами спільної інфраструктури;

зв'язки щодо кооперування і комбінування в процесі виробництва продукції, комплексного використання сировини, палива, допоміжних матеріалів, споживання готової продукції.

Формування в межах сільської території територіального комплексу, на відміну від ізольованого розміщення підприємств, дає змогу зекономити значні капіталовкладення, протяжність комунікацій, вирішити питання охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання земельних ділянок, природних ресурсів тощо. На формування територіального комплексу найбільше впливають ті виробництва, які мають велике комплексуютьвальне значення, а саме: паливно-енергетична промисловість, машинобудування, будівництво і виробництво будівельних матеріалів, лісова і деревообробна галузі економіки. Закономірність комплексного розвитку сільської території та розміщення її продуктивних сил проявляється у формі різноманітних економічних взаємозв'язків, які розвиваються на основі спільного використання сировини, робочої сили, інфраструктури, енергії, виробництва продукції, спеціалізації, допоміжного й обслуговуючого виробництв тощо.

Спільною функцією для всіх видів інфраструктури (виробничої, соціальної, ринкової, екологічної) є забезпечення належних умов діяльності підприємств сільського господарства. Разом з тим існують специфічні функції в інфраструктурному забезпеченні, які розрізняються за об'єктом впливу — системою виробничих відносин між суб'єктами комплексу та продуктивними силами конкретної його сфери, і проявляються в характері впливу на розвиток території, ступені впливу та результативності.

Розглянемо детальніше поняття «виробнича інфраструктура» і проаналізуємо результати наших досліджень щодо становлення та перспектив її розвитку. Виробнича інфраструктура — це не просто сума, набір підрозділів, що створюють загальні умови функціонування основного виробництва в аграрному секторі, а діюча динамічна їх система (як сукупна єдність), між окремими складниками якої існують багатогранні зв'язки й енергетичні потоки. Взаємозв'язок цих складових систем і забезпечення безперервного функціонування виробничого процесу, де кожна наступна стадія реалізує результати попередньої, зумовлюється дією складного збалансованого передавального механізму, яким є інфраструктура.

Ефективність функціонування підрозділів обслуговуючого і допоміжного характеру залежить від того, як тісно вони зв'язані з основними виробничими сферами території, від темпів їх розвитку, які мають випереджати основне виробництво, підвищуючи його роль у структурі аграрного комплексу і забезпечувати активізацію господарської діяльності всіх його учасників.

Рівень розвитку інфраструктури, яка створює матеріальні передумови здійснення всіх етапів виробництва продовольчої продукції, має відповідати ступеню розвитку основного виробництва, чого, на жаль, не спостерігається і що гальмує входження аграрного комплексу в ринок. Очевидна недостатня налагодженість механізму всіх підрозділів інфраструктури, недосконалість економічних зв'язків і відносин, неузгодженість організаційного характеру. Розбалансованість у розвитку основного виробництва та інфраструктурних підрозділів аграрного комплексу зумовили невідповідність технічного й організаційного рівнів їх розвитку, що в кінцевому рахунку призвело до зниження ефективності всього виробництва [1;3;21;22].

Виходячи з того, що поняття «сільська територія» трактується як «економічне формування, для якого характерна географічна цілісність і економічна єдність, в якому на основі територіального поділу праці, специфічних особливостей структури господарства, наявних ресурсів, спільності соціально-економічних, екологічних, демографічних проблем формується і розвивається територіально-господарський комплекс задля підвищення життєвого рівня населення» [1;2], то ефективність функціонування сільської території складається із сукупної ефективності всіх основних галузей аграрного виробництва та галузей виробничої і соціальної інфраструктури, що функціонують на даній території і, таким чином, здійснюють свій внесок у її розвиток. Кожний окремий вид продукції, виробленої в межах даної території, на наш погляд, є проміжним і, водночас, продуктивним ресурсом на шляху до створення сукупного суспільного продукту даної території.

Всі етапи виробництва сільськогосподарської продукції і продукції галузей інфраструктури сільської території пов'язані із споживанням енергоресурсів, проблема раціонального використання яких на сьогоднішній день є однією з найактуальніших як в Україні, так і у світі. Вся господарська діяльність людини є сукупністю процесів трансформації різноманітних енергетичних потоків з метою створення матеріальних ресурсів доцільної кількості та якості.

Проте здебільшого до уваги беруть окремі види енергоресурсів (паливно-енергетичні, антропогенні, непоновлюваної енергії та ін.), хоча всі фактори виробництва, що забезпечують можливість функціонування аграрної сфери, є носіями енергії. Тому постає необхідність існуючих у науковій літературі та функціонуючих у практиці господарюючих суб'єктів поняття виробничої, соціальної, ринкової, екологічної інфраструктури розглядати як складники виробничо-економічного комплексу сільської території із своїм енергетичним потенціалом.

Висновки. 1. Сталий розвиток сільської території неможливий без ефективного функціонування галузей інфраструктури (впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, зниження витрат-

місткості продукції), що в кінцевому рахунку сприятиме підвищенню продуктивності, у тому числі й енергетичної, сільської території.

2. Ефект виробничої інфраструктури в цілому та її складників має в основному міжгалузевий характер і проявляється у результатах функціонування не окремих її підрозділів, а в основних виробничих сферах сільської території. Недооцінка ролі інфраструктури, економія на витратах в інфраструктурні підрозділи спричиняє значні втрати сільськогосподарської продукції, супроводжується нераціональним використанням ресурсів.

3. Недостатній розвиток підрозділів виробничої інфраструктури сільських територій призвів до послаблення і порушення господарських зв'язків агропромислового комплексу. Все це зумовлює необхідність здійснення прогресивних структурних змін, запровадження і розширення нових форм матеріального забезпечення й обслуговування з урахуванням особливостей ринкових відносин, налагодження порушених господарських зв'язків як між підрозділами інфраструктури, так і основними сферами виробництва.

4. Формування в межах сільської території територіального комплексу, основою якого є внутрішні зв'язки виробничого характеру, зумовлені використанням різними підприємствами спільної інфраструктури, сировини, палива, допоміжних матеріалів, готової продукції, кооперуванням і комбінуванням у процесі виробництва продукції дає змогу зекономити значні капіталовкладення.

Список літератури

1. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матер. Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчених економістів-аграрників. Київ, 9—10 лист. 2005 р. : редкол. П.Т. Саблук та ін. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 710 с.
2. Розвиток сільських територій України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — 751 с.
3. Економічна енциклопедія: у трьох томах : т 1. : редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Видавничий центр «Академія», 2000 — 864 с.
4. Голиков Н.Ф. География инфраструктуры / Голиков Н. Ф. — К. : Вища школа, 1984. — 294 с.
5. Володін С. А. Концепція інноваційного провайдингу на наукоємному ринку АПК / Володін С. А. — К. : ІПП, 2005. — 26 с.
6. Беляєвський І.К. Статистика ринку товарів і послуг : підруч. / Беляєвський І. К. — М., 1995. — 364 с.
7. Нудельман Р.И. Учет внутранспортного эффекта при определении эффективности капитальных вложений в развитие инфраструктуры / Р. И. Нудельман, И. А. Тараканова // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры народного хозяйства. — М. : ВНИИСИ, 1982. — 264 с.
8. Тараканова И.А. О методике учета эффекта от функционирования и развития инфраструктуры / Тараканова И.А. // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры народного хозяйства. М. : ВНИИСИ, 1979. — 218 с.
9. Тищенко Т.И. О локальном и комплексном способах расчета потерь, связанных с функционированием производственной инфраструктуры / Тищенко Т. И. // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры народного хозяйства. — М. : ВНИИСИ, 1986. — 212 с.
10. Федорова И.А. Эффективность функционирования и развития региональной инфраструктуры / И. А. Федорова, Т. И. Тищенко // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры. Сб. трудов СОПСа при Госплане СССР. — М., 1987. — 198 с.
11. Сакс Джеффри Д. Макроэкономика. Глобальный поход / Д. Джеффри Сакс, Б. Ларрен Фелипс Ларрен Б. — М. : Дело, 1996. — 847 с.
12. Економічна теорія : політекономія. [Підруч.] : за ред. В. Д. Базилевича. — К. : Знання-Прес, 2001. — 173 с.; Петрова І. Економіко-правові засади забезпечення зайнятості населення України / І. Петрова // Україна: аспекти праці. — 2002. — № 6. — С. 8—11.
13. Комаров М.П. Инфраструктура регионов мира : учеб. / Комаров М. П. — СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000. — 347 с.
14. Комплексное развитие инфраструктуры рынка средств производства в России : под. ред. А. П. Гарнова. — М. : Изд-во РЭА, 1995. — 184 с.
15. Национальная экономика (инфраструктура рынка средств производства) : учеб. пос. / под. ред. А. П. Гарнова. — М. : Изд-во РЭА, 1997. — 162 с.
16. Голиков Н.Ф. Инфраструктурно-территориальный комплекс: (теория, методы, практика) / Н. Ф. Голиков, Б. Я. Двоскин — Алма-Ата : Гылым, 1990. — 221 с.
17. Гребнев Е.Т. Совершенствование управления производственной инфраструктурой и его эффективностью : учеб. пос. / Е. Т. Гребнев, Н. А. Нестеров. — М. : МИНХ, 1983. — 91 с.
18. Катаев А.Х. Региональная инфраструктура : содерж., планир. и эффектив. развития / Катаев А. Х. — Душанбе: ИР-ФОН, 1990. — 205 с.
19. Уваров С. Производственная инфраструктура союзного государства: возможности и этапы интегрирования / Уваров С. // [http:// mark. abz.ru/navalochnaya/infrastrukt.shtml](http://mark.abz.ru/navalochnaya/infrastrukt.shtml)
20. Боршевський П. Дослідження інфраструктури індустріального регіону / П. Боршевський, Л. Дейнеко // Економіка України. — 1999. — № 12. — С. 80—88.
21. Чернюк Л.Г. Виробнича інфраструктура АПК України / Чернюк Л.Г., Антоньєва Л.С., Щедрова І.М., Нікітюк М.П., Майстренко Н.Ю. — К.: РВПС. — 2000. — 101 с.
22. Чернюк Л.Г. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посіб. / Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий — К. : Україна, 2005. — 245 с.
23. Актуальные проблемы переустройства села в новых экономических условиях : науч.-метод. сб. : науч. ред. В. И. Немировский. — М. : ЦНИИЭП, 1991. — 104 с.
24. Методологические проблемы совершенствования показателей трудозатрат : социальная инфраструктура : под. ред. А. В. Васильева. — Донецк : Донбасс, 1992. — 151 с.
25. Развитие производственной инфраструктуры сельского хозяйства СССР : под. ред. В. П. Володина. — М. : ВНИИТЭИСХ, 1984. — 68 с.
26. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності Держави : доповідь на Сьомих річних зборах Всеукраїнського конгр. вчених економістів-аграрників Київ, 9—10 лист. 2005 р. / Саблук П. Т. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 20 с.
27. Якубовський М. Інфраструктура — фактор прискорення інноваційного розвитку промисловості / М. Якубовський, В. Щукін // Економіка України. — 2007. — № 2. — С. 27—38.
28. Білозор Л.В. Формування та розвиток інфраструктури ринку інноваційної продукції в аграрній сфері / Л. В. Білозор // Економіка АПК. — 2005. — № 11. — С. 137—142.
29. Стегура В.В. Проблеми інфраструктурного забезпечення АПК України / В. В. Стегура // Економіка АПК. — 2004. — № 2. — С. 118—122.

В.І. Високоморний,*к. с-г. н., доцент,***Г.П. Андейчик,***к. е. н., доцент,**УО «Гродненський державний аграрний університет»*

ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ЯК МЕХАНІЗМ ДИНАМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРОТУРИЗМУ В БІЛОРУСІ

Розвиток туризму в будь-якій країні та її регіонах залежить від комплексу наявних чинників, умов і ресурсів. За даними Світової туристичної організації (СТурО), в розвитку світового туризму спостерігаються тенденції до зростаючої конкуренції країн і регіонів, бажаних прийняти туристів. Проте нерозвиненість матеріальної бази туризму, його інфраструктури, інформаційний вакуум, відсутність об'єктів, підготовлених на високому якісному рівні для туристсько-екскурсійного показу, — це одна із складових втрачених можливостей і вигод туристичного бізнесу. У вигравші опиняються ті країни й регіони, які мають море і гори.

Білорусь та її регіони не мають в своєму розпорядженні цих основних для масового туризму ресурсів, але тут задіяно ряд інших переваг, а саме:

сусідство з країнами Балтії, Росією, Україною, що є важливим ресурсом для розвитку транскордонного туризму;

стародавню і багату історія, самобутню культуру, наявність понад 15 тисяч об'єктів, що мають історичну, культурну й архітектурну значущість;

красиву первозданну природу, чисті річки та озера, багаті ліси, унікальну природно-ландшафтну різноманітність, м'який клімат, доброзичливе, товарицьке, гостинне й душевне населення, серед якого людина будь-якої національності відчуває себе затишно і комфортно.

Усе це — капітал Білорусі, який треба вміло використати.

У туризмі існує певна закономірність: якщо турист залишився задоволений відпочинком, про це дізнаються п'ять-шість осіб, а про негативні враження — значно більше. Турист, який хоча б один раз побував у Білорусі і поспілкувався з місцевими жителями, обов'язково сюди повернеться та ще й порадить завітати до країни іншому.

Однак слід враховувати, що в туризмі зайняті не лише співробітники туристичних агентств і господарі агросадіб, а й ті, хто зустрічає туристів на кордоні країни та обслуговує їх. Туризм — це не тільки компанії-туроператори, а реальний сектор економіки: готельний бізнес, громадське харчування, індустрія розваг, транспортні засоби, побутове обслуговування й багато іншого. Продукт, вироблений кожною сферою, повинен відповідати світовим стандартам, розробленим СТурО.

З метою створення конкурентоспроможної туристичної інфраструктури, ефективного та раціонального використання природних ресурсів й історико-культурної спадщини Білорусі, розвитку внутрішнього і в'їзного туризму прийнята і активно реалізується Національна програма розвитку туризму в Республіці Білорусь на 2006—2010 роки. На основі оцінки сучасного стану туристичної галузі Білорусі визначено цілі та завдання її розвитку на найближчу перспективу, обґрунтовано найважливіші напрями й пріоритети, заходи та механізми реалізації, розроблено прогноз основних економічних показників.

Згідно з Національною програмою, чисельність туристів у 2010 році порівняно з 2005 роком зросте у 6 разів, платні туристсько-екскурсійні послуги, виручка за організацію туризму і прибуток від туризму — майже у 15 разів [1, с. 29.]. Досягненню цих показників сприяють прийняті в 2005 році заходи уряду Республіки Білорусь з лібералізації візового режиму, спрощення процедури одержання віз, реалізації на прикордонних переходах принципу «одного вікна», усунення цінової дискримінації туристичного продукту на предмет якості, відповідності його світовим стандартам.

Сприяє формуванню іміджу Білорусі як регіону, привабливого для розвитку туризму, і просуванню

національного туристичного продукту на зовнішній ринок вступ 7 квітня 2005 року країни у СТурО, яка діє під егідою ООН і налічує 146 держав. Переваги вступу Республіки Білорусь у СТурО очевидні: проведено семінар на тему: «Білорусь – місце в міжнародному туризмі», де іноземні гості поділилися досвідом роботи в готельному бізнесі; співробітники білоруських фірм і організацій зможуть проходити стажування у СТурО.

Членство в цій організації дає змогу Білорусі використовувати цінний досвід експертів СТурО щодо ведення статистичної звітності: здійснювати підрахунок результатів цієї галузі не за обсягом реалізації туристсько-екскурсійних послуг, а за доходами, що утворюються в результаті туристичних поїздок (сувеніри, громадське харчування, інші послуги), а також облік іноземних туристів, які приїхали в країну, минаючи турагенства. Крім того, республіка набула можливості доступу до експертної оцінки проектів створення конкурентоздатного туристичного бренду, фінансових ресурсів, що виділяються міжнародними організаціями на реконструкцію 26 створених на території країни туристичних зон, зокрема музеїв-територій Мир, Несвиж, Новогрудок, Туров, Слоним, Полоцьк [2, с. 3]. Спрямовує розвиток туризму на якісно новий рівень й установка уряду Республіки Білорусь: кожний регіон країни щорічно повинен вводити в експлуатацію туристичний об'єкт з надання туристам конкурентоспроможного продукту.

В умовах високих темпів урбанізації почався поворот від масового туризму до агроекотуризму, на який у країнах Заходу припадає 20 % в загальному обсязі туристичних поїздок і щорічно зростає на 30 % [3, с. 36]. За даними СТурО, понад 50 мільйонів європейців готові грошима проголосувати за агро- і екотуризм. Ця міжнародна організація розробила універсальну модель агроекотуризму з основними його складовими: сільська природа, сільський спосіб життя, культурно-матеріальна спадщина і дозвілля в сільській місцевості (рис.).

Віддалені регіони Білорусі мають всі можливості задовольнити зростаючий попит на агроекотуризм – найдинамічнішу галузь світової туристичної індустрії. У розвитку сільського туризму лідерами є Брестська та Гродненська області Білорусі. До цього зобов'язує і прикордонний статус, і транс'європейські коридори, що проходять через них, віковична природа, унікальні пам'ятники: Біловезька пуца, де влаштувалася резиденція білоруського Діда Мороза; Брестська фортеця, архітектурні пам'ятники, старовинні храми і костьолои, що викликають інтерес у туристів зі Сходу та Заходу.

Особливу увагу іноземних і вітчизняних любителів «зелених подорожей» привертає Гроднен-

Рис. Концептуальна модель сільського туризму

ський регіон, по території якого пролягає водний шлях білоруської частини Августовського каналу. Він був побудований у 1824–1839 роках і з'єднав річки Німан і Віслу з метою забезпечення збуту польських товарів, минаючи Пруссію, яка підвищила митні тарифи. Нині Августовський канал знаходиться на території двох сусідніх держав: Польської Республіки і Республіки Білорусь. Загальна довжина каналу становить 101,2 км, по білоруській землі проходить 21,2 км водного шляху, де розташовано 4 шлюзи і 2 дамби. На білоруській частині Серпневого каналу нині залишилися тільки нагадування про минулу велич. Вражають своєю монументальністю сонячний годинник, розташований поряд із гідровузлом Валкушек, аналога якому немає в Європі.

Система Августовського каналу стала першим комплексом водного будівництва, створеним відповідно до тодішніх європейських технічних стандартів. На його реконструкцію було виділено 34 млрд рублів (приблизно 16 млн дол. США) бюджетних коштів. Таких масштабних гідротехнічних робіт у Білорусі вже не велося давно, а занедбаний стан об'єкта спочатку не викликав оптимізму, будівельники поставали перед різними труднощами. Був втрачений такий фах будівельників як гідротехнік. Щоб відтворити те, що робили предки, довелося заново навчати цьому фахові.

Дивлячись на значні обсяги робіт, які вже виконані та які ще необхідно виконати, важко повірити, що на болотистій, покритій очеретом і диким лісом місцевості постають туристичні кемпінги, наметові містечка, соціальні об'єкти з необхідним сервісним обслуговуванням, готелі, сільські будиночки для відпочинку туристів й інші споруди та будови туристичної інфраструктури. Територія, яку належить облаштувати, становить 35 км². Головне завдання — зберегти місцевий колорит і сільський стиль. Басейн білоруської частини Серпневого каналу відрізняється значною кількістю пам'яток історії і культури, їх концентрацією на порівняно невеликій площі. Тут знаходяться декілька пам'ятників сакральної архітектури XVIII-XIX ст., унікальний палацово-парковий комплекс Воловичей в Святське, включений в перелік пам'ятників республіканського значення; садово-паркові комплекси XIX-XX ст. у селах; декілька фортів і укріплених пунктів Гродненської фортеці кінця XIX — початку XX ст.; укріплення так званої «лінії Молотова» часів Другої світової війни, місця поховань німецьких солдатів часів Першої світової війни; старовинні єврейські, ка-

толицькі і православні кладовища; пам'ятники археології епохи неоліту та ін.

Августовський канал є водною артерією, що зв'язує в єдиний комплекс території трьох сусідніх держав: Білорусь, Польщу і Литву, а також курортні зони Августова в Польщі, Друськенинка в Литві і Поречансько-Сапоцкинська в Білорусі. Територія, що прилягає до каналу, приваблива для розвитку міжнародного туризму й організації зони відпочинку.

Туристи, які приїжджають на відпочинок в сільську місцевість, із задоволенням відвідують заповідні місця, довколишні пам'ятники історії та архітектури, музеї, а це не тільки покращує статистику туристичної галузі, а й поповнює місцеві і республіканський бюджет. У багатьох країнах, у тому числі і в Білорусі, агроекотуризм сприяє досягненню соціокультурних цілей. Він допомагає зупинити вимирання так званих неперспективних сіл і зберегти їх автентичність, самотню сільську культуру й народні промисли. Туристи, передусім іноземні, приїждять подивитися саме на старе білоруське село. Вони завжди віддадуть перевагу відокремленій сільській садибі в мальовничому тихому місці, а не міському готелю.

Нині в Білорусі налічується 160 суб'єктів агроекотуризму, до переліку яких входять індивідуальні підприємці, підприємства різних форм власності та безпосередньо сільські жителі, власники садиб, але це звичайно не відповідає туристичному потенціалу країни. Поки що в країні більше садиб функціонує в південно-західному напрямку, хоча південний схід, його старовинні міста й сільські поселення не менш перспективні для розвитку агроекотуризму.

Проблема криється в тому, що для збільшення масштабів агроекотуризму, реалізації його основних концепцій і моделей, передбачених Національною програмою розвитку туризму в Республіці Білорусь на 2006 — 2010 рр., суб'єктам сільського туризму не вистачає коштів, їх немає й на селі. Питання надання фінансової допомоги на державному рівні не прописане і в Указі Президента РБ «Про заходи щодо розвитку агроекотуризму в Республіці Білорусь» [5]. Даний документ створює надзвичайно привабливі умови для сільських жителів, які бажають займатися турбізнесом. Так, якщо власник будинку, що проживає в селі, має не більше п'яти кімнат і має намір здавати їх відпочиваючим, то він повинен реєструватися в місцевій сільраді, сплативши при цьому всього одну базову величину, тобто 16,2 дол. США. Більше він не

платить ніяких податків і лише раз на рік подає в податкові органи відомості про надані послуги.

Водночас, разом із сприятливими передумовами для становлення агроекотуризму, в Білорусі існує й серйозна перешкода для його динамічного розвитку. Передусім, це гостра проблема сучасного облаштування житла у віддаленій сільській місцевості й на околицях заповідних місць. Для сучасних туристів, особливо іноземних, вирішальним при виборі маршруту для подорожі й відпочинку є наявність зручностей у вигляді гарячого душу і санвузла в будинку. Щоб облаштувати свій будинок відповідно до таких запитів, середньому сільському жителеві потрібні чималі грошові кошти. У вирішенні проблеми облаштування сільських садіб влітку 2007 р. взяв участь один із найбільших кредитно-фінансових банків країни ВАТ «Белагропромбанк», який прийняв соціальну програму фінансової підтримки й розвитку агроекотуризму в Білорусі. Головним пунктом програми є надання пільгових кредитів суб'єктам даного виду діяльності. Кредитоотримувачами можуть бути як селянські (фермерські) господарства, так і фізичні особи, які постійно проживають в сільській місцевості, ведуть особисте підсобне господарство і здійснюють діяльність з надання послуг у сфері агроекотуризму в порядку і на умовах, визначених президентським Указом № 372. Кошти надаються в білоруських рублях на реалізацію проектів агроекотуризму за пільговою ставкою 5 % річних строком до 5–7 років з відстроченням погашення основного боргу за кредитом на 12 місяців. Величина кредиту для фізичних осіб при його отриманні готівкою може становити до 750 базових величин (на 1 січня 2008 р. базова величина становила 35 тис. руб., або приблизно 16 дол. США), а при використанні безготівкового розрахунку — до 2000 базових величин (приблизно 32 тис. дол. США), виходячи з платоспроможності фізичної особи. Розмір кредиту фермерським господарствам визначається їхнім фінансовим станом і може становити до 2000 базових величин, встановлених законодавством на дату звернення і за умов, що загальна сума раніше одержаних коштів і затребуваного кредиту на цілі агротуризму не перевищує 750 базових величин. За 5 місяців 2007 року банком видано суб'єктам агроекотуризму 550 млн. руб. кредитів, скористалися ними 23 фізичних осіб і 4 фермерських господарств, що становить майже 17 % від загальної кількості зареєстрованих.

Кошти надають не взагалі на розвиток і облаштування сільської садиби, а під спеціальний

проект, зразкова форма якого розроблена «Білагропромбанком», де господарюючий суб'єкт сфери агроекотуризму повинен чітко викласти цілі проекту, вказати точне місцеположення, дати опис сільської садиби, її стану, навколишнього ландшафту, інфраструктури, загальних витрат за проектом, джерел реалізації, напряду використання кредиту, загального терміну і етапів реалізації проекту. Якщо садиба потребує лише реконструкції, то проект має бути завершений протягом року, а якщо планується нове будівництво — господар має в своєму розпорядженні два роки.

Крім того, «Білагропромбанк» взяв на себе не тільки фінансові зобов'язання, а й реалізує заходи інформаційної та методологічної підтримки суб'єктів сільського туризму. Фахівці банку розробили спеціальний буклет «Прості відповіді на складні питання» для фізичних і юридичних осіб агроекотуризму, де надано роз'яснення складних питань з реалізації проектів сільського туризму [6, с. 11]. Банком складено спеціальний каталог сільських садіб Білорусі з інформацією про суб'єкти господарювання, що надають туристичні послуги у сфері агроекотуризму, їх інфраструктуру, розміщені фотографії садіб, подвір'їв і околиць.

Безумовно, ефективно розв'язати всі проблеми динамічного розвитку агротуризму силами фахівців «Білагропромбанку» і власників сільських садіб неможливо. Ця робота ведеться в тісній взаємодії з районними й обласними органами влади, представниками Білоруського громадського об'єднання (БГО) «Відпочинок у селі», що відображено в угодах про співпрацю, укладених «Білагропромбанком» з обласними виконавчими комітетами і БГО «Відпочинок у селі».

У кожному районному центрі для розгляду проекту створено робочу групу, до якої входять представники банку, виконавчого комітету і БГО «Відпочинок у селі». Процес схвалення або відхилення бізнес-плану не повинен перевищувати 15 днів. Висновок про ефективність проекту робоча група направляє в місцевий райвиконком, який протягом місяця ухвалює остаточне рішення про сприяння суб'єктові агроекотуризму в реалізації його проекту. Кредит надається банком лише при позитивному вирішенні питання місцевим райвиконкомом.

Передбачений попередній і подальший контроль за використанням коштів. Фахівці банку двічі на рік перевіряють діяльність кредитоотримувача з надання послуг у сфері агроекотуризму. При перевірках враховується сезонність цієї

сфери діяльності, оскільки деякі садиби можуть функціонувати цілорічно, а деякі — лише влітку. Невідкладне завдання ВАТ «Білагропромбанк» — довести за два роки при фінансовій, інформаційній і методологічній підтримці банку кількість суб'єктів агроекотуризму в Білорусі до тисячі, що дасть змогу підвищити рівень життя сільського населення і зберегти самотутній устрій віддалених від промислових центрів сільських поселень, з яких утворилася сучасна Білорусь.

Висновок. Агроекотуризм стає найдинамічнішою галуззю світової туристичної індустрії. Регіони країни мають невичерпний туристичний потенціал для розвитку цієї сфери обслуговування, яка визначена важливою складовою успішної реалізації Державної програми відродження і розвитку села Республіки Білорусь на 2005—2010 рр. Шляхом залучення інвестицій, створення сучасної соціально-побутової інфраструктури і нових робочих місць агроекотуризм сприяє оновленню сільських регіонів, підвищенню добробуту меш-

канців сіл, досягненню соціокультурних цілей. Зберігаючи й розвиваючи природний і людський потенціал країни, Білорусь впевнено перетворює агроекотуризм у високодохідну галузь аграрного сектору економіки.

Список літератури

- 1 Національна програма розвитку туризму в Республіці Білорусь на 2006—2010 рр. Постанова Ради Міністрів РБ від 24.08.2005 р. № 927. — Мн., 2005. — С. 29.
- 2 Радюк А. Беларусь ратифицировала Устав ВТурО / А. Радюк // НЭГ — 2005. — № 37 (24 мая). — С. 3.
- 3 Клицунова В. Туризм с приставкой «агро» / В. Клицунова // Белорусская думка. — 2004. — № 12. — С. 36.
- 4 Клицунова В. Туризм с приставкой «агро» / В. Клицунова // Белорусская думка. — 2004. — № 12. — С. 37.
- 5 О мерах по развитию агротуризма в Республике Беларусь : Указ Президента РБ № 312 от 2 июня 2006 г. // Белорусская нива. — 2006. — 3 июня.
- 6 Программа участия ОАО «Белагропромбанк» в развитии агротуризма в Республике Беларусь : простые ответы на сложные вопросы. — Мн., 2007. — С. 1—11. [www.belapb.by].

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ

УДК 332.334

*Власність на землю і торгівля нею — явище ненормальне і навіть аморальне.
Його можна порівняти з правом власності на людину — раба.
Михайло Грушевський*

В.С. Клюй,

к. е. н., професор, почесний академік УААН,

В.П. Ярмоленко,

к. е. н., доцент,

Національний аграрний університет

КОМУ ПОТРІБЕН «РИНОК ЗЕМЛІ»?

Уже давно в Україні пишуть і говорять про так званий «ринок землі», який начебто розв'яже усі земельні питання, якщо зробити його «прозорим, цивілізованим». Насправді ж це не так, бо «ринок землі» — це не тільки купівля і продаж, включаючи аукціони, але й оренда, застава, обмін, дарування і успадкування «приватизованої» землі заради привласнення земельної ренти. Оскільки згідно

із ст. 13 Конституції України земля є власністю українського народу і держави, то «ринок землі» являє собою не що інше, як «узаконену» процедуру *відбирання* від народу і держави земельної ренти на користь приватного капіталу. Тому це явище — аморальне, злочинне. Для суспільства ж принциповим є вирішення двох питань: закріплення землі за ефективно працюючими гос-

подарями і *справедливе* використання *земельної ренти* – величезного фінансового ресурсу, який або сприятиме розвитку економіки країни, або, навпаки, дестабілізує його.

Відрядно, що ці принципи як видатне досягнення людського інтелекту в обґрунтуванні *раціональної системи землекористування* вперше були втілені в Росії з прийняттям «Декрету про землю» (1917 р.) і «Основного закону про соціалізацію землі» (1918 р.), за якими право *приватної власності на землю скасовується* назавжди і вся земля (державна, удільна, церковна, приватна і т.под.) *відчужується* безплатно, переводиться у *народне надбання* і передається тим суб'єктам, які використовують її власною працею, з *вилученням земельної ренти на потреби місцевих громад* [1]. Переваги цієї системи земельних відносин полягають в тому, що, *по-перше*, земля як *засіб виробництва* за державним актом надавалася у *постійне користування* безпосередніх суб'єктів господарювання – приватних селянських господарств (1918–1928 рр.), колгоспів, радгоспів, одноосібників (не членів колгоспу), окремих громадян (присадибні та інші ділянки), хоча це стосувалося також лісівників, водників, транспортників, комунальників, промисловиків тощо, тобто усіх землекористувачів різних форм власності і господарювання. Кожний з них (а не держава, як декому здається!) фактично володів *монополією на користування землею як ресурсом виробництва*, тому й використовував її як власну з обмеженням продажу і застави, що принципово відрізняє цю систему від *оренди* землі в умовах *приватної власності* на неї, коли орендар потрапляє в повну залежність від землевласника-капіталіста.

По-друге (і це головне), *земля-капітал* як джерело доходу від *земельної ренти*, згідно з «Основним законом про соціалізацію землі», мала належати усім громадянам конкретної території, а рента призначалася для *фінансування суспільних (громадських) потреб*. І хоча на практиці *земельна рента* в колишньому Радянському Союзі надходила спочатку до державного бюджету, вона, однак, поверталася в село на фінансування таких заходів, як поліпшення якості гірших земель, які дають невелику ренту, до рівня середніх або кращих; піднесення культури землеробства; боротьба із шкідниками і хворобами рослин та тварин; будівництво й утримання засобів сполучення, зв'язку; розвиток соціальної інфраструктури – житла, шкіл, лікарень, клубів тощо. Звичайно, якби *рента* надходила спочатку в місцевий бю-

джет з подальшим відрахуванням певної частки і в держбюджет, а не навпаки, то *місцеві органи самоврядування* були б повноправними господарями на своїй землі, мали б стабільне фінансове забезпечення (самофінансування), в результаті будь-які посягання на земельну власність як народне надбання в колишньому СРСР, у т.ч. і в незалежній Україні, були б неможливими.

І все-таки радянська система землекористування, забезпечуючи соціальну справедливість у суспільстві через *соціалізацію* землі та земельної ренти, виявилася кращою з усіх, що пережило людство за свою історію. Про це нам вчасно (листопад, 1991 р.) нагадали у відкритому листі до М. Горбачова 25 видатних вчених (серед них три лауреати Нобелівської премії в галузі економіки) і 5 провідних спеціалістів департаменту сільського господарства США. «Є побоювання, – писали вони – що ви можете піти нашим шляхом (узаконити приватну власність на землю – *В.К. і В.Я.*), дозволивши приватному сектору привласнювати більшу частину земельної ренти... Важливо зберегти суспільну власність на землю, щоб земельна рента була джерелом державних доходів... Заради ефективності, справедливості усі землекористувачі повинні щорічно платити земельну ренту місцевим властям у розмірі, що відповідає поточній рентній вартості землі, якою вони користуються» [2].

Проте керівництво незалежної України не тільки не прислухалося до цих щирих порад американців, а навпаки, вирішило здивувати світ і затагнути власний народ в авантюру з приватизацією землі. Відвертою аферою, зокрема, є навмисне не включення в закон положення про земельну ренту. Йдеться, передусім, про статтю 13 Конституції України, яка за змістом нагадує положення відомого «Декрету про землю» (1917 р.) з тією лише різницею, що в ній відсутня теза про земельну ренту: «Лишки доходу від кращих ділянок направляються в розпорядження місцевих органів влади».

Ігнорування земельної ренти законодавцями зробило статтю 13 юридичною фікцією (жодне з її положень не діє) і тим самим відкрило шлях до появи антинародних, злочинних земельних законів – статті 14 Конституції України, Земельного кодексу України, Указів Президента, постанов Уряду тощо. Сам закон стає провідником зла, бо відбирає від народу і держави *земельну ренту* з нанесенням величезної шкоди економічній безпеці країни. Досить нагадати, що

через приватизацією землі державний і місцеві бюджети щорічно недобирають десятки мільярдів гривень земельної ренти, яка осідає в кишенях приватних осіб і різних корпоративних та фінансових структур.

Характерно й те, що при пануванні приватної власності на землю жодні закони і підзаконні акти не можуть зупинити розкрадання земельної ренти. Через це автори листа до М. Горбачова, хоча й були переконливими захисниками капіталізму та приватної власності як такої, все ж на весь світ оголосили протест *приватній власності на землю* як злу, яке лише шкодить розвитку економіки. Осудив приватизацію землі і экс-міністр юстиції США Ремсей Кларк: «Приватизація державних земель майже завжди приносила вигоду багатим і лишала решту суспільства прибутків. Це звичайна велика крадіжка: відбирають від народу і віддають багатим...» [3].

Визнані мудреці минулого (Маркс К., Толстой Л., Грушевський М.) порівнювали приватну власність на землю з правом власності на людину — раба. Якщо рабовласник експлуатує раба, привласнюючи результат його праці, то те саме робить і приватний землевласник, привласнюючи результат суспільної праці — земельну ренту. Як надлишковий дохід, зумовлений природною властивістю землі, рівнем розвитку місцевої інфраструктури, густотою населення та іншими факторами земельна рента є надбанням народу, майбутніх поколінь, тому вона не може бути об'єктом привласнення окремих осіб або колективів. Через це приватна власність на землю принципово неприпустима.

Відстоювали ідею *суспільної власності* на землю І. Франко, М. Туган-Барановський, В. Вінниченко, О. Чайнов, У. Черчилль. Господь теж сказав Мойсею на горі Синай: «Землю не можна продавати, бо Моя земля; ви пришельці і поселенці у Мене. І полів довкіль міст продавати не можна, тому що це вічне володіння їхнє» [4].

Очевидно, що ні вищі органи влади незалежної України, ні навіть всеукраїнський референдум, не мали морального права змінювати установлений в СРСР статус земельної власності, основним принципом якого була *соціальна справедливість*. Законодавчо приватну власність на землю можна лише скасувати, щоб позбутися успадкованого зла (що й відбулося у 1917 р.), але неприпустимо за допомогою закону або будь-яким іншим шляхом нав'язувати це зло нинішньому і тим більше майбутнім поколінням.

Та й наші громадяни до 1992 р. навіть гадки не мали, що присадибні, дачні, гаражні ділянки, городи та ін., як і земля, назавжди закріплена за колгоспами, радгоспами, фабриками, заводами, комунальними господарствами тощо, не є їх власністю, що вона чужа або взагалі «нічия», і що її до зарізу треба приватизувати, бо так, бачите, комусь у «верхах» спало на думку.

Народ споконвіку усвідомлює незаконність права приватної земельної власності, оскільки чесно «привласнити» навіть шматок землі неможливо. Неможливо, наприклад, поділити територію України між усіма її громадянами, оголосивши кожного з них власником 1,3 га загальної площі або 0,7 га ріллі, що в середньому припадає на одного жителя країни. Тому *приватизація землі* є таким же злочином, як «привласнення» чужого, краденого. А те, що вона в Україні «узаконена» як *реалізація конституційних прав громадян на землю* (вже більше половини території країни приватизована) є не що інше, як правове невігластво і свавілля, порушення земельних прав громадян, бо одна частина з них дійсно одержала землю у власність, а друга (абсолютна більшість) залишилася ні з чим. Сам закон, таким чином, дозволяє приватним землевласникам вічно (!) розкратити національне багатство в дуже великих розмірах, видаючи *зло* за *добро*. Хоча справа тут, звісно, не в самій землі, а в праві на *земельну ренту*, яка має тенденцію до безперервного зростання. Неприпустимо, щоб цей величезний і справді стратегічний фінансовий ресурс осідав в кишенях злочинців «у законі», замість того, щоб направляти його на соціальні потреби народу.

Шкодою є не тільки безплатне «привласнення» землі, але й приватизація її через продаж державою, хоча продається не земля як така, а право на володіння *земельною рентою*. Рента виступає тут як «ціна» землі. Через це автори листа до М. Горбачова навели п'ять переконливих доказів *неприпустимості* продажу землі державою, включаючи *аукціони*, оскільки більша частина земельної ренти завжди дістанеться приватним особам, хоча за правом справедливості рента скоріше належить майбутнім поколінням, а не сучасному.

Слушним є й висловлювання У.Черчилля: «Земля, яка є основою всього людського існування, першоджерелом матеріального добробуту, — земля, я стверджую, відрізняється від інших об'єктів власності... Ми бачимо зло, ми бачимо обман громадськості, ми бачимо наслідки його. Це переповнені нетрі, стиснена торгівля,

спотворений або обмежений розвиток перенаселених міст... І ми кажемо земельним монополістам тут і тепер: вас треба обкладати податком за справжньою продажною вартістю землі...» [5]. Тут під продажною вартістю землі слід розуміти, звичайно, земельну ренту, яку привласнюють землевласники, хоча за законами моралі рента повинна належати суспільству, громаді, як це було в СРСР до його розпаду.

Зовсім іншої думки щодо сутності землі як власності Президент України Віктор Ющенко. Після підписання керівництвом України Меморандуму про гарантії прав власності він, зокрема, заявив: «... для української влади є святим право власності — чи то на землю, чи то на квартиру, чи то на будь-який об'єкт приватизації». Йдеться, однак, про відверту провокацію, оскільки привласнюється право на *вічний дохід від земельної ренти*, який належить суспільству, народу, а не приватним особам. Без сумніву, кожна людина має право привласнити продукт, який створила своєю працею або одержала в результаті чесних відносин без обману і примусу. Якщо, припустимо, селянин «на свої кровні» купив трактор або автомобіль, збудував дім або корівник, розвів корів або бджіл і т. ін., то всі ці засоби дійсно є його власністю, які він може використати для особистого виробництва або продати, заставити, віддати у спадщину тощо. Однак це не стосується землі, бо вона — продукт *Природи*, обмежений за площею. Тому *проблема власності* на землю зводиться в кінцевому рахунку до *привласнення земельної ренти суспільством*, а не конкретними особами.

Якби В.А. Ющенко видав сьогодні указ про приватизацію золотого запасу державної скарбниці співробітниками НБУ через паювання, як це зробив Л.Д. Кучма із землею, то суспільство визнало б цю акцію аферою, а її учасників розкрадачами національного багатства в особливо великих розмірах. У той же час усе золото державної казни, усі матеріальні, духовні та інтелектуальні цінності, створені нашим народом за багатотисячлітню історію, взяті разом, не варті і тисячної долі того, чого «варта» сама земля. То чому ж тоді в земельному законодавстві України панують, перш за все, правове невігластво і свавілля, а в керівництві державою — кричуща безвідповідальність за пограбування нашого спільного і самого цінного багатства — землі?

Істина у тому, що «приватизація» землі, незалежно від того, чи вона роздається безплатно (як це було з присадибними, дачними, гаражними ділянками і земельними паями селян), чи через

продаж на аукціоні за «справедливою ціною», є *злочином, нанесенням величезної шкоди державі, майбутньому нації*. Про це йшлося й на спеціальній конференції ООН у 1978 р.: «Земля, внаслідок своєї унікальної природи і незамінності в житті людини, не може використовуватися як звичайне майно, контролюватися окремими особами, бути об'єктом не захищеним від ринку... Соціальна справедливість, розвиток містобудування, добрі умови життя і здоров'я людей можуть бути досягнуті лише в тому випадку, коли земля буде використовуватися в інтересах усього суспільства» [5].

Дійсно, справедливе використання землі в інтересах конкретно кожної людини і суспільства може забезпечити лише *місцева громада*, наділена відповідними правами й обов'язками. Необхідність саме такого підходу до вирішення земельної проблеми зумовлена тим, що, *по-перше, соціально-економічна цінність землі* весь час зростає внаслідок природної обмеженості земельних ресурсів, технічного прогресу, збільшення кількості населення та інших факторів, що сприяє зростанню *земельної ренти*, яка повинна слугувати джерелом поповнення місцевих і державного бюджетів. *По-друге, органи місцевого самоврядування* як суб'єкти права власності на землю від імені народу, згідно із ст. 13 Конституції України, захищають інтереси і права не тільки нинішнього покоління людей, що населяє конкретну територію, але й усі майбутні покоління, бо земля — спільне наше багатство, яке належить усім нам — і селянам, і городянам, і дорослим, і малим, і старим, і ненародженим також.

Принциповою є різниця у функціях *селян* як жителів села, як сільської громади і селян-хліборобів. Перші з них як *суб'єкти права власності українського народу на землю* дійсно є і мають бути довічними *спільними* власниками *землі-капіталу* і доходу від неї — *земельної ренти*, яка використовується на громадські і суспільні потреби, але не може бути привласнена окремою особою чи навіть колективом людей.

Що ж до *селян-хліборобів* (індивідуальних або колективних), які хочуть і здатні вести виробництво, то вони не є, ніколи не були і не можуть бути абсолютними власниками землі. Їхня функція — обробляти землю, створювати продукцію й віддавати ренту, а не привласнювати її. Вони є лише власниками *землі-об'єкта господарювання і фінансово-трудова вкладень в неї*, а не землі-капіталу.

Тобто місцеві громади як *суб'єкти земельної власності*, з одного боку, і безпосередні земле-

роби як *суб'єкти господарювання* — з другого, функціонують як справжні господарі на своїй землі і покликані взаємно нести відповідальність перед суспільством за ефективне її використання: якщо перші з них — тому, що одержують дохід від землі, то другі — тому, що одержали землю у постійне користування. В результаті органи місцевого самоврядування мають сприяти землеробам ефективно господарювати, а землероби, у свою чергу, дбати про соціальний розвиток громади. У цьому суть воістину справедливої і *раціональної системи землекористування*, основними принципами якої є *соціалізація землі та земельної ренти*.

Зрозуміло, що *раціональна система* земельних відносин взагалі не сприймає *приватних землевласників* як таких, землевласників-лихварів, бо вони — зайві, абсолютно непотрібні ні товаровиробникам, ні місцевій громаді, ні суспільству. Адже із майже 7 млн селян, які «привласнили» близько 30 млн га земельних угідь, а також їхні «спадкоємці» не є і не можуть бути суб'єктами земельної власності від імені народу, бути провідниками інтересів і права того населення, яке проживає на конкретній території (тим більше — майбутні покоління), оскільки їх турбують, передусім, особисті інтереси. Та й власники земельних паїв взагалі не зобов'язані їх обробляти, зате вони наділені правом на привласнення доходу від землі — *земельної ренти*, що явно суперечить інтересам громади і суспільства. За цих умов, якщо навіть земля ніколи не буде продаватися, але збережеться право приватної власності на неї, то місцеві громади втратять її як власність, бо вона стане власністю сторонніх осіб через «спадщину», обмін та всілякі махінації. Введення ж «цивілізованого ринку землі», на чому наполягає керівництво держави і офіційна наука, лише прискорить процес втрати землі та земельної ренти українським народом. Тоді найцінніше наше багатство стане власністю тих, хто має більше грошей, що й буде кінцем розпочатої в Україні так званої «земельної реформи».

На наше переконання, тільки *місцеві органи влади* (сільські, селищні й міські Ради) можуть і повинні організувати ефективне використання землі в межах закріпленої за ними території, зокрема: наділяти землею господарів-виробників на правах постійного володіння; вести контроль за використанням ними землі, не втручаючись у їхню діяльність, якщо вона не суперечить нормам; надавати їм фінансову допомогу на природоохоронні заходи; збирати плату за землю згідно

із Земельним кадастром із відрахуванням диференційованої частки ренти в державний бюджет; направляти ренту за призначенням на соціальні й інші суспільні потреби.

Постає принципове запитання: як повернути уже «приватизовану» землю у власність українського народу (місцевих громад) відповідно до ст. 13 Конституції України? Йдеться про земельні паї селян, присадибні, дачні ділянки тощо, загальна площа яких становить майже половину території України. Декому все ж здається, що те, що сталося, уже не можна вернути, бо закон, мовляв, не має зворотної дії. Звичайно, це помилкова думка, бо жодного аргументу «законності приватизації» землі не існує. Тому земельні закони, які «узаконили» право приватної власності на землю, є аморальними, кримінальними. Це стосується, зокрема, статті 14 Конституції України, хоча ст. 13, як уже зазначалося, заперечує її. Адже якби у ст. 13 вчасно було передбачено тезу про земельну ренту, то не було б ні ст. 14, ні Земельного кодексу, ні інших ганебних законодавчих актів, які «узаконоують» право приватної власності на землю.

Надуманим є і твердження, що начебто *право на земельні та майнові паї селяни заробили своєю працею*. Цю нісенітницю, зокрема, постійно утовкмачують громадськості деякі журналісти, посадовці з Держкомзему та юристи, захищаючи права тих, хто «привласнив» землю та їхніх «спадкоємців». Хоча академік П. Гайдуцький якось заявив, що це право подарував громадянам України Л.Д. Кучма (мабуть тому, що він своїми підписами затверджував Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26 грудня 1992 р. № 15–92А та Укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи» від 10.11.1994 р. № 666 і «Про порядок паювання земель...» від 8.08.1995 р. № 720). Але як у такому разі «заробити» землю у власність чи одержати її як «подарунок» тим громадянам, що працюють сьогодні у сільському господарстві і не мають земельних паїв? Як, наприклад, у приватній агрофірмі «Єрчик», що на Житомирщині, де, за словами її керівника, Героя України Володимира Дідківського, таких працівників у них більше сотні. При цьому фірма щороку платить понад 1 млн грн за оренду землі й не тільки ветеранам-«землевласникам», але і «спадкоємцям»-городянам і навіть зовсім чужим людям, які невідомо як перекупили земельні паї у селян [6].

Йдеться про явну аферу, бо цей мільйон гривень земельної ренти мав бути витрачений на добро-

бут місцевої громади, а не опинитися в кишенях приватних осіб. Хоча це ще, як мовиться, тільки квіточка, бо ягідки з'являться тоді, коли орендна плата за землю досягне ринкової ціни ренти європейського рівня (500 доларів і більше за гектар). Тоді багато мільйонів гривень «данини» доведеться вічно платити невідомо кому, оскільки земля так чи інакше стане власністю сторонніх для села осіб, незалежно від того, чи відмінять мораторій на продаж землі, чи його продовжать до нескінченності.

Безпідставним є й твердження, що *приватизація земельних паїв селянами відновлює вікову справедливість, оскільки начебто їхні предки колись володіли землею як своєю власністю, але її від них у свій час відібрали*. Про те, що це було не так, читаємо у відомого історика і письменника М. Карамзіна: «Рабами були виключно кріпосні холопи... Набагато нещасливішим був стан земле-робів вільних, які наймаючи землю у маєтках чи у вотчинах у дворян, зобов'язувалися трудитися на них більше сил людських, не могли і двох днів на тиждень працювати на себе... Тут виникає цікаве питання: невже ніколи не було в Росії *селян-власників*? Принаймні не знаємо, коли вони були. Бачимо, що князі, бояри, воїни і купці — тобто *міські жителі* — споконвіку володіючи землями, віддавали їх (заради *ренти* — *В.К і В.Я.*) у найм селянам вільним. Усяка область належала місту; всі її землі вважалися немовби законною власністю його жителів, стародавніх панів Росії» [7]. *Земельна рента* була специфічною формою експлуатації, нерідко представляючи не тільки продукт додаткової праці, але й частину необхідної праці селян, які перебували в цілковитій залежності від землевласників-лихварів.

Дійсно, селяни у давнину володіли землею як своєю власністю. Спочатку це був період общинного (спільного) користування нею, а з розпадом общини кожна сім'я мала ділянку землі, якою користувалася як своєю власністю, але *не приватною* як такою, а *вільною власністю селян*, бо земля не продавалася і не орендувалася, а вільно (безоплатно) переходила від одного господаря до другого. При цьому земельна рента не проявлялася і не впливала на ціну товару через нерозвиненість товарного виробництва. Вільну власність селян на землю К. Маркс назвав *найнормальнішою формою земельної власності для дрібного* (парцелярного) *виробництва*. «Власність на землю, — писав він, — так само необхідна для повного розвитку цього способу виробництва, як власність на ін-

струмент для вільного розвитку ремісничого виробництва. Вона створює тут базис для розвитку особистої самостійності» [8].

Перехід від вільної до *приватної власності* на землю почався з розвитком *товарного* виробництва, коли земля почала виконувати функцію не тільки засобу праці, але й товару і капіталу. Прямими наслідками саме такої форми земельних відносин стали протиріччя людських інтересів, конкуренція, жадоба наживи за рахунок привласнення результату чужої праці.

На Русі перші приватні власники землі з'явилися внаслідок війн, які велися між князівствами заради заволодіння новими землями, невільниками, які ставали рабами, та їхнім майном. Пізніше навіть вільні селяни втратили свою землю, яка перейшла у власність тих, хто мав владу, силу і гроші. Цьому сприяла й специфіка соціально-економічної організації суспільства в умовах феодалізму, при якому основу адміністративної організації держави (з кінця XVI і до кінця XVIII ст.) становило дворянство. За службу государю на цивільних посадах і в армії дворяни одержували ленне дарування (маєток) разом з відповідальністю за сплату податків, а розвиток продуктивних сил ґрунтувався на праці кріпаків. Лише на початку XIX ст. держава переходить на грошову форму винагороди за службу дворян і пануючим на селі залишається поміщицьке землеволодіння.

З відміною кріпосного права в Росії (1861 р.) селяни одержали також право на землю. На початку XX ст. загальна площа селянської *общинної* землі (в межах імперії) становила 140 млн га, поміщикам належало 150 млн га, сільській буржуазії (куркулям) — 50 млн га. Малоземелля селянства викликало невдоволення громадськості, особливо інтелігенції, яка вимагала від уряду проведення земельної реформи. Її розпочав у 1906 р. Петро Столипін (глава уряду і міністр внутрішніх справ). Метою реформи була ліквідація традиційної селянської общини і створення на селі «міцних індивідуальних власників» із переселенням лишку робочої сили в міста для розвитку промисловості. Проте селяни здебільшого були проти виходу з общини. Тоді уряд, щоб провести реформу в життя, удався до насилля. Противників переділу виселяли за Урал. За 1906—1913 роки товарними («століпінськими») вагонами було вивезено близько 2,8 млн осіб. Багато з них по дорозі померли, а 12 % від виселених повернулися назад [9]. Було очевидним, що реформа приречена на про-

вал, оскільки зберігала недоторканими поміщицьке землеволодіння і приватну власність на землю при малоземеллі селянства.

Реформу П. Столипіна гостро критикували і не тільки за насильницькі її методи, але й за економічну необґрунтованість. У цьому плані гостро виступив Л.М. Толстой. У листі до Столипіна він просив його звернутися до царя, щоб той відновив вікову справедливість, скасувавши приватну власність на землю, з тим, щоб земельна рента вилучалася в бюджет на суспільні потреби народу, а не на збагачення окремих осіб. «Несправедливість полягає в тому, — писав він, — що як не може існувати права однієї людини володіти іншими (рабство), так і не може існувати права однієї, якої б то не було людини, багаті чи бідної, царя чи селянина, володіти землею, як власністю. Земля є надбанням усіх, і всі люди мають однакове право користуватися нею...». Тоді Столипін відповів Толстому: «Неможливо любити чуже нарівні зі своїм і неможливо піклуватися, поліпшувати землю, яка знаходиться в тимчасовому користуванні, однаково зі своєю землею... Штучне знищення у селянинові природженого почуття власності веде до всякого поганого і, головне, до бідності».

Хоча сучасна офіційна економічна наука України, Росії та інших країн перевагу в цій дискусії надає Петру Столипіну, звеличуючи його як видатного політика і господарника, а Льва Толстого, навпаки, так само принижуючи, істина все-таки на стороні останнього. Багато хто не звернув уваги на такі слова графа: «Ви пишете, що володіння власністю є природжена і непохитна властивість людської природи. Я абсолютно згоден з цим, але ... *істинно законне право власності є тільки одне: право власності на продукт своєї праці*. Володіння ж землею при оплаті на неї накладеного податку (*земельної ренти* — В.К. і В.Я.) не робить володіння це менш міцнішим і твердішим, ніж володіння за купчими. Скоріше навпаки» [10].

Справді — це доказ того, що великий письменник мислив як вправний економіст, принаймні виявився на голову вище за великого реформатора, бо розумів *сутність землі як власності*, яка зводиться до *привласнення земельної ренти*. Столипін ототожнював приватного землевласника з приватним господарем і не уявляв простої істини, що можна володіти землею як *своєю власністю* не тимчасово, а *вічно*, і бути вічним *приватним* господарем, не будучи *приватним* землевласником, але за умови сплати *земельної ренти* (вона є об'єктом суспільної власності) в бюджет.

Нагадаємо, що бажання Л. Толстого здійснилися прийняттям «Декрету про землю» (1917 р.) і «Основного закону про соціалізацію землі» (1918 р.), за яки-

ми 365 млн га земельних угідь, відчужених у держави і приватних землевласників, були безоплатно передані в розпорядження сільських общин з їх надільним розподілом між селянами на основі *трудового, рівного і безстрокового (постійного) землекористування*. А перехід від індивідуального господарювання до колективного, здійснений у СРСР наприкінці 20-х і на початку 30-х років ХХ ст., не змінив суті земельних відносин, бо земля за державним актом надавалася у *постійне користування* безпосереднім господарям (індивідуальним або колективним) з вилученням земельної ренти в бюджет на суспільні потреби. Це справді була найкраща форма землекористування з усіх, що знало людство.

Проте важко повірити і всерйоз сприйняти те, що сталося після розпаду Радянського Союзу, бо замість подальшого розвитку ідеї раціонального землекористування при соціалізації землі та земельної ренти як видатного внеску вітчизняної економічної науки і практики в обґрунтування сутності землі як власності, «агрореформатори» незалежної України категорично відкинули ці положення як помилкові й непотрібні, очевидно, для того щоб питання про землю остаточно заплутати і затемнити. І хоча після 17 років безглузлого «землерезформування» уже і дилетанти в економіці зрозуміли, що не туди йдемо, що паювання землі і колективного майна — це не просто теоретична помилка, а економічний злочин проти власного народу і майбутнього нації, все ж знаходяться захисники «єдино правильного курсу реформ», для яких без «ринку землі» ніякий ринок взагалі неможливий.

Перший заступник голови Держкомзему України Антон Третяк вважає, що на землі немає господаря тому, що *земля як капітал* ще не має вільного обігу; що на місцях не розмежовано державну і комунальну власність на землю; великі підприємства-орендарі не дбають про фінансування соціальної інфраструктури села; що не прийнятий закон про ринок землі; ще не розроблено майже 500 різноманітних нормативних актів; мораторій на продаж земель породжує тіньовий ринок землі... [11].

Йдеться, однак, про якесь непорозуміння, бо все це суперечить ст. 13 Конституції України про землю як *об'єкт права власності українського народу*. Оскільки під поняттям «народ» розуміють населення, яке проживає на відповідній території в особі місцевих громад (сільських, селищних, міських), включаючи прийдешні покоління людей, а право власності на землю — це *право на володіння земельною рентою*, то й дохід від ренти є *монополією народу* і повинен надходити в розпорядження місцевих органів влади на

фінансування соціально-виробничих потреб громад. Але цього не сталося, бо в ст. 13 спеціально (!) «забули» включити тезу про земельну ренту.

Зрештою, слід законодавчо розрізнити поняття «*право власності на землю-ресурс виробництва*» і «*право власності на землю-капітал*». Суб'єктами *права власності на землю-ресурс виробництва* можуть бути одноосібні, сімейні, кооперативні, колективні, корпоративні, державні, комунальні та інші господарі, які користуються землею на правах постійного або тимчасового володіння. Перехід землі від одного суб'єкта господарювання до іншого здійснюється безплатно під контролем місцевої влади з відшкодуванням залишкової вартості капітальних вкладень. Ці суб'єкти володіють землею і вкладеннями в неї як своєю власністю на весь період, що гарантує їм відносно самостійність і незалежність без права на земельну ренту, яка направляється в місцевий бюджет.

Суб'єктами права власності на *землю-капітал* є *місцеві органи самоврядування* (сільські, селищні, міські Ради), за якими закріплюється відповідна територія як об'єкт власності народу. Ради надають землю виробникам у користування; здійснюють контроль за використанням ними землі, не втручаючись у їхню діяльність, якщо вона не суперечить нормам; фінансують витрати на боротьбу із шкідниками та хворобами рослин і тварин; збирають плату за землю з відрахуванням диференційованої частки в державний бюджет; спрямовують ренту на соціальні й інші суспільні потреби.

Саме така система земельних відносин є раціональною і соціально справедливою, оскільки земельна рента використовується винятково на суспільні потреби. Тільки так забезпечується конституційна рівність усіх громадян у праві власності на землю, а не «привласненням» кожним громадянином однакової за площею та якістю ділянки землі, що саме по собі є безглуздом. Через це земля не може слугувати товаровиробнику об'єктом застави для забезпечення кредиту або продажу заради доходу [12].

Тому є всі підстави відмінити ганебні земельні закони і повернути землю у власність народу. Для цього необхідно Верховній Раді України включити в статтю 13 Конституції тезу про *земельну ренту*: «Як надлишковий дохід, викликаний природними властивостями землі і рівнем розвитку місцевої інфраструктури, і як власність українського народу, земельна рента спрямовується в місцеві бюджети від усіх землекористувачів і використовується для фінансування соціально-економічних програм місцевих громад з відрахуванням частини

диференційованого рентного доходу до державного бюджету на суспільні потреби». Тим самим втрачає сенс право приватної власності на землю, адже при вилученій до бюджету ренті земля не може виконати функцію ні товару, ні капіталу, тобто ні інвестори, ні товаровиробники не можуть збагачуватися за рахунок ренти, крім тієї її частини, що створюється в процесі їх особистої діяльності. І це воістину справедливо, бо, як писав знаменитий українець М. Туган-Барановський, «*земля належить суспільству, а нетрудове володіння землею не має ніякого виправдання*».

Щоб не втратити останнє і найголовніше — землю, а з нею свою державність і незалежність, духовність і культуру, треба всім загалом народу захистити її від великого пограбування, яке зараз відбувається в Україні — не в лихоліття війни, а в мирний час.

Місцеві Ради як органи територіального самоврядування і справжні господарі на землі від імені народу повинні поставитися до неї не як до товару, який можна вигідно продати і миттєво «збагатитися», а як до основного і вічного нашого багатства, яке справді безмежне, але за умови ефективного використання землі як об'єкта господарювання. Це сприятиме зростанню земельної ренти і використанню її виключно на громадські й інші суспільні (державні) потреби. Тоді добро візьме гору над злом і ніяких проблем з землею в Україні більше не буде, як і не було їх до 1992 року.

Список літератури

- 1 Декреты Советской власти. Т.1. — М. : Госполитиздат, 1957. — С. 17—20; 407—419.
- 2 Бэнкс Р. Общественное благосостояние и частная прибыль / Бэнкс Р. — С.Пб. : Экоград, 1994. — С. 8—17.
- 3 Кларк Р. Приватизация и нищета (доклад на конференции) / Кларк Р. // Проблемы современных земельных отношений в России. — М., 1996. — С. 7—8.
- 4 Біблія, 3 кн. Моисеева, гл.25, с. 134.
- 5 Дебаты Хабитат» — Том 9, № 4. // http://www.unhabitatmoscow.ru/debaty/debat_9_4/
- 6 У Дідківського прибуткове все // Урядовий кур'єр. — 2008. — 4 вер.
- 7 Карамзин Н.М. Предание веков / Карамзин Н. М. // Истории государства Российского. — М. : Правда, 1988 — С. 538—539.
- 8 Маркс К., Энгельс Ф. — Соч. Т. 25, ч.2, С.372.
- 9 Карнацевич В. Величайшие исторические события мира : энциклопедический справочник / Карнацевич В. — Х. : Фолио, 2007. — С. 423—424.
- 10 Сидоровнин Г. Толстой против Столыпина / Сидоровнин Г. — www.senator.senat.org/Tolstoj.html
- 11 Держава має регулювати і планувати земельні відносини // Урядовий кур'єр. — 2008. — 17 жовт.
- 12 Ярмоленко В.П. Ринок землі: омана і реальність / Ярмоленко В. П. // Агроінком. 2006. — № 9—10. — С. 100—107.

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Демографічна історія українського села характеризується байдужістю з боку суспільства і держави щодо його соціально-економічного розвитку, внаслідок чого воно (село) споконвіку було і залишається основним демографічним донором потреб країни в людських ресурсах, а чисельність сільського населення стрімко зменшується. Безумовно, розвиток науково-технічного прогресу зумовлює об'єктивність закономірного процесу зменшення сільського населення та зайнятих в аграрній сфері. Однак, в умовах гострої соціально-демографічної кризи у сільській місцевості, як і в Україні в цілому, це зменшення перетнуло граничну межу оптимального демо-відтворювального потенціалу села. Тому для збереження українського селянства як важливої складової нашого суспільства, основного годувальника і «колиски» української нації з її історично-культурними надбаннями, носіями яких є жителі села, необхідно поглиблено вивчати та комплексно, системно вирішувати такі соціально-демографічні проблеми як депопуляція сільського населення, зниження його якісних характеристик, природний і механічний рух, деградація шлюбно-сімейних процесів і формування молодих сімей, формування та якість життєвого і трудового потенціалів, поліпшення сільського ринку праці, руйнації сільської поселенської мережі та інших проблем.

Висвітленню результатів дослідження цих і пов'язаних з ними проблем, а також чинників їх виникнення й загострення, що кореняться у сукупності соціально-економічних умов життєдіяльності сільських жителів, присвячена монографія К.І. Якуби¹. Робота написана на матеріалах офіційної статистики з використанням даних першого Всеукраїнського перепису населення, на матеріалах вибіркового обстеження домогосподарств, а також залучені дані авторського соціологічного обстеження сільського населення й аграрних працівників.

Монографія складається з шести логічно і системно взаємопов'язаних розділів. У першому розділі розглядаються теоретико-методологічні засади дослідження життєвого потенціалу на-

селення, визначено величину повного життєвого потенціалу сільського населення України в демографічному вимірі, його регіональне розміщення та структура. Здійснено дослідження динаміки та факторний аналіз повного життєвого потенціалу протягом одного покоління — за 1979—2004 рр. За цей період він зменшився майже на третину, тобто за умов сучасних темпів його скорочення через 3,5 покоління українського села як такого може не бути. Дослідження довели зростання сили впливу середньої очікуваної тривалості життя селян на зменшення їх життєвого потенціалу.

Третій розділ присвячено проблемам трудового потенціалу сільського населення. На засадах теоретично-методологічного дослідження визначено потенціал на період трудової діяльності економічно активного населення та осіб працездатного віку в сільській місцевості у демографічному вимірі, його структуру й динаміку. Викладено розроблену автором методику визначення трудового потенціалу сільського населення в обліково-статистичному вимірі. Досліджено його регіональне розміщення й динаміку, розподіл трудового потенціалу аграрної сфери за організаційно-правовими формами господарювання.

У четвертому розділі розглядається демографічна основа формування життєвого і трудового потенціалів сільського населення, оцінено її якість, основні тенденції та закономірності динамічних змін протягом 1913—2004 рр. Виявлено основні чинники формування життєвого і трудового потенціалів протягом цього періоду та виміряний вплив кожного з них на динаміку життєвого і трудового потенціалів. Визначені демографічні втрати сільського населення внаслідок міграційного відпливу сільської молоді.

Роль людського фактора у реформуванні аграрної економіки, проблеми формування якісно нового сільськогосподарського товаровиробника в умовах ринкових відносин і зайнятість сільського населення розглядаються у п'ятому розділі. Досліджуючи сутність і зміст поняття «економіка» автор визначає її як систему сус-

¹ Якуба К.І. Життєвий і трудовий потенціали сільського населення України. Теорія, методологія, практика. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 360 с.

пільних відносин з виробництва товарів і послуг, де основною діючою особою (рушійною силою) виступає людина. Особливо непокоїть автора зайнятість і безробіття в сільській місцевості. Для подолання негативних тенденцій стосовно цих проблем автор пропонує систему конкретних заходів, реалізація яких сприятиме підвищенню ефективності праці в аграрній сфері (с. 256).

Монографія завершується основними напрямками поліпшення життєвого і трудового потенціалів сільського населення, науково обґрунтованими автором (розділ 6). Вони мають комплексний, системний характер і включають такі блоки: соціальний захист як соціально-економічна передумова відтворення життєвого і трудового потенціалів у сільській місцевості, соціальне партнерство в системі соціального захисту селян, гендерні відносини в аграрній сфері та сім'ї, подолання соціального дисбалансу між містом і селом, патріотизм у менталітеті українського селянина. Останній блок як завершальна оцінка соціально-економічної та політичної значущості українського селянства носить історико-філософський характер, спрямований

на виховання у молодого покоління почуття шани, гордості і любові до своєї Батьківщини й українського народу.

Звичайно, у монографії є окремі дискусійні положення, а складність досліджуваної проблеми не дозволили автору з належною глибиною розкрити такі її аспекти, як катастрофічне погіршення здоров'я сільського населення, екологічний чинник, інтелектуальний і творчий потенціал мешканців села, формування якісно нового трудового менталітету аграрних працівників в умовах приватизаційних процесів. Але в цілому вона характеризується високим науковим рівнем і практичною значущістю. За змістом і науково-практичним спрямуванням рецензована книга є фундаментальною і новаторською. У ній вперше в Україні ґрунтовно й багатоаспектно з'ясовано взаємозв'язок життєвого і трудового потенціалів сільського населення, їх роль у збереженні українського селянства й розвитку аграрної економіки та забезпеченні продовольчої безпеки нашої країни. Монографія може бути корисною для науковців, практичних працівників, викладачів і студентів.

В.М. Нелен,
д. е. н., професор

***Журнал «АгроІнКом»
запрошує до співпраці
рекламодавців***

ІВАНУ АНДРІЙОВИЧУ МИКИТЕНКУ — 75 РОКІВ

17 липня поточного року виповнилося 75 років провідному науковому співробітнику відділу зовнішньоекономічних зв'язків Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», кандидату економічних наук Микитенку Івану Андрійовичу.

Після закінчення середньої школи І.А. Микитенко вступив до лав Радянської Армії (до 1954 р.). Демобілізувавшись, працював на комсомольській роботі в м. Тула і області та заочно навчався у Всесоюзному сільськогосподарському інституті. Набувши кваліфікацію, обіймав посаду головного агронома найбільшого колгоспу в Роменському районі.

Це був період хрущовської відлиги, що означався пошуками шляхів розвитку сільськогосподарства, застосуванням нових і передових технологій, народженням великої когорти героїв і передовиків виробництва, рухом галузі широкими кроками до нових звершень.

Маючи значний практичний досвід, пройшов підготовку у Вищій партійній школі при ЦК КПУ на відділенні журналістики (1964–1966 рр.).

Науково-дослідну діяльність Іван Андрійович розпочав з навчання в аспірантурі Київського інституту народного господарства (1967–1969 рр.), по закінченні якої успішно захистив кандидатську дисертацію. Цього ж року почав працювати начальником відділу у Міністерстві радгоспів України, звідки у 1976 р. перейшов працювати в Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства на посаду старшого наукового співробітника. В цій установі досліджував питання продуктивності праці, трудомісткості продукції, затрат живої й уречевленої праці, обліку в галузі.

Деякий час виконував обов'язки ученого секретаря Відділення аграрної економіки і земельних відносин Української академії аграрних наук (1991–1995 рр.), після чого повернувся до інституту, де спочатку працює старшим, а згодом — провідним науковим співробітником. У науковому доробку вченого налічується 125 друкованих праць.

У сфері аграрного виробництва Івана Андрійовича цінують за високий професіоналізм, považають за доброзичливість і порядність.

У день славного ювілею бажаємо Вам, вельмишановний Іване Андрійовичу, міцного здоров'я, творчого довголіття, сімейного благополуччя, оптимізму.

*Редакційна колегія журналу,
члени Відділення аграрної економіки і земельних відносин УААН,
дирекція і громадські організації Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»*

ПЕТРУ АФАНАСІЙОВИЧУ ЛАЙКУ — 60 РОКІВ

27 липня 2008 р. виповнилося 60 років з дня народження П.А. Лайка, відомого вченого, члена кореспондента Української академії аграрних наук, професора, доктора економічних наук.

Народився Петро Афанасійович у с. Сасинівка Пирятинського району

Полтавської області в селянській родині. Після закінчення середньої школи навчався в Київському інституті народного господарства.

Свій трудовий шлях розпочав економістом-фінансистом Врадіївського районного об'єднання «Сільгосптехніка» Миколаївської області, далі працював економістом з оплати праці бурякорядгоспу «Узинський» Білоцерківського району Київської області.

З набутими базовими знаннями й необхідним практичним досвідом був прийнятий до аспірантури Українського НДІ економіки та організації сільськогосподарства, після закінчення якої працював у цій установі.

У 1976 р. Петро Афанасійович успішно захистив кандидатську дисертацію «Організаційні форми цукрових комбінатів і напрями їх удосконалення», а в 1991 р. — докторську дисертацію «Організаційно-економічне обґрунтування стійкості функціонування сільськогосподарського виробництва в екстремальних умовах». У 1983 р. йому присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника, а в 2001 р. — професора кафедри податкової та страхової справи.

З 1976 по 1999 р. вчений працював в Інституті аграрної економіки на посадах молодшого, старшого, головного наукового співробітника і заві-

дувача сектору; за сумісництвом — професором кафедри фінансів і кредиту й заступником декана економічного факультету Національного аграрного університету.

З 1999 р. П.А. Лайко працює в Національному аграрному університеті спочатку на посаді завідувача кафедри податкової та страхової справи і директора навчально-наукового центру фінансів, обліку і аудиту Навчально-наукового інституту бізнесу, з червня 2004 р. обіймає посаду директора Інституту післядипломної освіти Національного аграрного університету. Нині Петро Афанасійович — професор кафедри податкової та страхової справи Національного аграрного університету.

Петро Афанасійович Лайко розробив теоретичні й методичні основи стійкості функціонування агропромислового виробництва в умовах техногенних і антропогенних аварій та катастроф, а також природного лиха. Запропонував і обґрунтував методологічні та практичні засади державної фінансової підтримки й податкового регулювання розвитку аграрної сфери АПК, джерел фінансування вищої аграрної освіти та науки в умовах переходу до ринку.

Він є автором і співавтором понад 230 публікацій, серед яких підручники й навчальні посібники, монографії, довідники, науково-методичні рекомендації і статті.

Петра Афанасійовича поважають за високий професіоналізм, працелюбність і наполегливість, шанують за доброзичливість, порядність і високу наукову культуру.

Редакційна колегія журналу, дирекція ННЦ «Інститут аграрної економіки», ректорат Національного аграрного університету, колектив кафедри податкової та страхової справи, громадські організації, друзі, колеги та учні щиро вітають Петра Афанасійовича з ювілеєм. Бажають йому міцного здоров'я, сімейного благополуччя, творчої наснаги, успіхів у подальших наукових зверненнях, невичерпної енергії, оптимізму і бадьорого життєвого настрою на довгі роки.

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ

Зміст інвестиційного проекту

БАГАТОЦІЛЬОВИЙ КОМПЛЕКС МАШИН призначений для вирішення проблем у сільському, водному, комунальному, трубопровідному господарствах, нафтовидобувній і нафтопереробній промисловості та реалізації природоохоронних заходів, а саме: очищення замкнучих ємностей і трубопроводів, очисних споруд підприємств та населених пунктів, детоксикації та екологічного знезараження забруднених територій (у тому числі радіонуклідами) при аварійних викидах, виливах і поривах інженерних комунікацій, внесення хімічних реагентів (меліорантів) у ґрунти та на поверхню з метою їх закріплення, оструктурування, надання їм необхідних агрономічних і фізико-хімічних властивостей, підвищення їх родючості, а також для боротьби з деградацією земель, опустелюванням територій та ін.

Реалізація проекту базується на наукових дослідженнях, що здійснювались на протязі 13 років (з 1985 по 1998 роки) в Рівненському національному університеті водного господарства і природокористування в галузевій дослідній лабораторії «Нова техніка» під керівництвом професора С.П. Майструка.

Комплекс машин має товарний знак і рекомендований до серійного виробництва. На виготовлення комплексу машин технологічно-конструкторська документація є у повному обсязі (Україна, РДТУ). На даний час виготовлено 30 зразків, але вони вже використані у народному господарстві України, Росії, Туркменістану, Білорусі і Японії. Виготовлення виробничих зразків проводилось на виробничому об'єднанні «Бобруйськ-ферммаш», а з 1995 року ВО «Бобруйськагроماش» (Білорусь).

Патентні дослідження проведені Держкомітетом СРСР у справах винаходів і відкриттів, а також Всесоюзним Центром патентних послуг – ВЦПП та Київським інститутом патентних послуг (КІПП). Цими установами зроблено висновок, що прямого аналогу даним машинам у світі немає. На розроблений комплекс машин одержано 28 авторських свідоцтв та патентів. Даний комплекс є новим і конкурентоспроможним на світових ринках. Крім цього, на кожен машину отримані протоколи державних приймальних випробувань від державних машинно-випробувальних станцій (МВС), а технічні умови затверджені Мінавтосільмашом СРСР і зареєстровані Держкомстандартом СРСР.

Розроблений комплекс складається з 4-х машин:

1. Машина МОК-10 – Машина для очистки колодязів.

Приводиться циклограма нової технології очистки дренажних колодязів, замкнучих ємностей і трубопроводів, очисних споруд підприємств та населених пунктів, детоксикації і знезараження забруднених поліютантами територій (при аварійних викидах, виливах і поривах інженерних комунікацій).

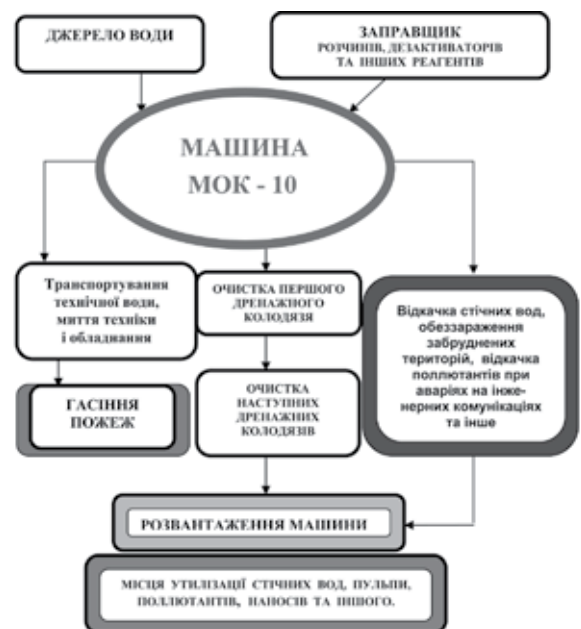
Оригінальні технічні рішення і конструкція машини дозволяють проводити одночасний розмив і вакуумний забір мулових відкладів, відбір мулистий води з метою повторного використання, а також розвантаження машини та утилізацію мулу і осадів стічних вод.

Агрегується з трактором Т-150К.

Циклограма технології очистки замкнучих ємностей і трубопроводів, очисних споруд підприємств та населених пунктів, дренажних колодязів, детоксикації та знезараження забруднених поліютантами територій машиною МОК-10

Технічна характеристика МОК-10

Найменування показника	Одиниця вимірювання	Значення
Ємність цистерни	м ³	10,0
Маса машини	кг	5060
Технічна продуктивність	м ³ /год	понад 8
Річ на продуктивність	м ³	понад 5000
Глибина всмоктування	м	5, 0
Діаметр колодязів	м	0, 8/1, 5
Кількість персоналу	чол.	2
Транспортна швидкість	км/год	30
Габаритні розміри:		
довжина	мм	6500
ширина	мм	2500
висота	мм	3140

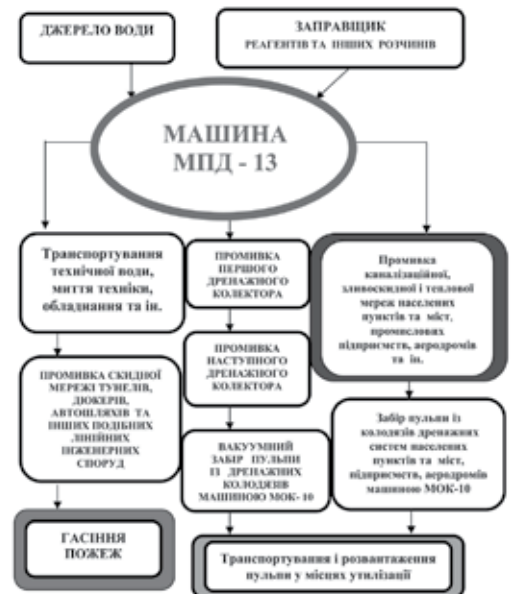
2. Машина МПД-13 – Машина для промивки дрен, колекторів тощо.

Всі вузли машини змонтовано на причепі-цистерні, що агрегатуються з трактором Т-150К. Для промивки трубопроводів і колекторів діаметром від 75 до 300 мм використовується рукав високого тиску діаметром 25 мм. На кінці рукава закріплена розмиваюча гідрореактивна насадка, яка може автоматично перемикається з режиму перемищення в режим розробки осадів та ін. Змотування і намотування рукава забезпечується барабаном, який приводиться у рух масляним насосом.

Циклограма технології промивки дрен і колекторів різного призначення, водопровідних і каналізаційних трубопроводів та інших лінійних інженерних споруд машиною МПД-13

Технічна характеристика МПД-13

Найменування показника	Одиниця вимірювання	Значення
Ємність цистерни	м ³	13,0
Маса машини	кг	5800
Робочий тиск насоса	МПа	3,92
Довжина промивного рукава	п. м	200
Продуктивність вакуумного насоса	м ³ /год	4200
Максимальна глибина всмоктування	МПа	0,07
Технічна продуктивність	п. м /год	120
Кількість персоналу	чол.	2
Транспортна швидкість	км/год	30
Габаритні розміри:		
довжина	мм	6500
ширина	мм	2500
висота	мм	3140

3. Машина МВМ-10 – Машина для внесення меліорантів і добрив.

Начіпне обладнання з використанням широкозахватної штанги робить машину універсальною: дозволяє виконувати операції з підгрунтового та поверхневого внесення меліорантів, рідких органічних і мінеральних добрив, структуроутворювачів та інших суспензій і розчинів. Інше начіпне обладнання дозволяє виконувати миття машин, гасіння пожеж, обприскування виноградників та пальметних садів.

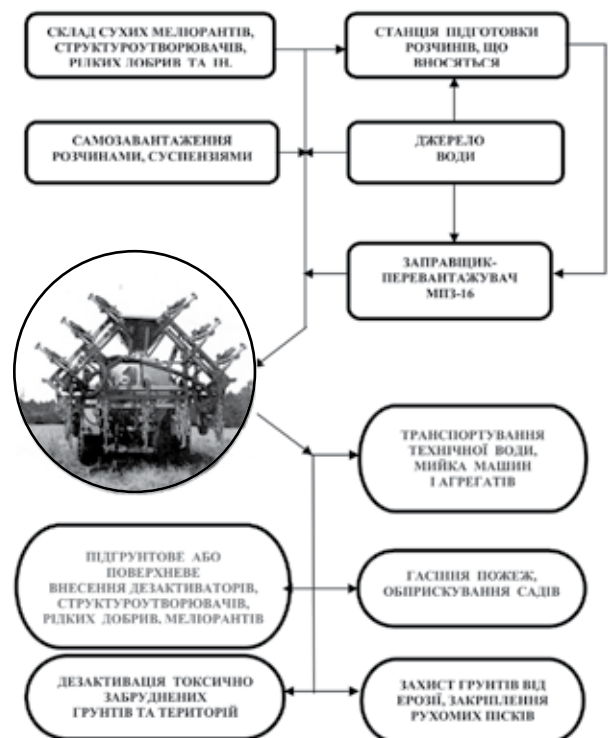
Використання спеціальних ріжучих дисків дозволяє дезактивувати забруднені землі і вносити у ґрунт або на його поверхню комплексні розчини і суспензії з двох, трьох і більше компонентів з метою його закріплення, оструктурування, придання необхідних агрономічних і фізико-хімічних властивостей, підвищення родючості, а також для боротьби з деградацією земель, опустелюванням території та ін.

Управління усіма робочими операціями відбувається дистанційно за допомогою пульта (із кабіни тягача, або за її межами), що покращує умови роботи оператора та відповідає вимогам охорони праці. Агрегатуються з трактором Т-150К.

Характеристика машини

Машина агрегатуються з трактором класу 3 т і складається із вузлів: цистерни, ходової і гальмівної системи, відцентрового насоса, контрпривода і компресора, заправного рукава і фільтра, бункера завантаження, барботажної системи, начіпної системи для підгрунтового та поверхневого внесення розчинів, суспензій і т.п.

Циклограма роботи машини МВМ-10

4. Машина МПЗ-16 – Перевантажувально-завантажувальна машина.

Призначена для механізації завантаження, доставки та перевантаження робочих реагентів (розчинів) і забезпечення безперервного технологічного процесу обробки сільськогосподарських та інших угідь і територій, а також для постачання робочими розчинами машин МОК-10 та МПД-13. Оригінальна конструкція перевантажувальної штанги дозволяє обслуговувати нестандартну техніку різноманітного призначення. Агрегатується з трактором Т-150К.

5. Допоміжна техніка – колісні тягачі типу МТЗ-80, Т-150 К (по дві одиниці на комплекс).

Багатоцільовий комплекс машин експонувався на міжнародних виставках:

1. «Мелиорация-89», «Мелиорация-91», м. Москва

Почесний ДИПЛОМ Торгово-промислової Палати СРСР за участь у міжнародній Виставці «Мелиорация-89».

Золота медаль Оргкомітету Міжнародної Виставки «Мелиорация-89».

2. «Сельхозтехника-90», м. Москва

Нагороджений ДИПЛОМОМ Оргкомітету Міжнародної Виставки і ВДНГ СРСР за високий науково-технічний рівень експонатів, представлених на міжнародну Виставку «Сельхозтехника-90».

Срібна медаль Оргкомітету Міжнародної Виставки «Сельхозтехника-90».

Впровадження комплексу машин :

1. Багатоцільовий комплекс машин рекомендований до серійного виробництва.

2. Технологічна лінія і технічно-конструкторська документація є в наявності.

3. Готові комплекси машин раніше були реалізовані в Японії (тендер IR-138, контракт № ОС-048), Росії, Україні, Білорусі, Туркменистані.

Експортні можливості: Розроблений комплекс машин відповідає вимогам світових стандартів. Згідно проведених патентних досліджень є конкурентноспроможним на світовому ринку, захищений 28-а авторськими свідоцтвами. Комплекс машин може бути експортований у країни Північної, Центральної Африки, Близького Сходу, СНД для вирішення цілого ряду проблем у сільському, водному, комунальному, трубопровідному господарствах, нафтодобувній та нафтопереробній промисловості, при реалізації природоохоронних заходів, підвищення родючості ґрунтів, для боротьби з опустелюванням та деградацією сільськогосподарських угідь тощо.

Розробник багатоцільового комплексу машин:

Рівненський національний університет водного господарства і природокористування
вул. Соборна, 11, м. Рівне, Україна, 33000

Автори розробок і патентів:

Керівник проекту – к.т.н., професор С.П. Майструк,
тел.: (8 036) 222-10-24

Головний інженер проекту – канд. с.-г. наук
В.О. Кузьмінський, тел: 8 (096) 161 21 97

Ст. науковий співробітник, канд. с.-г. наук

В.В. Кузьмінський, тел.: 8 (044) 280 42 65, 8 (097) 757 09 89

Виробник комплексу машин:

ВО «Бобруйськагроماش»

вул. Шинна, 5, м. Бобруйськ, Білорусь, 213822

УВАГА!

ЖУРНАЛ «АГРОІНКОМ» МОЖНА ПРИДБАТИ

через передоплатне агентство «ІДЕЯ».

адреса: ТОВ «НВП «Ідея»,
м. Донецьк, вул. Артема, 84, 83055

Тел./факс: (062) 381-09-32,

тел. (062) 304-20-22

e-mail: info@idea.donetsk.ua

або через київську філію:

м. Київ, вул. Борисоглібська, 16-В, офіс. № 2

тел. (044) 417-87-67

e-mail: irina@idea.kiev.ua

або через бібліотеку ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН

м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 03127,

тел. (044) 527-87-68, (044) 527-84-43